

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КОВАЛЬОВ АРТЕМ ВАДИМОВИЧ

УДК 341.171+342.7+342.95

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

З ПРАВ ТА СВОБОД ЗАСУДЖЕНИХ В УКРАЇНІ

Спеціальність 12.00.11 – міжнародне право

Дисертація

подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ *А. В. Ковальов*

Науковий керівник – **Камінська Наталія Василівна**, доктор юридичних наук, професор

Київ-2023

АНОТАЦІЯ

Ковальов А. В. Імплементация міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Національний авіаційний університет, Київ, 2023.

У дисертації здійснено вирішення нової науково-прикладної проблематики імплементации міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених. На основі концептуалізації європейської системи захисту прав і свобод засуджених, національної моделі імплементации міжнародно-правових стандартів прав і свобод засуджених, сформульовано наукові положення, пропозиції і рекомендації стосовно удосконалення імплементации міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених в Україні в сучасних умовах, реформування пенітенціарної системи, належного забезпечення прав та свобод засуджених. Міжгалузевий і міждисциплінарний характер тематики дослідження зумовили його методологічну основу, що становить сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових, конкретно-наукових і спеціально-правових методів наукового пізнання (діалектичний, порівняльно-правовий, історико-правовий, формально-юридичний, логіко-юридичний, гносеологічний і герменевтичний методи, метод техніко-юридичного аналізу, системного і структурно-функціонального аналізу, стратегування, правового моделювання і прогнозування), філософсько-світоглядних підходів і методологічних принципів (плюралізму, системності, всебічності, об'єктивності, історизму, детермінізму, міждисциплінарності, комплексності й т.д.).

Задля досягнення мети і завдань дослідження узагальнено існуючі українські і зарубіжні доктринальні джерела, нормативно-правову базу, аналітичні та інші матеріали з питань прав і свобод людини, правового статусу засуджених, міжнародних пенітенціарних стандартів, співробітництва держав у даній сфері, імплементации міжнародно-правових стандартів тощо. Відзначено

певний науковий інтерес представників науки міжнародного права, європейського права, проте найбільшою мірою різні аспекти забезпечення прав і свобод засуджених, пенітенціарної політики і реформування пенітенціарної системи розкриваються у науці кримінально-виконавчого права, кримінології, кримінального права, адміністративного права і процесу тощо. Констатовано, що відсутність ґрунтовних напрацювань у науці конституційного права щодо концептуалізації засад імплементації міжнародно-правових зобов'язань України, у т.ч. з прав та свобод засуджених, поряд з іншими факторами, негативно позначається на результатах процесу імплементації, функціонуванні відповідних уповноважених владних органів, забезпеченні дієвих гарантій реалізації власне прав і свобод засуджених і т.д. Тому аргументовано, що Україна, як і будь-яка інша держава – суб'єкт міжнародного права – покликана розробити і впроваджувати науково обґрунтовану і послідовну національну модель імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених в Україні. Основними її складовими компонентами запропоновано визначити: нормативно-правову, організаційно-управлінську, предметно-функціональну та ін. Звернуто увагу на оптимальні форми і способи такого процесу імплементації міжнародно-правових зобов'язань України з прав і свобод засуджених, що відображені переважно в існуючій системі міжнародно-правових стандартів, регламентованих нормами і принципами міжнародного права.

Звернуто увагу на тенденції і закономірності міжнародно-правового регулювання прав та свобод засуджених на універсальному рівні, відзначено роль ООН у розробці, прийнятті та забезпеченні імплементації загальних і спеціальних міжнародно-правових актів у досліджуваному напрямі. Систематизовано різноманітні міжнародні стандарти універсального світового масштабу, що базуються на загальновизнаних нормах і принципах міжнародного права, безпосередньо міжнародного права з прав людини, міжнародного кримінального права, спрямовані на створення належних умов, засобів і процедур реалізації, дотримання і захисту, відновлення або сприяння

відновленню порушених прав і свобод засуджених. Виокремлено критерії, що дають можливість типологізувати права і свободи засуджених, міжнародні стандарти з цих питань і відповідні зобов'язання. Також розкрито поняття і природу міжнародно-правового статусу засуджених, його види й основні ознаки, структурну характеристику, співвідношення з міжнародно-правовим статусом людини і громадянина.

Автором розкрито сутність конвенційних та інших міжнародно-правових зобов'язань України з прав та свобод засуджених перед Радою Європи, а саме за Статутом, Конвенцією про захист прав людини і основних свобод; Європейською конвенцією про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; Європейською соціальною хартією (переглянутою); Європейською конвенцією про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками; Європейською конвенцією про передачу засуджених осіб; Європейською конвенцією про передачу провадження у кримінальних справах та ін. Вони деталізовані в актах рекомендаційного характеру: Європейських пенітенціарних правилах 2006 р., Правилах Ради Європи про пробацію 2010 р., Європейському кодексі етики працівників пенітенціарних закладів 2012 р.; Європейських правилах щодо громадських санкцій та заходів 2017 р., Керівних принципах щодо набору, добору, освіти, професійної підготовки та підвищення кваліфікації працівників пенітенціарних установ та пробації 2019 р. Як і універсальний рівень, європейський регіональний рівень забезпечення прав і свобод засуджених відзначається наявністю зобов'язуючих і дозвільних, загальнообов'язкових і рекомендаційних, загальних і спеціальних стандартів, що прямо чи опосередковано регламентують права і свободи засуджених, процедури їх забезпечення (превентивні, конвенційні, контрольні, судові і позасудові тощо), позитивні й негативні міжнародно-правові зобов'язання держав, у т.ч. України.

Згідно з авторською позицією система інституційних органів Ради Європи у забезпеченні прав і свобод засуджених включає Парламентську Асамблею,

Комітет Міністрів, Європейський суд з прав людини, а також Європейський комітет з питань запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню, Європейський комітет з проблем злочинності, Європейський комітет з соціальних прав. Підкреслено визначальну роль і значення ЄСПЛ у забезпеченні прав та свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових зобов'язань за Конвенцією 1950 р., її Протоколами. Рішення ЄСПЛ у справах «Полторацький засуджених, виконання рішень ЄСПЛ сприятимуть розвитку та ефективності європейської системи захисту прав і свобод засуджених, удосконаленню національних засобів захисту, відновлення або сприяння відновленню порушених прав і свобод засуджених проти України», «Сукачов проти України», «Невмержицький проти України», «Петухов проти України (№2)», «Бігун проти України», «Беляєв та інші проти України», «Коваль проти України», «Віслогузов проти України» демонструють їх вплив на фактичний стан захисту прав і свобод засуджених, існуючі проблеми й способи їх вирішення.

Таким чином, доцільною є концептуалізація європейської системи захисту прав і свобод засуджених, що становить комплексне явище, засноване на міжнародній системі захисту прав і свобод засуджених, реалізується на європейському рівні за допомогою відповідного договірно-правового та інституційного механізмів. Виокремлено тенденції і закономірності становлення європейської пенітенціарної традиції, європейської пенітенціарної політики, з урахуванням процесів глобалізації, європейської та євроатлантичної інтеграції, а також впливу на формування і реалізацію національної пенітенціарної політики, пріоритетні напрями і форми міжнародного співробітництва у даній сфері.

З'ясовано, що трансформація з 1991 р. пострадянської кримінально-виконавчої системи України у сучасну пенітенціарну систему за результатами тривалих реформ, спрямована на соціальну переорієнтацію системи виконання покарань, розширення міжнародно-правових зобов'язань після вступу України до Ради Європи, модернізацію законодавства, імплементацію міжнародно-

правових стандартів прав і свобод засуджених. Водночас очевидні як здобутки, так і проблеми на цьому шляху, що зумовило викладення пропозицій і рекомендацій з удосконалення імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених в Україні, їх належного забезпечення, протидії корупції, забезпечення гендерної рівності і недискримінації, соціалізації засуджених під час відбування покарання, ресоціалізації і реінтеграції після звільнення, підвищення їх правової культури, правового виховання і правосвідомості, постпенітенціарної допомоги засудженим органами пробації. Доцільним є врахування кращих зарубіжних практик і запровадження інститутів пенітенціарного омбудсмена, пенітенціарної медіації, удосконалення порядку подання і розгляду звернень і скарг у випадку порушення прав і свобод засуджених; розширення форм здійснення громадського контролю за діяльністю органів та установ виконання покарань, під час усіх складових процесу виправлення та ресоціалізації засуджених, міжнародного і громадського моніторингу, а також підбору, підготовки, навчання і підвищення кваліфікації персоналу органів і установ пенітенціарної системи.

Сформовано понятійно-категорійний апарат дослідження, обґрунтовано авторські позиції щодо трактування низки нових категорій або удосконалення загальноприйнятих. На цій основі визначено ключові напрями подальших наукових досліджень, зокрема, національна модель імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод людини в Україні; європейська пенітенціарна політика, цифровізація пенітенціарної системи, міжнародна і європейська кримінологія, пенітологія, ювенальна пенітологія, пенітенціарна безпека в умовах правового режиму воєнного стану, європейської та євроатлантичної інтеграції України та ін.

Ключові слова: права людини, права засуджених, свободи, міжнародно-правове регулювання, міжнародні стандарти, Рада Європи, міжнародно-правові зобов'язання України, європейська система захисту прав і свобод засуджених, пенітенціарна система, імплементація.

SUMMARY

Kovalyov A.V. Implementation of international legal obligations on the rights and freedoms of convicts in Ukraine. – Qualification scientific thesis on the rights of a manuscript. Dissertation for the degree of Candidate of Juridical Sciences in the speciality 12.00.11 – International Law. – National Aviation University, Kyiv, 2023.

The dissertation deals with the new scientific and applied issues of implementation of international legal obligations on the rights and freedoms of convicts. Based on the conceptualization of the European system for the protection of the rights and freedoms of convicts, the national model of the implementation of international legal standards of the rights and freedoms of convicts, scientific provisions, proposals and recommendations regarding the improvement of the implementation of international legal obligations on the rights and freedoms of convicts in Ukraine in modern conditions have been formulated. reforming the penitentiary system, ensuring the rights and freedoms of convicts. The interdisciplinary and interdisciplinary nature of the research topic determined its methodological basis, which is a set of philosophical-worldview, general scientific, concrete-scientific and special-legal methods of scientific knowledge (dialectical, comparative-legal, historical-legal, formal-legal, logical-legal, epistemological and hermeneutic methods, the method of technical-legal analysis, systemic and structural-functional analysis, strategizing, legal modeling and forecasting), philosophical-worldview approaches and methodological principles (pluralism, systematicity, comprehensiveness, objectivity, historicism, determinism, interdisciplinarity, complexity etc.).

In order to achieve the goal and objectives of the study, the existing Ukrainian and foreign doctrinal sources, legal framework, analytical and other materials on issues of human rights and freedoms, the legal status of convicts, international penitentiary standards, cooperation of states in this area, implementation of international legal standards, etc. A certain scientific interest of representatives of the science of international law and European law is noted, however, to the greatest extent, various aspects of ensuring the rights and freedoms of convicts, penitentiary policy and

reforming the penitentiary system are revealed in the science of criminal law, criminology, criminal law, administrative law and process, etc. It was established that there is a lack of thorough studies in the science of constitutional law regarding the conceptualization of the principles of implementation of Ukraine's international legal obligations, including on the rights and freedoms of convicts, along with other factors, negatively affects the results of the implementation process, the functioning of the relevant authorized authorities, the provision of effective guarantees for the realization of the actual rights and freedoms of convicts etc. Therefore, it is argued that Ukraine, like any other state – a subject of international law – is called to develop and implement a scientifically based and consistent national model for the implementation of international legal obligations on the rights and freedoms of convicts in Ukraine. It is proposed to define its main constituent components: normative-legal, organizational-management, subject-functional etc. Attention is drawn to the optimal forms and methods of such a process of implementation of Ukraine's international legal obligations regarding the rights and freedoms of convicts, which are mainly reflected in the existing system of international legal standards regulated by norms and principles of international law.

Attention was paid to the trends and patterns of international legal regulation of the rights and freedoms of convicts at the universal level, the role of the UN in the development, adoption and implementation of general and special international legal acts in the researched direction was noted. Systematized various international standards of a universal global scale, based on generally recognized norms and principles of international law, specifically international human rights law, international criminal law, aimed at creating appropriate conditions, means and procedures for the implementation, observance and protection, restoration or promotion of the restoration of violated rights and the freedom of convicts. The criteria that make it possible to typologize the rights and freedoms of convicts, international standards on these issues and corresponding obligations are singled out. The concept and nature of the international legal status of convicts, its types and main features, structural

characteristics, and the relationship with the international legal status of a person and a citizen are also revealed.

The author revealed the essence of Ukraine's conventional and other international legal obligations regarding the rights and freedoms of convicts before the Council of Europe, namely the Statute, the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; the European Convention for the Prevention of torture or inhuman or degrading treatment or punishment; European social charter (revised); the European Convention on Supervision of Conditionally Sentenced or Conditionally Released Offenders; the European Convention on the Transfer of Sentenced Persons; the European Convention on Transfer of Proceedings in Criminal Cases etc. They are detailed in acts of a recommendatory nature: the European Penitentiary Rules (2006), the Council of Europe Probation Rules (2010), the European Code of Ethics for Prison Staff (2012); European rules on public sanctions and measures (2017), Guidelines for the recruitment, selection, education, professional training and professional development of employees of penitentiary institutions and probation (2019). Like the universal level, the European regional level of ensuring the rights and freedoms of convicts is characterized by the presence of obligations binding and permissive, universally binding and recommendatory, general and special standards that directly or indirectly regulate the rights and freedoms of convicts, procedures for ensuring them (preventive, conventional, control, judicial and extrajudicial etc.), positive and negative international legal obligations states, including of Ukraine.

According to the author's position, the system of institutional bodies of the Council of Europe in ensuring the rights and freedoms of convicts, which includes the Parliamentary Assembly, the Committee of Ministers, the European Court of Human Rights, as well as the European Committee for the prevention of torture and inhuman or degrading treatment or punishment, European Committee on Crime Problems, European Committee on Social Rights. The defining role and significance of the ECHR in ensuring the rights and freedoms of convicts, implementation of international

legal obligations under the 1950 Convention and its Protocols is emphasized. The decision of the ECHR in the cases "Poltoratskii convicts, the implementation of the decisions of the ECHR will contribute to the development and effectiveness of the European system for the protection of the rights and freedoms of convicts, the improvement of national means of protection, restoration or assistance in the restoration of the violated rights and freedoms of convicts. v. Ukraine", "Sukachov v. Ukraine", "Nevmerzhitsky v. Ukraine", "Petukhov v. Ukraine (№2)", "Bigun v. Ukraine", "Belyaev and others v. Ukraine", "Koval v. Ukraine", "Visloguzov v. Ukraine" demonstrate their impact on the actual state of protection of the rights and freedoms of convicts, existing problems and methods of their solution.

Thus, it is appropriate to conceptualize the European system for the protection of the rights and freedoms of convicts, which is a complex phenomenon based on the international system for the protection of the rights and freedoms of convicts, implemented at the European level with the help of appropriate contractual, legal and institutional mechanisms. The trends and regularities of the formation of the European penitentiary tradition, the European penitentiary policy, taking into account the processes of globalization, European and Euro-Atlantic integration, as well as the influence on the formation and implementation of the national penitentiary policy, priority directions and forms of international cooperation in this field are highlighted.

It has been found that the transformation of the post-Soviet penal system of Ukraine into a modern penitentiary system as a result of long-term reforms since 1991 is aimed at the social reorientation of the system of execution of punishments, the expansion of international legal obligations after Ukraine's accession to the Council of Europe, the modernization of legislation, implementation of international legal standards of the rights and freedoms of convicts. At the same time, both achievements and problems on this path are obvious, which led to the presentation of proposals and recommendations for improving the implementation of international legal obligations on the rights and freedoms of convicts in Ukraine, their proper provision, combating corruption, ensuring gender equality and non-discrimination, socialization of convicts

while serving a sentence, resocialization and reintegration after release, improvement of their legal culture, legal education and legal awareness, post-penitentiary assistance to convicts by probation authorities. It is expedient to take into account the best foreign practices and introduce institutions of the penitentiary ombudsman, penitentiary mediation, improve the procedure for submitting and considering appeals and complaints in case of violation of the rights and freedoms of convicts; expanding the forms of public control over the activities of the bodies and institutions for the execution of punishments, during all components of the process of correction and resocialization of convicts, international and public monitoring, as well as the selection, training, training and professional development of the personnel of the bodies and institutions of the penitentiary system.

The conceptual-categorical research apparatus was formed, the author's positions regarding the interpretation of a number of new categories or the improvement of generally accepted ones were substantiated. On this basis, the key areas of further scientific research are defined, in particular, the national model of implementation of international legal obligations on human rights and freedoms in Ukraine; European penitentiary policy, digitization of the penitentiary system, international and European criminology, penology, juvenile penology, penitentiary security under the legal regime of martial law, European and Euro-Atlantic integration of Ukraine, etc.

Key words: human rights, rights of convicts, freedoms, international legal regulation, international standards, Council of Europe, international legal obligations of Ukraine, European system of protection of rights and freedoms of convicts, penitentiary system, implementation.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, у яких опубліковані наукові результати дисертації
Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Камінська Н.В., Ковальов А.В. Антропологічний вимір досліджень прав та свобод засуджених. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1. С. 8-13. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1242/1245> (0,38 др. арк.; особисто автору (0,21 др. арк.: внесок автора відображено на стор. щодо дослідження розширення обсягу прав і свобод засуджених, забезпечення їх державами, створення й утримання установ виконання покарань згідно з існуючими міжнародними стандартами).

2. Ковальов А.В. Проблемні питання здійснення міжнародного нагляду та контролю за дотриманням прав та свобод засуджених осіб в Україні та країнах ЄС. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 2. Т.2. С. 150-154. (0,21 др. арк.).

3. Ковальов А.В. Вплив міжнародних конвенцій та практики Європейського суду з прав людини на забезпечення прав та свобод засуджених осіб в Україні та країнах ЄС. *Альманах міжнародного права*. 2017. Вип. 17. С. 81-89. (0,35 др. арк.).

4. Ковальов А.В. Законодавчі аспекти регулювання прав та свобод засуджених в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. №5. Т. 2. С. 106-109. (0,2 др. арк.).

5. Ковальов А.В. Проблемні питання забезпечення прав та свобод засуджених в Україні. *Право. UA*. 2016, №3. С. 127-134. (0,31 др. арк.).

Публікації у міжнародних періодичних наукових виданнях інших держав:

6. Kovalyov A. Classification of international legal obligations on the rights and freedoms of convicts Класифікація міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених *Visegrad journal on human rights*. 2023. № 5. С. 127-133.

URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2023/08/Vishegrad_05_2023.pdf
(Словаччина) (0,3 др. арк.).

7. Ковальов А.В. Генеза становлення та розвитку прав та свобод засуджених в Україні. *Верховенство права*. 2017. №1. С. 116-123. URL: https://sd-vp.info/wp-content/uploads/2021/09/vp_2017_1-6.pdf (Молдова) (0,33 др. арк.).

Опубліковані праці апробаційного характеру,

які додатково відображають результати дослідження:

8. Ковальов А.В. Порівняльно-правовий аналіз кримінально-виконавчої системи України та Польщі. *Juridica stiintifica in condi iile de integrare europeana Ucraina si Moldova: repere moderne de dezvoltare juridical*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (24-25 березня 2017). Chisinau, 2017. С. 316-318. (Молдова) (0,11 др. арк.).

9. Ковальов А.В. Проблемні питання виправлення та ресоціалізації засуджених осіб до позбавлення волі за законодавством деяких зарубіжних країн. *Україна між заходом і сходом: реалії та перспективи*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (15 березня 2017). Київ, 2017. Вип. 25. Том 1. С. 120-125. (0,21 др. арк.).

10. Ковальов А.В. Досвід зарубіжних країн щодо забезпечення права на освіту засуджених осіб. *Conceptul de dezvoltare a statului de drept in Moldova si Ucraina in contextul proceselor de eurointegrare*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (4-5 листопада 2016). Chisinau, 2016. С. 230-233. (Молдова) (0,13 др. арк.).

ЗМІСТ

Вступ	15
Перелік умовних скорочень	27
Розділ 1. Доктринальна, теоретико-методологічна, міжнародно-правова основа дослідження міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених	30
1.1. Доктринальні джерела і теоретико-методологічна основа дослідження прав та свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових зобов'язань	30
1.2. Міжнародно-правове регулювання прав та свобод засуджених на універсальному рівні	58
1.3. Характеристика конвенційних та інших міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених перед Радою Європи	80
Висновки до розділу 1	98
Розділ 2. Вплив інституційних органів Ради Європи на забезпечення прав та свобод засуджених	102
2.1. Компетенція Парламентської Асамблеї і Комітету Міністрів стосовно забезпечення прав і свобод засуджених	102
2.2. Практика Європейського суду з прав людини у сфері виконання зобов'язань України з прав та свобод засуджених	119
Висновки до розділу 2	134
Розділ 3. Ефективність імплементації Україною міжнародно-правових зобов'язань щодо прав та свобод засуджених	137
3.1. Становлення і розвиток організаційно-правових засад сучасної пенітенціарної системи : досвід України та інших держав	137
3.2. Відповідність національного законодавства з прав та свобод засуджених міжнародно-правовим зобов'язанням України	153
3.3. Удосконалення забезпечення прав і свобод засуджених в Україні на сучасному етапі	164
Висновки до розділу 3	173
ВИСНОВКИ	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	183
ДОДАТКИ	228

ВСТУП

Актуальність теми. Тенденції розвитку міжнародної правотворчості на універсальному і регіональних рівнях свідчать, що із середини ХХ століття права людини становлять один з ключових об'єктів міжнародно-правового регулювання. Закономірним стало створення і забезпечення функціонування належних інституцій і процедур, завданням яких є імплементація міжнародних стандартів прав людини, відповідних зобов'язань держав, міжнародних організацій тощо. З проголошенням незалежності України розпочались демократичні реформи, завданням яких з-поміж іншого було визначено впровадження європейських і загальноцивілізаційних цінностей, приведення нормативно-правової бази України у відповідність до міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав засуджених та інших вразливих категорій осіб, реформування системи органів та установ виконання покарань і т.д. Знаковим видається закріплення у Конституції України саме системи забезпечення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, спрямованої на виконання згаданих зобов'язань і цінностей. Однак постає низка питань щодо дієвості й доступності механізмів їх реалізації, належної деталізації у галузевому законодавстві й правозастосовної практики.

Протягом тривалого часу спостерігається диференціація правового статусу окремих категорій населення, що відображено у міжнародно-правових актах і національному законодавстві держав, у тому числі України. Це стосується прав і свобод засуджених, гарантій їх реалізації і захисту. Вагомий внесок у розробку, прийняття і реалізацію міжнародно-правових стандартів прав і свобод засуджених таких міжнародних організацій як Організація Об'єднаних Націй (ООН), Рада Європи та ін., знаковим стало створення і функціонування Комітету проти катувань ООН, Європейського комітету з питань запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню; Європейського комітету з проблем злочинності, Європейського комітету з соціальних прав і т.д. Водночас

практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) засвідчує недостатність прогресу у вирішенні питань покращення умов тримання, порушення прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ЄКПЛ) і Протоколами до неї (зокрема, рішення у справах «Сукачов проти України» 2020 р., «Петухов проти України (№2)» 2019 р., «Полторацький проти України» 2003 р. та ін.). Очевидними є значні прогалини і суперечності у національному законодавстві України щодо ефективних засобів юридичного захисту засуджених, їх прав і свобод, неналежна відповідність інфраструктури пенітенціарної системи міжнародним стандартам, міжнародно-правовим зобов'язанням України як до повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, так і після.

На ці аспекти неодноразово звертали увагу дослідники, а саме представники різних галузей юридичної науки (міжнародного права, теорії держави і права, конституційного права, кримінально-виконавчого права, кримінології, кримінального права, адміністративного права і т.д.), економічної, психологічної, політичної та інших наук. Тобто теоретичною базою дослідження можна визначити праці українських і зарубіжних фахівців, зокрема, В. Антипенка, Д. Аббакумової, Б. Бабіна, В. Базова, М. Баймуратова, Є. Бараша, С. Бароуз, С. Білоцького, І. Богатирьова, М. Буроменського, В. Василевича, Ю. Волошина, Р. Вормслі, К. Гайнріха, А. Галая, М. Гнатовського, Д. Говарда, С. Гречанюка, О. Гритенко, А. Грушицького, В. Демиденка, В. Денисова, О. Джужі, І. Жук, А. Замули, О. Іванькова, Ю. Кернякевич-Танасійчук, В. Кирилюк, О. Колба, В. Кононенка, В. Конопельського, А. Кориневича, М. Костицького, Б. Кофмана, В. Кубальського, І. Кушнір, С. Лінгвістон, А. Мацка, М. Микієвича, Л. Наливайко, І. Нуруллаєва, А. Олійника, Л.Оніки, А. Осауленка, О. Почанської, О. Переверзевої, М. Пожидаєвої, М. Пузирьова, Г. Радова, А. Рейно, М. Романова, Н. Родлі, М. де Сальвіа, Т. Сироїд, О. Скрипнюка, Д. Сміта, А. Степанюка, О. Стрельцової, Д. Супруна, М. Супруна, Л. Тимченка,

Д. Тихомирова, Ю. Толстенко, В. Фатхутдінова, Е. Феррі, В. Човгана, Н. Шаптали, М. Шварцевої, О. Шкути, О. Шпакович, Є. Щербань, Д. Ягунова, І. Яковець, Х. Ямельської, М. Яцишина та ін.

З огляду на багатовимірність досліджуваних питань, все ж таки залишається потреба ґрунтовного вивчення специфіки забезпечення прав та свобод засуджених, зокрема, у розрізі окремих прав та свобод, їх гарантій, інституційних механізмів і процедур забезпечення, а також форм і способів імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених у національні правові системи, здійснення порівняльно-правових і прикладних наукових розвідок у даному напрямі. Це власне зумовлює актуальність даного дослідження, особливо в умовах правового режиму воєнного стану, активізації євроінтеграційного та євроатлантичного курсу України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідних тем Інституту законодавства Верховної Ради України «Проблеми правового забезпечення виконання Україною міжнародних зобов'язань» (номер державної реєстрації 0111U000578) та «Правові механізми інтеграції України до європейського правового простору» (номер державної реєстрації 0111U000579), «Стратегія розвитку законодавства України» (номер державної реєстрації 0103U007975); «Організація моніторингу ефективності законодавства та прогнозування наслідків його застосування» (номер державної реєстрації 0104U006941), а також науково-дослідної теми «Міжнародні стандарти міжнародних організацій та їх імплементація державами-членами» (номер державної реєстрації 69-2021/150106) факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету.

Положення дисертації спрямовані на реалізацію Конституції України від 28.06.1996 р., Кримінально-виконавчого кодексу України від 11 липня 2003 року № 1129-IV, Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005 № 2713-IV; Цілей сталого розвитку України на

період до 2030 року, визначених Указом Президента України від 30 вересня 2019 року №722/2019; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021; Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 366-р від 14 квітня 2021 р.; Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. та ін.

Мета і завдання дослідження. Основною метою дисертації є комплексне дослідження теоретичних і практичних проблем імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених, а також обґрунтування на цій основі положень, висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення даного процесу в Україні, належного забезпечення прав та свобод засуджених.

Досягнення поставленої мети зумовило постановку і вирішення таких *завдань*:

- визначити існуючу джерельну базу і методологічний інструментарій дослідження;
- охарактеризувати поняттєво-категорійний апарат дослідження прав та свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових зобов'язань;
- проаналізувати еволюцію й особливості міжнародно-правового регулювання прав та свобод засуджених на універсальному і регіональному європейському рівнях;
- систематизувати існуючі міжнародно-правові стандарти з прав та свобод засуджених, здійснити їх типологізацію;
- охарактеризувати конвенційні та інші міжнародно-правові зобов'язання з прав та свобод засуджених перед Радою Європи;
- обґрунтувати роль і значення Парламентської Асамблеї і Комітету Міністрів Ради Європи у забезпеченні прав та свобод засуджених;

- узагальнити практику Європейського суду з прав людини у сфері виконання зобов'язань України з прав та свобод засуджених;
- простежити динаміку становлення і розвитку організаційно-правових засад пенітенціарної системи в Україні та деяких інших державах;
- з'ясувати відповідність національного законодавства з прав та свобод засуджених міжнародно-правовим зобов'язанням України;
- окреслити проблеми ефективності процесу імплементації Україною міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених, перспективи удосконалення забезпечення прав і свобод засуджених в Україні на сучасному етапі.

Об'єктом дисертаційного дослідження є суспільні відносини, явища, процеси, інститути, доктрини, теорії, механізми, пов'язані з розробкою і реалізацією міжнародних стандартів захисту прав та свобод засуджених, а також імплементації відповідних міжнародно-правових зобов'язань України.

Предметом дисертаційного дослідження є імплементація міжнародно-правових зобов'язань з захисту прав та свобод засуджених в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових, конкретно-наукових і спеціально-правових методів наукового пізнання. Дані методи обґрунтовані з урахуванням поставленої мети і завдань роботи, специфіки її предмета й об'єкта. Так, за допомогою *діалектичного методу* розкрито становлення джерельної бази дослідження, а саме доктринальної і міжнародно-правової, еволюційного розвитку міжнародно-правових стандартів з прав та свобод засуджених, відповідних конвенційних та інших міжнародно-правових зобов'язань України перед Радою Європи (підрозділи 1.1,1.2). *Історико-правовий метод* дозволив розкрити особливості такого розвитку на різних історичних етапах, у т.ч. під час вступу України до Ради Європи, співробітництва з її органами з питань захисту прав та свобод засуджених, а також специфіку становлення організаційно-правових засад сучасної

пенітенціарної системи України (розділ 1, підрозділ 3.1). *Формально-юридичний і метод техніко-юридичного аналізу* дали можливість визначити основні поняття і категорії даного дослідження, з'ясувати техніко-юридичні й нормативні аспекти міжнародних стандартів захисту прав та свобод засуджених, європейської системи захисту прав і свобод засуджених, імплементації відповідних міжнародно-правових зобов'язань України, європейської пенітенціарної політики (розділи 1-2, підрозділи 3.1-3.2). *Логіко-юридичний, гносеологічний і герменевтичний методи* застосовано з метою з'ясування змісту рішень інституційних та інших органів Ради Європи щодо забезпечення прав та свобод засуджених, практики ЄСПЛ у сфері виконання зобов'язань України з прав і свобод засуджених (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2).

Слід виокремити значення *порівняльно-правового методу і компаративістського підходу* дослідження для співставлення практики окремих держав, міжнародних організацій щодо забезпечення прав та свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових стандартів на універсальному, регіональному і національному рівнях, організації функціонування сучасних пенітенціарних систем (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 3.1). У свою чергу, *методи системного і структурно-функціонального аналізу* дали можливість системно дослідити існуючі міжнародні стандарти захисту прав та свобод засуджених, здійснити їх типологізацію, узагальнити відповідні міжнародно-правові зобов'язання України у даному напрямі, (підрозділи 2.2, 2.3, 3.2, 3.3). *Методи стратегування, правового моделювання і прогнозування* використано для критичного вивчення правових актів міжнародного і національного рівнів, виокремлення на цій основі проблем забезпечення прав та свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових зобов'язань України, а також задля формулювання пропозицій з удосконалення законодавчої основи, інституційного механізму імплементації Україною міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених, розвитку європейської системи захисту прав і свобод засуджених, міжнародної і європейської кримінології,

пенології, сучасної пенітенціарної системи України, форм міжнародного співробітництва в пенітенціарній сфері (підрозділи 3.2, 3.3). Цьому сприяли й інші методи – антропологічний, синергетичний, аксіологічний, феноменологічний, соціологічний, статистичний тощо, а також філософсько-світоглядні підходи і методологічні принципи (плюралізму, системності, всебічності, об'єктивності, історизму, детермінізму, міждисциплінарності, комплексності й т.д.). За результатами їх використання викладено узагальнюючі положення, висновки і пропозиції з досліджуваної проблематики.

Нормативну основу дисертації становлять Конституція України, законодавство України і деяких зарубіжних держав з питань захисту прав та свобод засуджених, міжнародно-правові акти ООН, Ради Європи, інших міжнародних організацій. *Інформаційною та емпіричною основою роботи є* аналітичні матеріали, енциклопедичні й довідкові видання, дослідження українських і міжнародних експертів, результати моніторингової діяльності, наукові періодичні видання, публіцистика тощо.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що у роботі здійснено вирішення нової науково-прикладної проблематики імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених. На основі концептуалізації європейської системи захисту прав і свобод засуджених, національної моделі імплементації міжнародно-правових стандартів прав і свобод засуджених, сформульовано наукові положення, пропозиції і рекомендації стосовно удосконалення імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених в Україні в сучасних умовах, реформування пенітенціарної системи, належного забезпечення прав та свобод засуджених.

За результатами дисертаційного дослідження отримано такі нові наукові результати:

вперше:

– розроблено авторську концепцію європейської системи захисту прав і свобод засуджених, що становить комплексне явище, засноване на міжнародній

системі захисту прав і свобод засуджених, реалізується на європейському рівні за допомогою договірно-правового та інституційного механізмів;

– обґрунтовано національну модель імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених в Україні, її нормативно-правову, організаційно-управлінську, предметно-функціональну та інші складові;

– виокремлено тенденції і закономірності становлення й розвитку європейської пенітенціарної політики, з урахуванням процесів глобалізації, європейської та євроатлантичної інтеграції, а також впливу на формування і реалізацію національної пенітенціарної політики;

– обґрунтовано доцільність запровадження інститутів пенітенціарного омбудсмена, пенітенціарної медіації, забезпечення пенітенціарної безпеки, особливо в умовах правового режиму воєнного стану та післявоєнного розвитку;

– узагальнено значення прецедентної практики Європейського суду з прав людини, діяльності Європейського комітету з питань запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню, Європейського комітету з проблем злочинності, Європейського комітету з соціальних прав для європейської системи захисту прав і свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових зобов'язань у даній сфері;

удосконалено:

– методологічний інструментарій дослідження імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених в Україні;

– загальнотеоретичні характеристики поняття, способів, форм і видів імплементації норм і принципів міжнародного права;

– системний аналіз існуючих міжнародно-правових актів універсального і регіонального рівнів, національних нормативно-правових актів України з питань прав і свобод засуджених, визначено міжгалузеву природу міжнародно-правових

зобов'язань України, держав-членів Ради Європи і Європейського Союзу, деяких інших зарубіжних держав щодо прав і свобод засуджених;

– типологізацію прав і свобод засуджених, відповідних міжнародно-правових стандартів, а також принципів (загальних і спеціальних) і систему гарантій захисту (міжнародного, регіонального, наднаціонального і національних рівнів) прав і свобод засуджених;

– поняття міжнародно-правового статусу засуджених, його структурну характеристику, співвідношення з міжнародно-правовим статусом людини і громадянина;

– форми і методи роботи уповноважених органів, організацій на здійснення імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених, їх взаємодії з громадянським суспільством, національними і міжнародними експертами;

– напрями і способи адаптації конституційного, адміністративного, трудового, освітнього, медичного, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого законодавства України до Європейських пенітенціарних правил та інших стандартів;

– пропозиції щодо активізації міжнародної правотворчості універсального, регіонального, наднаціонального рівнів з питань забезпечення прав і свобод засуджених;

– положення щодо підвищення ефективності роботи пенітенціарної системи, інших органів та установ Міністерства юстиції України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, забезпечення їх координації та взаємодії, з урахуванням кращих європейських та інших зарубіжних практик;

– форми і напрями здійснення громадського контролю під час усіх складових процесу виправлення та ресоціалізації засуджених, міжнародного і громадського моніторингу, а також підбору, підготовки, навчання і підвищення кваліфікації персоналу органів і установ пенітенціарної системи;

отримали подальший розвиток:

- значення і роль міжнародних організацій (ООН, Ради Європи та інших) у створенні й реалізації міжнародно-правових стандартів з прав та свобод засуджених, міжнародного співробітництва у даному напрямі;

- контрольні, превентивні, конвенційні, судові і позасудові процедури забезпечення прав та свобод засуджених;

- пропозиції щодо удосконалення порядку подання звернень і скарг у випадку порушення прав і свобод засуджених; забезпечення їх доступності і результативності розгляду;

- концептуальні підходи стосовно становлення і розвитку європейської пенітенціарної традиції, міжнародної і європейської кримінології, пенології, ювенальної пенології;

- положення стосовно недопущення дискримінації за будь-якими ознаками і забезпечення гендерної рівності під час підбору, підготовки, діяльності персоналу органів і установ пенітенціарної системи;

- ідеї соціалізації засуджених під час відбування покарання, ресоціалізації і реінтеграції після звільнення, підвищення їх правової культури, правового виховання і правосвідомості, постпенітенціарної допомоги засудженим органами пробації;

- пропозиції щодо підвищення кваліфікації та професіоналізму працівників Державної кримінально-виконавчої служби України, інших уповноважених органів і посадових осіб, зокрема, з питань протидії корупції, захисту прав і свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових зобов'язань у даній сфері, практики ЄСПЛ, цифровізації пенітенціарної системи тощо.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дослідження, сформульовані пропозиції і рекомендації використані або можуть бути використані у:

- науково-дослідній роботі – для подальших наукових розробок щодо дослідження процесу імплементації міжнародних зобов'язань з прав та свобод

засуджених, у напрямі визначення та забезпечення правового статусу засуджених, ефективних процедур забезпечення їх прав і свобод, розвитку європейської системи захисту прав і свобод засуджених, міжнародної і європейської кримінології, пенології, європейської пенітенціарної політики сучасної пенітенціарної політики України, пенітенціарних систем і т.д. (акт впровадження Науково-дослідного інституту публічного права від 7.11.2023р.);

– освітньому процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Міжнародне право», «Міжнародне правосуддя», «Порівняльне конституційне право», «Порівняльне кримінальне право», «Методологія міжнародно-правових досліджень», «Міжнародно-правові механізми захисту прав людини», «Міжнародна кримінологія», «Правова система Ради Європи», «Право Європейського Союзу» та ін., а також під час розробки навчальних і навчально-методичних посібників, підручників тощо (довідка впровадження у Національному авіаційному університеті від 23.11.2023 р.);

– правотворчості – для вдосконалення законодавства шляхом внесення змін і доповнень у національне законодавство, а саме до Кримінально-виконавчого кодексу України, Законів України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», «Про міжнародні договори України», «Про звернення громадян», «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про прокуратуру», Положення про Міністерство юстиції України, Регламенту Державної пенітенціарної служби України та інших;

– правозастосуванні – з метою вдосконалення процедури імплементації міжнародних зобов'язань з прав та свобод засуджених, уніфікації практики застосування відповідних міжнародних стандартів і національного законодавства у даній сфері, практики сучасних міжнародних організацій, підвищення ефективності роботи Державної кримінально-виконавчої служби України і т.д.;

– правозахисній і правопросвітницькій роботі – для підвищення правосвідомості правової культури населення, особливо засуджених, а також

для представників громадських організацій, духовенства, засобів масової інформації, тренерів і розробників тематичних лекцій, семінарів, інтерактивних занять з даної тематики.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота виконана здобувачем особисто. Усі висновки, положення та рекомендації, викладені в ній, сформульовано на основі особистих досліджень автора. У дисертації використано праці інших науковців, на які зроблено посилання.

У науковій статті, опублікованій у співавторстві з Камінською Н.В. авторський внесок здобувача становить 60% (0,21 др. арк.) і стосується аналізу тенденцій розвитку міжнародно-правового регулювання відносин між державами, державами і міжнародними організаціями; розширення обсягу прав і свобод засуджених, забезпечення їх державами, створення й утримання установ виконання покарань згідно з існуючими міжнародними стандартами.

Апробація результатів дослідження. Дослідження виконано й обговорено на кафедрі міжнародного права і порівняльного правознавства Національного авіаційного університету. Основні положення дисертації обговорювали на міжнародних науково-практичних конференціях: «Conceptul de dezvoltare a statului de drept in Moldova si Ucraina in contextul proceselor de eurointegrare» (Chisinau, Молдова, 4-5 листопада 2016 року), «Juridica stiintifica in conditiile de integrare europeana Ucraina si Moldova: repere moderne de dezvoltare juridica» (Chisinau, Молдова, 24-25 березня 2017 року), «Україна між заходом і сходом: реалії та перспективи» (Київ, 15 березня 2017 року).

Структура та обсяг роботи. Структура дисертації зумовлена специфікою теми дослідження, його метою і завданнями, що визначили послідовність та логіку викладення матеріалу. Робота складається з анотації, вступу, переліку умовних скорочень, трьох розділів, поділених на вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг становить 233 сторінки, з яких список використаних джерел – 45 сторінок (435 найменувань), додатки – 6 сторінок.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Бангкокські правила – Правила ООН стосовно поводження з ув'язненими жінками і засобів покарання для жінок-правопорушниць без позбавлення їх свободи 2010 р.

БГПР – будинки громадських примусових робіт

ВРУ, Верховна Рада – Верховна Рада України

ВС – Верховний Суд

ВТУ – виконавчо-трудова установа

ГА ООН – Генеральна Асамблея ООН

ГУВП – Головне управління виконання покарань

ГУМУ – Головне управління місць ув'язнення

ДДУПВП – Державний департамент України з питань виконання покарань

ДПСУ – Державна пенітенціарна служба України

ДКВС – Державна кримінально-виконавча служба

ЕКОСОП – Економічна і Соціальна Рада ООН

ЕКПЛ, Конвенція 1950 р. – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

ЕКПТ, СРТ, Європейський комітет проти тортур – Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню

ЄКСП – Європейський комітет з соціальних прав

ЄПП – Європейські пенітенціарні правила

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КВК, КВК України – Кримінально-виконавчий кодекс України

КВС – кримінально-виконавча система

КК, КК України – Кримінальний кодекс України

КМРС, Комітет – Комітет Міністрів Ради Європи

КМУ, Уряд – Кабінет Міністрів України

КС, КСУ – Конституційний Суд України

ЛТП – лікувально-трудоий профілакторій

МВС – Міністерство внутрішніх справ України

МКС – Міжнародний кримінальний суд

МСП – Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями

Мін'юст – Міністерство юстиції України

НАТО – Організація Північноатлантичного договору

НПА – нормативно-правовий акт

ОБСЄ – Організація з безпеки та співробітництва в Європі

ОЕСР – Організація економічної співпраці та розвитку

Організація, РЄ – Рада Європи

п. – пункт

РБ ООН – Рада Безпеки ООН

рф, росія – Російська Федерація

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПАРЄ, Асамблея – Парламентська Асамблея Ради Європи

Пекінські правила – Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх 1985 р.

Правила Мандели – Мінімальні стандартні правила ООН поводження з в'язнями 2015 р.

РЄ, Організація – Рада Європи

СІЗО – Слідчий ізолятор

Стамбульська Конвенція – Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами 2011 р.

ст. – стаття

Статут ООН – Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 р.

США – Сполучені Штати Америки

Токійські правила – Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням 1990 р.

УВКПЛ – Управління Верховного комісара з прав людини

УВП – установа виконання покарань

УМУ – Управління місць ув'язнення

Хартія – Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р.

Уповноважений, Уповноважений ВРУ з прав людини – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини

УРСР – Українська РСР

част., ч. – частина

CDPC – Європейський комітет з проблем злочинності

CEDAW – Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. (Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women)

COVID-19 – Коронавірусна інфекція

SIC – Інтеграційні центри соціального розвитку

РОЗДІЛ 1

ДОКТРИНАЛЬНА, ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА, МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНО- ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ З ПРАВ ТА СВОБОД ЗАСУДЖЕНИХ

1.1. Доктринальні джерела і теоретико-методологічна основа дослідження прав та свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових зобов'язань

Не дивлячись на тривалий досвід правової регламентації прав людини на національному рівні, на універсальному і регіональному міжнародних рівнях відзначається більш пізній і виважений підхід суб'єктів міжнародного права до їх регулювання та інституціоналізації механізмів і процедур захисту та інших форм забезпечення прав і свобод людини. Насамперед, зауважимо, що категорія забезпечення прав і свобод людини є доволі широка за змістом і, за домінуючими науковими позиціями відомих учених у даній царині, вона включає регулювання, реалізацію, охорону, захист, відновлення або сприяння відновленню порушених прав і свобод. [19; 59; 67; 92; 174; 223; 231; 324; 357; 368; 396; 405; 423]

Ми поділяємо такий підхід, водночас мета і завдання, предмет нашого дослідження зумовлені міжгалузевим і міждисциплінарним характером його тематики. Це передбачає вивчення і розкриття низки аспектів у межах даного підрозділу роботи, а саме:

- узагальнення існуючої джерельної бази з питань прав і свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових зобов'язань, що їх стосуються;

- виокремлення явищ, процесів, інститутів, доктрин, теорій, механізмів, пов'язаних з розробкою і реалізацією міжнародних стандартів захисту прав та свобод засуджених, а також імплементації відповідних міжнародно-правових зобов'язань України;

- аргументація власної авторської позиції щодо існуючих у сучасній науці підходів і позицій до розуміння їх природи і сутності;
- здійснення характеристики поняттєво-категорійного апарату дослідження прав та свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових зобов'язань;
- розкриття методологічного інструментарію дослідження вищевказаних питань.

Так, слід відзначити, що якщо загалом права людини доволі часто перебувають у центрі уваги вчених, то безпосередньо права і свободи засуджених, міжнародні стандарти, що їх закріплюють, особливості впровадження цих стандартів, імплементаційні процедури, виконання міжнародних зобов'язань комплексно вкрай рідко зустрічаються у науковій літературі.

Найбільш наближеними до тематики нашої роботи є дисертації на здобуття кандидата юридичних наук, підготовлені за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Йдеться про праці Іванькова О.І. «Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі» (Харків, 2016) і Колодчиної А.Л. «Реалізація Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених у місцях несвободи» (Київ, 2020).

У першому випадку здійснено детальний порівняльний аналіз міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі; сформульовано авторське визначення «міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених», гарантії і процедури захисту їх прав, свобод і законних інтересів; пропозиції щодо удосконалення кримінально-виконавчого законодавства, практики діяльності органів та установ виконання покарань в Україні. Розглядаючи науково-прикладну проблему імплементації міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав згаданої категорії осіб в кримінально-виконавчому законодавстві України, О.І. Іваньков процес імплементації автор пов'язує з розвитком

виправно-трудового і кримінально-виконавчого законодавства України, причому з 1945–1991 рр. і по даний час). [133]

Видається недоречним виокремлення початку відліку даного процесу з 1945 р., проте успішно реалізовані невдовзі після їх викладення науково обґрунтовані рекомендації щодо вироблення державної стратегії перетворення національного кримінально-виконавчого законодавства у пенітенціарне з урахуванням вимог міжнародно-правових стандартів.

У згаданій роботі А.Л. Колодчина на рівні наукового пошуку розкриває правову основу реалізації Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених у місцях несвободи крізь призму історичних, національних і міжнародно-правових засад. Така реалізація є необхідною умовою дотримання Україною міжнародних договорів, що відповідає результатам моніторингових візитів у місця несвободи у межах Національного превентивного механізму. Дискусійними вбачаються авторські визначення понять «кримінально-виконавчі засади реалізації Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених у місцях несвободи» і «міжнародне пенітенціарне співробітництво» як специфічних міжнародних пенітенціарних відносин, що виникають між суб'єктами міжнародного та пенітенціарного права з проблем реалізації міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених. [158]

Інше дисертаційне дослідження «Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі» (Київ, 2002) присвячено ряду важливих у цьому контексті питань: змісту і практичній реалізації в Україні прав і свобод засуджених до позбавлення волі на предмет їхньої відповідності міжнародним стандартам, етапам формування міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі, особливостям та детермінантам впливу міжнародних правових документів з прав і свобод засуджених на формування виправно-трудового законодавства України та практики його виконання у різні історичні періоди існування України. На думку автора роботи, імплементацією

міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі розуміється державно-владна діяльність компетентних органів щодо втілення в національне законодавство за допомогою сукупності правових засобів тих положень, які передбачені нормами міжнародного права стосовно цієї категорії громадян. [197] Разом з тим, враховуючи той факт, що з втратою чинності Виправно-трудоного кодексу України (ВТК) та й відсутністю у ньому положень, які б закріплювали принципові підходи нашої держави до міжнародних стандартів прав і свобод засуджених, значна частина висновків дисертанта так і не була практично реалізована.

У серії публікацій А. Осауленка, включаючи монографію і дисертацію на тему «Законодавчі основи становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України (1990–2005 рр.)» звернуто увагу на заходи з реформування кримінально-виконавчої системи у зв'язку з підготовкою вступу України до Ради Європи, законодавчі основи становлення і розвитку цієї системи, світову та європейську традиції функціонування інституту звільнення засуджених. Він досліджує історико-правову специфіку європейської правової традиції функціонування пенітенціарної системи та визначає напрями її втілення в практику виконання кримінальних покарань в Україні шляхом реалізації принципів гуманізму, верховенства права, диференціації та індивідуалізації кожного виду кримінальних покарань, рівності засуджених перед законом, взаємної відповідальності держави і засудженого. У зазначених працях на основі аналізу стану реалізації міжнародних стандартів поводження зі в'язнями, впливу принципів, сформованих у міжнародних стандартах з прав людини на розвиток кримінально-виконавчої системи України, відзначено соціально-економічні та інші причини їх часткової реалізації в законодавстві України у зв'язку з недостатньою імплементацією цих положень, обмеженим фінансовим забезпеченням, низькою громадською підтримкою, а також недостатнім набором засобів, які дозволили б більш гнучко реагувати на характер і ступінь тяжкості злочинів та небезпечність особи засудженого. [233-236]

Слід виокремити також праці Ю. Кернякевич-Танасійчук «Кримінально-виконавча політика України» (Київ, 2019), О. Гритенко «Теоретико-правові концептуальні засади прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі» (Одеса, 2021); П. Фріса «Кримінально-правова політика України» (Київ, 2005) та «Ідеологія кримінально-правової політики» (Івано-Франківськ, 2021); О. Шкути «Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України» (Запоріжжя, 2017); М. Яцишина «Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України» (Луцьк, 2010); Є. Бараша «Організаційно-правові засади діяльності установ виконання покарань» (2006) і «Адміністративно-правові засади управління державною кримінально-виконавчою службою України» (2012); А. Галая «Організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установ виконання покарання» (2003); О. Гулак «Організаційно-правові засади діяльності підприємств кримінально-виконавчих установ відкритого типу» (2008); С. Гречанюка «Взаємодія Державної кримінально-виконавчої служби України з публічними інституціями» (Ірпінь, 2011); О. Почанської «Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні» (Суми, 2020); К. Білоус «Правове регулювання підготовки до звільнення засуджених до позбавлення волі» (Харків, 2023) та ін. Вагомий внесок таких учених як І. Богатирьов, зокрема, у розвитку української пенітенціарної науки; Д. Ягунов про пенальні практики зарубіжних країн, пенітенціарну політику в добу глобалізації і як складову соціального контролю, європейські правила пробації, пенологію тощо.

Слід зауважити, що не лише сучасні вітчизняні дослідники вивчають такі різні напрями і практики, розвивають і обґрунтовують, наприклад, такий феномен як пенологія (від англ. *penal*, лат. *poena*, «покарання» і давногрецького *-logia* – «наука»). Його запровадження пов'язано з Францом Лібером, згодом Джоном Говардом і Єремією Бентамом, які обґрунтовували самостійний напрям кримінології, присвячений філософії, ідеології й практиці

обмеження злочинних активностей, доцільності гуманного режиму ставлення до осіб, звинувачених у злочинах, впливу суспільної думки на гуманізацію тюремної системи. [245]

Чезаре Беккарія у роботі «Про злочини і покарання» критикував невинуватдану жорстокість при застосуванні покарань і переконував, що мета покарання полягає не в стражданнях людини, а в запобіганні заподіяння винним нової шкоди суспільству, правовому порядку. Тому основним принципом повинна бути співрозмірність між злочином і покаранням. [52]

Еміль Дюркгейм й інші дослідники підкреслювали закономірності історичної еволюції форм покарання, адже більш жорстокі й суворі покарання у неозвинених і тоталітарних суспільствах (особливо в азійських, африканських, латиноамериканських країнах), а розвиток цивілізації призводить до пом'якшення форм покарання: смертна кара застосовується у виняткових випадках, поширення набувають штрафи як форми покарання. Причому, покарання – звичний засіб соціального контролю в суспільстві, головною функцією якого є забезпечення належного функціонування держави, правопорядку, рівня суспільної свідомості. Однак, нелюдські умови відбування покарання, катування (однією з форм є утримання у перевнених місцях) у місцях позбавлення волі спрямовані на тримання ув'язнених у постійному страху, завдаючи їм фізичних і психічних страждань. Отже, важливим здобутком розвитку пенології, ювенальної пенології, а також міжнародного права, на наш погляд, виявились закріплені міжнародно-правові стандарти з прав і свобод засуджених, поводження з ними, забезпечення гідних умов утримання.

Певна увага відзначається стосовно досвіду інших держав у реформуванні пенітенціарних систем інших держав, включаючи удосконалення системи захисту прав засуджених у роботах М. Олашина, Б. Скибіцького, М. Голинської, О. Сокальської, Д. Луга, С. Лучко, О. Шостко та ін. Йдеться про

порівняльний аналіз і вивчення відповідного досвіду Республіки Польща, Франції, Канади, Англії, США тощо.

Тобто, у цих наукових напрацюваннях з кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права, адміністративного права і процесу де значна увага сконцентрована на галузевій специфіці кримінально-виконавчої політики України, забезпечення прав засуджених (переважно які є громадянами України і до позбавлення волі). Водночас представники цих наук активно долучаються до розкриття міжнародних стандартів і механізмів забезпечення прав засуджених. Наприклад, цікавими для нашого дослідження є роботи: Н. Рябих про міжнародно-правові стандарти у галузі захисту прав осіб ЄС засуджених до позбавлення волі; О. Краснокутського про класифікацію міжнародно-правових механізмів забезпечення прав засуджених до позбавлення волі, практику Європейського суду з прав людини як один з механізмів забезпечення прав засуджених; В. Конопельського про поняття та зміст міжнародних стандартів з питань диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі; А. Степанюк і І. Яковець про втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи; З. Журавської про міжнародні стандарти щодо права засуджених на особисту безпеку; В. Кирилюк і О. Стеблинської про імплементацію міжнародних стандартів щодо забезпечення прав засуджених у діяльності органів та установ виконання покарань; С. Царюк про контроль за діяльністю установ виконання покарань у світлі вимог міжнародних стандартів; М. Міщук, С. Беліков про теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поводження й тримання засуджених; О. Почанської про міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, основні форми їх використання в Україні; О. Лисодєд «Закріплення міжнародних та європейських стандартів поводження із засудженими у Кримінально-виконавчому законодавстві України»; М. Хоменко і М. Романова про Європейський суд з прав людини у механізмі захисту прав засуджених; О.

Льїної про використання практики Європейського суду з прав людини як механізму забезпечення прав засуджених; М. Гуцуляк «Про окремі питання реалізації європейських стандартів поведження із засудженими в Україні»; Т. Бурдіної про міжнародні стандарти процедури застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів дисциплінарного впливу. Т. Коваль про міжнародно-правові акти регулювання праці засуджених тощо.

Одним з першочергових завдань постає аналіз природи і сутності правового статусу засуджених, його різновидів, модифікацій. Не дивлячись на заявлену тематику у численних проаналізованих працях, дотичних до теми нашої роботи, відзначимо, що практично не зустрічається ґрунтовний аналіз концептуалізації категорій «правовий статус засуджених», «міжнародно-правовий статус засуджених», їх співвідношення, класифікації і складові елементи, змістовно-функціональне наповнення тощо. Звісно, базовим для нашої роботи є усталений підхід з-поміж сучасних науковців до категорій «правовий статус людини», «правовий статус людини і громадянина».

А. Олійник, М. Баймуратов, О. Марцеляк, В. Букач, І. Магновський, А. Панчишин, Ю. Ремінська та інші представники науки теорії держави і права, науки конституційного права привертають увагу їх вивченню. Узагальнений висновок на підставі вивчення їх праць передбачає можливість стверджувати про певну універсалізацію категорії «правовий статус людини і громадянина», структурні складові елементи якої характеризують правове положення або становище людини у суспільстві, а громадянина у державі, визначають ступінь їх взаємодії з іншими людьми, громадянами, спільнотами і державою. Вбачається, що правовий статус за своєю природою є поняттям родовим для конституційного та конституційно-правового, адміністративно-правового, кримінально-правового, міжнародно-правового статусів людини і громадянина. Загальне поняття є ширшим, аніж перелічені галузеві статуси людини і громадянина тощо. [231; 395; 396]

Як стверджує Ю. Чеботарьова у дисертації на тему «Правовий статус засуджених до позбавлення волі» необхідним є розгляд правового статусу громадянина як складної системи, розгорненої в часі (тимчасову послідовність подій), для структури якої важливий не тільки “набір” складових елементів, але, головне, характер взаємодії між ними. Властиво, що при підготовці даної роботи було використано аналіз співвідношення загального правового статусу людини і громадянина з правовим статусом засудженого у якості основного (головного) методу гештальттеорію, що виражає сучасний тип мислення, метод дослідження, початковими поняттями якого є ціле і граничне. Згадана авторка обґрунтовує, що правовий статус засудженого до позбавлення волі є втіленням складного поєднання правил поведінки засуджених у процесі реалізації прав та свобод і правил поведінки при реалізації покладених на них обов'язків. Це досить складним соціально-правовим явищем і виступає як сукупність передбачених різними галузями законодавства прав і обов'язків засудженого під час виконання і відбування кримінального покарання. Згодом знаходимо дещо інше визначення правового статусу засудженого – закріплена нормами різних галузей права сукупність прав, законних інтересів і обов'язків, що визначають і характеризують статус засудженого під час відбування ним покарання, гарантуються державою Україна. Серед особливостей такого статусу наступні: 1) права, обов'язки і законні інтереси, мають однакову юридичну силу і кожний засуджений має право на рівний захист з боку закону, незалежно від обставин, а також юридичну можливість скористатися наданими йому правами і виконати покладені на нього обов'язки; 2) права, обов'язки і законні інтереси засудженого зафіксовані в правових нормах, є найвищою цінністю, а їх визнання, дотримання і захист – основним обов'язком держави; 3) права, свободи і законні інтереси засудженого виступають як єдина система, яка постійно розширює і поглиблює свій внутрішній зміст в процесі розвитку суспільних відносин; 4) права, свободи і законні інтереси засудженого, складові його правового статусу

характеризуються єдністю, взаємовпливом і взаємозалежністю складових його елементів. [415]

Чеботарьова Ю.А. конкретизує елементи правового статусу засудженого: права засуджених до позбавлення волі – це врегульовані законом реальні можливості певної позитивної поведінки і користування соціальними благами, націлених на задоволення особистих потреб і інтересів, досягнення мети виправлення і ресоціалізацію засуджених, забезпечення яких трансформується в правовий обов'язок адміністрації кримінально-виконавчих установ; обов'язки – врегульовані законом форми поведінки (зобов'язуючі і забороняючі), направлені на виправлення і ресоціалізацію засуджених, підтримку порядку і умов відбування покарання; законні інтереси – закріплені в законі прагнення (бажання) засуджених до позбавлення волі до володіння конкретними, особистими благами, зміни свого правового статусу, які задовольняються в процесі їх об'єктивної оцінки відповідними органами і організаціями. [415] При цьому доречним є виокремлення особливостей правового статусу окремих категорій осіб, позбавлених волі (затриманих, неповнолітніх, жінок, психопатів, престарілих і ін.) [415].

На жаль, практично відсутні схожі міжнародно-правові наукові розвідки з даної проблематики, певною мірою ці питання висвітлені у працях теоретико-правового, кримінально-правового та інших напрямків.

Частково погоджуючись з необхідністю вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства, яке регулює правовий статус засуджених, компетенцію адміністрації кримінально-виконавчих установ у взаємовідносинах із засудженими та питання відповідальності персоналу і засуджених, слід констатувати і про аналогічну необхідність удосконалення іншого галузевого законодавства, як і власне міжнародно-правового регулювання у даному контексті.

Необхідно відзначити внесок у розробку тематики міжнародно-правового статусу людини і громадянина, правового і міжнародно-правового захисту прав

і свобод засуджених, в цілому міжнародному захисту прав людини, їх стандартів таких відомих учених як Т. Сироїд і Л. Фоміної («Міжнародний захист прав людини», Харків, 2019), А. Войціховського («Права людини у міжнародному праві», Харків, 2021), Л. Наливайко і К. Степаненко («Міжнародно-правові стандарти прав людини», Дніпро, 2019), [224; 368]

Крім цього, підкреслимо наявність окремих наукових праць, що стосуються реалізації і захисту конкретних прав чи свобод засуджених. Зокрема, таким питанням приділили увагу: С. Бреус – конституційне право засуджених до покарання у вигляді позбавлення волі на безоплатну професійну правничу допомогу; А. Грушицький – реалізацію права на правову допомогу засудженими до позбавлення волі; Барков О. – реалізацію засудженими права на звернення при вирішенні питання щодо застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі; А. Дьякова – фактичні обставини для розуміння засуджених як носіїв конституційних прав і свобод; О. Крикушенко – забезпечення прав засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу людської гідності; Л. Шумна – особливості праці засуджених до позбавлення волі: і право, і обов'язок; І. Жук – працю засуджених в пенітенціарних установах України, проблеми і напрями її гуманізації. Тобто, не лише учені юристи розглядають зазначені питання, власне остання авторка підготувала дисертаційну роботу з економічних наук, інші розкривають ще й психологічні, історичні, педагогічні та ін. аспекти кримінально-виконавчої сфери, статусу засуджених і реалізації їх прав, свобод тощо (В. Бочелюк, Т. Денисова, Г. Радов, В. Саєнко, В. Синьов, М. Супрун, О. Беца і т.д.).

На відміну від позбавлення наукової зацікавленості щодо прав засуджених, практично відсутні аналогічні наукові розвідки, де висвітлювалися б поряд з правами ще й свободи засуджених. Одними з поодиноких таких прикладів є публікації В. Гоголь і Н. Габлей «Свобода віросповідання засудженого як вияв індивідуальної свободи релігії», Л. Ярмол «Свобода

віросповідання: позитивні тенденції та проблеми юридичного забезпечення в Україні», О. Почанська акцентує на свободі наукової, технічної та інших видів творчості у дисертації «Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні» та ін.

Гендерні аспекти досліджуваної нами проблематики виділяють Гритенко О.А., Меркулова В.О., Резніченко Г.С. у монографії «Звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей» (Одеса, 2015), Гритенко О.А. у монографії «Дисциплінарна практика в жіночих кримінально-виконавчих установах мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання: теоретичні та соціальноправові аспекти» (Одеса, 2015), Дуюнова Т.В. у публікації «Особливості виконання довічного позбавлення волі стосовно засуджених жінок» (Харків, 2013). На наше переконання, питання забезпечення гендерної рівності у контексті захисту прав і свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових зобов'язань, потребує більш детального вивчення.

Зрештою, слід констатувати, що критично не вистарчає наукового доробку, підготовленого саме юристами-міжнародниками, дисертаційних та інших монографічних досліджень за спеціальністю міжнародне право. Першочергово відзначимо роботу Юлії Толстенко «Міжнародне співробітництво в пенітенціарній сфері» (Харків, 2013), присвячену науково-теоретичній розробці питань діяльності та співробітництва суб'єктів міжнародного права в пенітенціарній сфері. Визначено поняття «міжнародне співробітництво в пенітенціарній сфері» як міжнародні відносини, які виникають між суб'єктами міжнародного права у сфері захисту прав осіб, засуджених до кримінальних покарань, та тих, що ув'язнені в пенітенціарних установах на будь-якій стадії кримінального судочинства. Авторкою встановлено, що більшість пенітенціарних норм та стандартів стосуються саме осіб, позбавлених волі, оскільки особи, які перебувають в пенітенціарних установах, через обмеженість їх суб'єктивних прав, є дуже незахищеними з

боку суспільства. Це підтверджують такі чинники: по-перше, інформація про випадки катувань, нелюдського, або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, не є загальнодоступною; по-друге, в'язні не завжди мають можливість прямо, а не через персонал установи, звертатися до відповідних органів та організацій за захистом своїх прав. Імпонують пропозиції щодо напрямків розвитку «європейського пенітенціарного права»:

1) прийняття спеціалізованого додаткового «пенітенціарного» протоколу до Європейської конвенції з прав людини;

2) прийняття «тюремного статуту», який би мав обов'язкову юридичну силу;

3) залучення Європейського Союзу до розробки міжнародних пенітенціарних стандартів;

4) прийняття Комітетом Міністрів Ради Європи нової «зведеної» рекомендації, яка б формально систематизувала всі існуючі рекомендації та резолюції з пенітенціарних питань. [401]

Прикметно, що у згаданій роботі узагальнено інституційні механізми захисту прав в'язнів, досліджено основні правила та принципи поводження з особами, позбавленими волі за вироком Міжнародного кримінального суду (МКС). Вищевикладені ідеї знайшли продовження а також у публікації Врещ Ю., Радченко О., Толстенко Ю. «Міжнародно-правові пенітенціарні стандарти». На жаль аналогічних напрацювань інших авторів у даному напрямі практично відсутні.

Можна виокремити дисертацію Христини Ямельської на тему «Міжнародні засади правового регулювання діяльності із запобігання неналежному поводженню з особами, позбавленими свободи» (Київ, 2021). Вбачається звуження предмета дослідження до теоретичних та практичних засад правового регулювання діяльності із запобігання неналежному поводженню з особами, позбавленими свободи, діяльності суб'єктів міжнародного права у сфері запобігання неналежному поводженню, доктрини

зобов'язань держави та доктрини м'якого міжнародного права, криміналізації неналежного поводження. Тобто, не дивлячись на назву роботи, авторка не зосереджується на проблематикці статусу засуджених і взагалі осіб, позбавленими свободи, а акцентує на міжнародних стандартах неналежного поводження, катування, нелюдського поводження або покарання, поводження або покарання, що принижує людську гідність; їх генезі виникнення через призму рішень європейських судових органів – Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини. [433]. Варта уваги структуризація європейської системи захисту прав людини та основних свобод, яка на думку Х. Ямельської, складається з трьох основних елементів: 1) системи діяльності ОБСЄ; 2) системи ЄС; 3) системи РЄ. Розділяємо точку зору, викладену у названій дисертації, стосовно класифікацій зобов'язань держави згідно з договором про права людини, які є поширеними у сучасній доктрині міжнародного права, зокрема, найбільш вживаними є дихотомічний поділ таких зобов'язань на негативні (утримуватись від дій) та позитивні (діяти) права та трихотомічний поділ таких зобов'язань і залежності від функцій держави на зобов'язання поважати права, зобов'язання захищати та зобов'язання держави забезпечувати права людини. [433].

З вищевикладеного оптимальним вбачається перший з наведених поділ зобов'язань держави щодо запобігання неналежному поводженню з особами, позбавленими свободи. Проте важливим є врахування особливостей статусу і захисту широкого кола вразливих категорій осіб під час їх затримання, арешту чи ув'язнення з праксеологічної та інших точок зору у напрямі. Дискусійним або неповним можна визначити трактування неналежного поводженню з особами, позбавленими свободи, що входить до катування, нелюдського або жорстокого поводження та покарання, поводження або покарання, що принижує людську гідність, і, відповідно, їх заборони. Водночас згадана праця «Міжнародні засади правового регулювання діяльності із запобігання неналежному поводженню з особами, позбавленими свободи» базується на

значному фактологічному матеріалі, практиці міжнародних судових і квазісудових органів, Управління Верховного комісара з прав людини, Бюро з демократичних інституцій і прав людини ОБСЄ, Офісу Омбудсмена, Національного превентивного механізму тощо.

У науковій літературі з міжнародного права незначний науковий інтерес спостерігається до організаційного механізму міжнародних організацій, завданням яких є врегулювання міжнародно-правового статусу засуджених, забезпечення прав і свобод такої категорії осіб. Що стосується стану дослідженості інституційного механізму Ради Європи, то детальше це розглянемо у наступному розділі дисертації. Зазначимо лише, що наявні результати таких напрацювань переважно присвячені Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Європейському суду з прав людини тощо.

З-поміж небагатьох досліджень про інші органи даної організації підкреслимо дисертацію Д.В. Аббакумової «Комітет Міністрів Ради Європи» (Харків, 2015) і відповідну монографію на цю тематику [34], М. Шварцевої «Парламентська (Консультативна) Асамблея Ради Європи» (Харків, 2016) [418]

Певні аспекти організації та функціонування МКС, у т.ч. особливості гарантування прав і свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових зобов'язань за Римським статутом МКС 1998 р. розкривають В. Базов, О. Базов, В. Гутник, Є. Щербань та ін. Так само підкреслимо беззаперечне значення теоретичних і спеціальних галузевих, прикладних видань з міжнародного права, міжнародного права прав людини, міжнародного кримінального права, що становлять загальнотеоретичну основу нашого дослідження. Зокрема, значимий внесок тут Денисова В.Н., Буткевича В.Г., Войціховського А.В., Задорожного О.В., Гнатівського М.М., Кориневича А.О., Мережка О.О., Мицика В.В., Буроменського М.В., Пронюк Н.В., Рабіновича П.М. Кофмана Б.Я., Сироїд Т.Л., Фоміної Л.О., Шпакович О.М.

Деякі зі згаданих авторів та інші акцентують і на проблематиці імплементації як самостійної категорії юридичної науки, загальних і прикладних засадах здійснення імплементації міжнародно-правових стандартів, міжнародно-правових зобов'язань України. Так, найбільш поширені підходи до трактування поняття «імплементація» (від англ. *implementation* – здійснення, проведення в життя; від латин. *impliko*), що означає «наповнювати, досягати, виконувати, здійснювати»; при цьому використовується в англійській мові *implement* – здійснення, забезпечення виконання, дослівно – забезпечення практичного результату і фактичного виконання конкретними засобами) у доктрині міжнародного права зводяться до наступних:

- це процес здійснення, реалізації, втілення в життя міжнародного договору, норм міжнародного права;
- організаційно-правова діяльність держав, спрямована на реалізацію міжнародно-правових зобов'язань;
- установлений державою порядок застосування норм міжнародного права на її території;
- як синонім категорії «реалізація», тобто втілення норм міжнародного права у практичну діяльність держав та інших суб'єктів;
- пов'язана з обов'язком держави вдаватись до внутрішньодержавних заходів щодо створення і забезпечення організаційно--розпорядчих і правових механізмів реалізації норм міжнародного права (внутрішньодержавний або національно-правовий характер);
- фактична реалізація міжнародно-правових зобов'язань держави на національному рівні, що здійснюється через трансформацію міжнародно-правових норм у національне законодавство
- процес допомоги національному праву і законодавству у виконанні норм міжнародного права на території держав у сфері дії національного права (національно-правова імплементація);

– цілеспрямована і послідовна організаційно-правова діяльність держав, що здійснюється індивідуально, колективно або в рамках міжнародних організацій задля своєчасної, всебічної та повної реалізації прийнятих ними відповідно до міжнародного права зобов'язань [19; 207; 208; 235; 399, с. 232]

На наш погляд, останнє визначення імплементації найбільш повно охоплює всі елементи процесу реалізації норм міжнародного права, оскільки передбачає як організаційну, так і правотворчу діяльність держави, їх об'єднань, організацій.

Термін «імплементація» набув поширення не лише у доктринальних джерелах, довідникових та енциклопедичних виданнях, а й офіційних документах ООН, актах інших міжнародних організацій, національному законодавстві окремих держав. Дана категорія була обґрунтована і запроваджена у вітчизняній літературі І.І. Лукашуком і П.Ф. Мартиненком у контексті визначення процесу здійснення норм міжнародного права у внутрішньому праві, правопорядку держави. Звісно, минуло чимало часу, наразі доцільним є розширене трактування як імплементації в цілому, так й імплементації міжнародно-правових стандартів, міжнародно-правових зобов'язань України з прав і свобод засуджених. Наприклад, обґрунтованою є одна з останніх цікавих наукових позицій Є. Щербань. Так, на її думку, імплементація Римського статуту – це організаційно-правова діяльність держави в особі уповноважених суб'єктів, що реалізується в законодавчо визначеному порядку і складається з послідовних законодавчих та інших процедур, спрямованих на забезпечення здійснення юрисдикції МКС стосовно осіб, відповідальних за особливо тяжкі злочини у порядку, визначеному Римським статутом. [19].

Не лише у контексті нашого дослідження, а й у загальному сенсі оптимальним вбачається розуміння імплементації міжнародно-правових зобов'язань як комплексної діяльності, що включає систему правових та організаційних заходів і процедур, засобів, ініційованих і здійснюваних

спільними зусиллями держав, а також індивідуально, задля належного повного і своєчасної виконання прийнятих відповідно до міжнародного права зобов'язань. Звісно, дана категорія може виживатись у вузькому і широкому розумінні, у внутрішньодержавному, регіональному і глобальному контексті. Причому процес імплементації міжнародно-правових зобов'язань повинен здійснюватись у законодавчо регламентованому порядку спеціально уповноваженими органами.

На наше переконання, важливо не ототожнювати «імплементацію», «трансформацію», «адаптацію» і «гармонізацію», інші аналогічні категорії. Прикметно, що у більшості навчальних і наукових видань з міжнародного права, на відміну від таких видань з конституційного права, виокремлюються основні форми імплементації як особливої законодавчої процедури, а саме: трансформація, відсилання, рецепція. Причому кожна з них має різновиди і специфічні ознаки, властивості, зумовлені пріоритетом (приматом) норм і принципів міжнародного права над національним або згідно з іншими концепціями співвідношення міжнародного права і національного права, їх взаємодії і взаємовпливу. Важливо також враховувати, що сутність імплементації полягає не виключно у трансформації міжнародно-правових норм у норми національного законодавства і права, а в процесі сприйняття національною правовою системою положень міжнародних договорів, міжнародно-правових зобов'язань.

Характерно, що у Конституції України відсутня регламентація процедури імплементації, проте більш детально ми зупинимось у третьому розділі дисертації, зокрема, на проблемах і перспективах фактичної імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених в Україні, відповідності національного законодавства існуючим стандартам у даній сфері. Водночас зазначимо, що в Україні відсутня науково обгрунтована національна модель імплементації міжнародно-правових зобов'язань. Складним і дискусійним видається питання чи це має бути загальна цілісна національна

модель, що стосується загалом міжнародно-правових зобов'язань держави, чи все ж таки це має бути модель імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених в Україні. Це відкрите для наукових та експертних дискусій питання, але концептуально ключовими основними складовими компонентами національної моделі слід визначити: нормативно-правову, організаційно-управлінську, предметно-функціональну та ін. Виокремлення існуючих видів, форм і способів імплементації міжнародно-правових зобов'язань України з прав і свобод засуджених, підкреслення оптимальних з них, у будь-якому разі, зумовлено існуючою системою міжнародно-правових стандартів, регламентованих нормами і принципами міжнародного права.

Слід підкреслити, що аналіз зазначених вище питань, окремих аспектів дослідження прав і свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових зобов'язань у даному напрямі, демонструє різноманітність методологічних підходів. Це закономірно і логічно, оскільки мета і завдання, предмет нашої роботи відзначаються зумовлені міждисциплінарним та міжгалузевим характером, власне і сама її тематика. Насамперед, слід нагадати, що переважно філософи права і теоретики права вдаються до вивчення методології, динаміки розвитку методологічного інструментарію сучасних досліджень. Тому положення і висновки, сформульовані у результаті підготовки цієї дисертації на основі використання у тому числі наукових праць, присвячених методології юридичної та інших наук.

Зокрема, безумовно, пізнавальне і прикладне значення мають наукові праці, що стосуються окремих методологічних аспектів, окремих методів чи підходів, загалом методологічного інструментарію захисту прав і свобод людини, прав і свобод засуджених, діяльності суб'єктів міжнародного права, державно-владних інституцій у напрямі забезпечення імплементації міжнародно-правових зобов'язань, як і безпосередньо розробки і прийняття міжнародних стандартів у даній сфері. Тобто, очевидним є поєднання досягнень науки міжнародного права, європейського права, а також філософії

права, теорії держави і права, конституційного, кримінального, кримінально-виконавчого права та інших галузей, окремих інститутів галузевого і міжгалузевого характеру.

Слід виокремити, на наш погляд, внесок таких учених як В. Антипенко, О. Бандура, О. Гвоздік, Б. Бабін, О. Балинська, І. Білас, С. Бобровник, В. Буткевич, О. Буткевич, М. Буроменський, В. Васиденко, В. Денисов, О. Задорожній, В. Корецький, М. Костицький, М. Кельман, І. Лукашук, А. Мацко, О. Мережко, М. Микієвич, М. Недюха, П. Рабінович, К. Савчук, Т. Сироїд, О. Скрипнюк, С. Сливка, О. Тарасов, О. Тихомиров, В.Фатхутдінов, Н. Шаптала, Ю. Шемшученко та ін.

Погоджуємось, що методологія – це система правил, прийомів, принципів і засобів пізнання організації, побудови теоретичної і практичної діяльності, що забезпечують отримання об'єктивних, достовірних знань у визначеній сфері дослідження. Водночас вона є вченням про методи пізнання, теоретичне обґрунтування використовуваних у науці методів і способів пізнання. Це теорія методів, сукупність теоретичних принципів, логічних прийомів і конкретних способів дослідження явищ; система теорій, принципів, законів і категорій, які опосередковують властивості й зв'язки буття, наукового пізнання предмета дослідження [175, с. 43-44].

Також методологія становить систему соціально апробованих правил і нормативів теоретичної і практичної діяльності; внутрішньо диференційовану і спеціалізовану сфери знання, акцентуючи на методах, шляхах досягнення істинного і практично ефективного знання; систему вихідних теоретичних знань, що відображають найбільш загальні закономірності об'єктивного світу; вчення про методи пізнання дійсності або її характеризують як систему наукових принципів, на яких ґрунтується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження; є засобом, інструментом, керівним принципом при вирішенні завдань, що виникають у теоретичній і практичній діяльності; системою підходів, способів наукового

дослідження і теоретичних засад їх використання при вивченні правових явищ. [396; 423]. Тобто зазвичай методологічні знання пов'язані з узагальненням закономірностей тієї або іншої діяльності на теоретичному рівні, мають практичне застосування. Зустрічається тенденція щодо нерозмежування методології і методів дослідження.

Останні трактується як спосіб побудови й обґрунтування системи філософського і наукового знання, сукупність прийомів теоретико-практичного освоєння дійсності. Вони органічно взаємопов'язані, тому оптимальним є сприйняття явищ і процесів міжнародно-правової дійсності, закономірностей конкретного методу у контексті узагальнюючого методу, тобто діалектики. Методи пізнання забезпечують отримання максимально об'єктивної, систематизованої інформації про такі процеси та явища.

Як методи, так і методологія у науці міжнародного права фактично відіграють як онтологічну, так і гносеологічну роль, відповідні функції дослідницького процесу міжнародного права прав людини, інституту захисту прав і свобод засуджених. Причому власне у даному напрямі важливо, щоб у науці розроблялись якісно нові підходи до методології, методів і методик, іншими словами значими є їх дієвість, практикоорієнтованість на реалізацію відповідних міжнародно-правових норм, принципів, інститутів і галузей.

Таким чином, з урахуванням поставленої мети і завдань роботи, специфіки її предмета й об'єкта нашої роботи обґрунтованим видається використання таких методів як: антропологічний, діалектичний, феноменологічний, порівняльно-правовий, історико-правовий аксіологічний, синергетичний, ідеологічний, комунікативний, системний, формально-юридичний і методи техніко-юридичного аналізу, структурно-функціонального аналізу, стратегування, правового моделювання і прогнозування тощо. Складно визначити їх пріоритетність, більше чи менше значення при вивченні проблематики захисту прав і свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових зобов'язань, міжнародних стандартів у даній сфері, тому вкотре

підкреслимо їх взаємодоповнюваність тощо.

Універсальним характером відзначаються такі методи як антропологічний, системний, діалектичний, *комунікативний та ін.* Наприклад, перший з них заснований на природі людини, людської сутності, особистісній життєдіяльності, через які будь-яка людська істота визнається соціальною істотою, набуває різних характеристик через постійні комунікативні відносини з іншими суб'єктами. Проте людська природа непостійна й незмінна, на неї впливає середовище, відносини між людьми, що теж змінюються і розвиваються, тому і їх природнім правам і свободам притаманні конкретно-історичні особливості характер. Власне розробка і прийняття міжнародних стандартів прав і свобод людини, у т.ч. засуджених забезпечує певну сталість не лише міжнародно-правових відносин сучасного динамічного глобалізованого світу, а й гарантії їх міжнародно-правового статусу, зобов'язань держав та інших суб'єктів щодо їх реалізації, захисту і т.д.

Цікавою є позиція, за якою якщо компроміс обсягу прав і свобод людини досягається на основі та у межах права, тобто на основі вільного та рівного волевиявлення кожного члена даного соціального утворення, то таке соціальне суспільство має правову природу незалежно від форми та рівня його розвитку. На цій підставі встановлюється порядок, заснований на праві, і організується діяльність, що має за своєю суттю правоохоронний характер. [405]. На нашу думку, логічним є доповнення такої діяльності ще й правозахисною, правотворчою, включаючи міжнародний і національний рівні тощо. Будь-який соціум не застрахований від протиборства різних сил, категорій населення, владних інституцій, ключовим видається, щоб у цих умовах право не використовувалось виключно як державно організований примус, а, насамперед, як спосіб налагодження і підтримки соціального компромісу, що дозволяє забезпечити цілісність та єдність соціальних спільнот, світового співтовариства.

Враховуючи природноправову концепцію розуміння сутності, природи людини, розуміння природи її природних прав і свобод, у Загальній декларації

прав людини 1948 р., Конвенції 1950 р., інших міжнародно-правових актах вони закріплені, сприяючи об'єктивізації, предметно-функціональному призначенню діяльності держав, міжнародних організацій у цьому напрямі. Тобто міжнародні стандарти прав і свобод засуджених є об'єктивною основою, еталоном для розробки національного законодавства, процесу імплементації, організації та функціонування правозахисних механізмів різних рівнів, а також пенітенціарних систем.

При цьому методологічний плюралізм дозволяє викоремити *екзоантропний підхід*, за яким людина – певний результат, результат діяльності зовнішніх, причинностворюючих сил, незалежних від волі, бажання та розуму самої людини («зовнішня людина»); *езоантропний підхід*, навпаки розглядає людину самостійним автономним феноменом реальної дійсності («внутрішня людина»), природа і сутність визначається її власною природою і суттю, цю природу і сутність, їх походження розуміють по-різному, але шукають і знаходять їх в самій людині. [320-321]. Такі підходи є корисними для пенології, ювенальної пенології, ресоціалізації засуджених, а також потрібно враховувати у процесі удосконалення національного законодавства і правозастосовної практики у цій сфері, сприяючи не пригніченню, а розкриттю феномену людської природи, унікальності людини, її життєдіяльності.

У феноменології варті уваги трансцендентальна свідомість індивіда, його буття у соціально неоднорідному суспільстві, визнання інтерсуб'єктивізму (наявності свідомості іншого), формує соціальність, комунікативних зв'язків між суб'єктами, соціалізацію індивідів різних вразливих груп. У свою чергу, *герменевтика* дозволяє пізнати спосіб і форму буття суспільства, зокрема, за допомогою конкретизації та інтерпретації соціальних комунікативних відносин, пізнання соціальних явищ відбувається за допомогою мови, участі особи, колективів людей у конкретній соціальній ситуації, її конкретизації. Середовище, у якому перебувають засуджені, не є винятком, тому потребує врахування зовнішня форма існування, внутрішня сутність людини, її потреби

та інтереси. Саме зобов'язанням держави в особі уповноважених органів і посадових осіб, установ і організацій є дотримання існуючих стандартів утримання засуджених, поводження з ними, створення і забезпечення належних умов для реалізації і захисту гарантованих прав і свобод засуджених. Як *гносеологічний і герменевтичний методи, логіко-юридичний метод* дозволяє з'ясувати зміст міжнародно-правових актів з прав і свобод засуджених, рішень інституційних та інших органів Ради Європи щодо їх забезпечення, практики ЄСПЛ у сфері виконання зобов'язань України з прав і свобод засуджених.

Безумовно, практично неможливо здійснити повноцінне міжнародно-правове дослідження, всестороннє вивчення зазначених питань без *порівняльно-правового методу і компаративістського підходу*. Завдяки їм уможлиблюється співставлення досвіду окремих держав, міжнародних організацій у забезпеченні прав і свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових стандартів на універсальному, регіональному і національному рівнях, організації функціонування сучасних пенітенціарних систем, реалізації практики ЄСПЛ у національній правовій системі України, функціонування системи пробації, ресоціалізації особистості після звільнення від відбування покарання. Аналогічний висновок притаманний і для *методу структурно-функціонального аналізу*, що дозволив розкрити змістовні ознаки, сутнісні характеристики існуючих міжнародних стандартів захисту прав та свобод засуджених, здійснити їх типологізацію, узагальнити відповідні міжнародно-правові зобов'язання України у даному напрямі, висвітлити специфіку договірно-правової та інституційної основ європейської системи захисту прав і свобод засуджених.

Ю. Богдан звертає увагу на методологічний інструментарій дослідження правового статусу засуджених до позбавлення волі на певний строк в умовах реформування (розвитку) пенітенціарної системи України. На її переконання, методологія дослідження правового статусу засуджених до позбавлення волі на певний строк – це система упорядкованих спеціальних методів

(загальнонауковий діалектичний метод пізнання, історичний, системно-структурний, порівняльно-правовий, логіко-юридичний методи та ін.) кримінально-виконавчої науки, яка розглядається через призму прийомів і засобів наукового знання, що застосовується персоналом установ виконання покарань у роботі із засудженими при визначенні їх суб'єктивних прав, законних інтересів та юридичних обов'язків. Авторка виділяє три парадигми методології майбутньої пенітенціарної науки, завдання якої – дослідити увесь спектр проблем виконання та відбування покарань в Україні:

- перша парадигма дослідження правового статусу засуджених представлена працями вчених-пенітенціаристів, як певним методологічним інструментарієм, завдяки чому вивчалися проблеми кримінально-виконавчої науки. Відповідна методологія ґрунтувалася на матеріалістичній діалектиці, спеціальних методах дослідження, що в сукупності створили підґрунтя для кримінально-виконавчої науки;

– друга парадигма ґрунтується на теорії пізнання проблеми і визначенні шляхів її вирішення, враховуючи, що правовий статус засуджених до позбавлення волі на певний строк був уперше закріплений у Кримінально-виконавчому кодексі України (ст. 7), методологічний інструментарій має базуватися на розумінні того, що держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених в місцях несвободи;

– третя парадигма має бути багатоаспектною, враховуючи, що предмет дослідження має пряме відношення і до методології інших наук, зокрема: кримінального права, кримінології, цивільного та сімейного права тощо. Тому багатоаспектність знання про правовий статус засуджених може включати в себе систему методів наукового пізнання при вирішенні своїх специфічних завдань щодо реалізації такого статусу. [56]

Концептуально погоджуючись з викладеною позицією, слід додати, що до певної міри обмеженою виглядає остання парадигма, оскільки не згадує методологію науки міжнародного права, європейського права. Конституційно-

правові засади імплементації Україною міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених, розвитку міжнародного співробітництва у пенітенціарній та інших пов'язаних сферах передбачає використання відповідного методологічного інструментарію.

У свою чергу, оригінальним і необхідним вбачаємо виокремлення *методів стратегування, правового моделювання і прогнозування*, логіко-математичних та інших методів для критичного аналізу міжнародних і національних актів, виокремлення проблем забезпечення прав та свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових зобов'язань України, а також задля формулювання пропозицій з удосконалення законодавчої основи, інституційного механізму імплементації Україною міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених, розвитку форм міжнародного пенітенціарного співробітництва, міжнародної і європейської кримінології, пенології, сучасної пенітенціарної системи України, європейської системи захисту прав і свобод засуджених. Виокремлення і вивчення зокрема останнього явища базується на поєднанні численних методів і методологічних підходів, включаючи системний, аксіологічний, синергетичний і т.д.

Багатогранному дослідженню різних аспектів проблематики імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених сприяли й інші методи – соціологічний, статистичний тощо, а також відповідні філософсько-світоглядні підходи.

Б. Бабін у своїх працях акцентує на програмному регулюванні у сучасному міжнародному праві, виокремлює передумови його використання, еволюцію, форми і механізми реалізації. Ключовими засадами він визначає універсальну природно-правову цінність міжнародного права, обґрунтовує спеціальне програмне право, програмні норми міжнародного права. Наприклад, РЄ активно використовує зовнішнє та внутрішньоорганізаційне правове програмне регулювання, у структурі ПАРЕ утворено спеціальні підрозділи зовнішнього, внутрішнього програмування діяльності РЄ та контролю у цій

сфері. Також Б.Бабін досліджує імплементацію міжнародних програм у національну правову систему України, зазначаючи про відсутність її спеціальної законодавчої регламентації; до того ж імплементація може мати загальний і спеціальний характер, а останній передбачає схвалення спеціальних імплементаційних актів та розроблення відповідних імплементаційних механізмів. Практика доводить, насамперед, програмний характер спеціальної імплементації міжнародних програмних актів. Цікаві методологічні аспекти, а саме аксіологічний і герменевтичний виміри програмного регулювання міжнародних програм і норм, а також відзначення інтерактивності як ознаки такого виду, що спрощує механізми контролю за регулюванням та ув'язує національні механізми участі держав у міжнародному регулюванні, реалізації у державах приписів міжнародного права; зрештою програмне регулювання дозволяє встановити на міжнародному рівні права та обов'язки для національних структур, установлювати для них конкретні завдання, ув'язані між собою. [42, с. 380-392].

Спостерігаються дещо відмінні традиції розвитку методології юридичної науки у зарубіжних дослідженнях, а саме йдеться про виокремлення таких основних підходів до формування методологічного інструментарію дослідження: 1) охоплює ідеї, що відображають метод дослідження як взаємопов'язану єдність його теоретико-поняттєвого апарату; 2) охоплює ідеї, що відображають метод дослідження як взаємопов'язану єдність його теоретико-поняттєвого апарату, так і як сукупність загальних та спеціальних методів пізнання; 3) включає ідеї, що відображають метод дослідження як сукупність загальних, спеціальних та одиничних прийомів і способів, засобів наукового пізнання. [174, с. 10] Тобто поняттєво-категорійний апарат відіграє важливу роль для наукової праці, у тому числі дисертаційного дослідження, на ньому ґрунтуються його методи, але не може становити самостійний метод дослідження.

Слід нагадати, що первинним рівнем методології пізнання є принципи,

який переважно визначають як світоглядний компонент методології. Оскільки він прямо пов'язаний з ідеологічними переконаннями науковця, дозволяє з'ясувати зміст наукових досліджень, а світоглядні засади або принципи методології, на наш погляд, становлять передовсім сутнісні характеристики досліджуваного явища, а не виключно змістовні. Перспективним є відображення сутності й особливостей постпозитивістської методології дослідження міжнародно-правових і державно-правових явищ, враховуючи принципи свободи наукових розвідок, деідеологізації, усебічності, системності, діалектичності, історизму, детермінізму, формальної логіки, об'єктивності, універсальності тощо. Вдалим для розкриття імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених в Україні видається застосування таких методологічних принципів: системності, плюралізму, всебічності, об'єктивності, детермінізму, історизму, міждисциплінарності, комплексності та ін.

Зрештою, варто навести для прикладу тут цікаву позицію М. Кельмана про те, що методологія є також формою мислення і складових культури дослідника, проведення вченим аналізу усіх явищ, визначення принципових орієнтирів подальшого розвитку правової науки є найважливішим напрямом наукових досліджень, основою ефективності яких має бути методологія правознавства. Тому, доводячи вагомість і значення методології, вчений вважає, що вона виконує першочергове завдання української правової науки. [140] Безперечно, що пошук оптимального методологічного інструментарію, унікального для конкретної тематики, зумовлює постійний розвиток якісно нових, нетрадиційних методів і підходів, сприяючи тим самим різноманітності аспектів досліджуваних явищ і процесів, їх еволюції.

1.2. Міжнародно-правове регулювання прав та свобод засуджених на універсальному рівні

Закономірно, що для комплексного вивчення і розкриття імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених недостатньо проаналізувати й узагальнити доктринальні джерела і теоретико-методологічну основу дослідження прав та свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових зобов'язань.

Тим паче з'ясовано, що у сучасній юридичній науці стан доктринального вивчення міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених, їх імплементації, є недостатнім і неповним. Це стосується передумов розробки і прийняття міжнародно-правових стандартів у сфері прав і свобод засуджених, їх захисту та інших форм забезпечення; класифікації таких прав і свобод, відповідних стандартів і зобов'язань, системи джерел регулювання та інституцій, покликаних сприяти їх реалізації, співробітництва у даній сфері тощо. На наше бачення, необхідно констатувати потребу таких загальнотеоретичних, галузевих, практично-прикладних досліджень, що враховували б аналіз стану міжнародно-правового регулювання прав і свобод засуджених на різних рівнях, конкретних міжнародних документів. Отже, у межах даного підрозділу дисертаційної роботи зосередимо нашу увагу на міжнародно-правовому регулюванні прав і свобод засуджених на універсальному рівні.

Насамперед, важливо розкрити передумови та фактори, що зумовили потребу розробки і прийняття міжнародно-правових стандартів у цьому напрямі, їх еволюційний характер та ін. Так, на різних етапах цивілізаційного історичного розвитку формувались вчення, погляди та ідеї, а також державна політика, а згодом і політико-правові засоби впливу міжнародного рівня, що сприяли становленню системи існуючих згаданих стандартів, міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених. Звісно, численними є

підходи щодо періодизацій цивілізаційного історичного розвитку, причому фактично відсутня єдність поглядів на це питання серед істориків, істориків права, істориків міжнародного права тощо. Спостерігаються відмінні тенденції у політико-правовій думці стосовно пріоритезації визначальних факторів і середовища зародження стандартів прав і свобод засуджених, пенітенціарних ідей і теорій, що у контексті чого різняться витoki, передумови і фактичні етапи чи періоди їх становлення. Закономірно, що динамічною є світоглядна основа, яка включала і включає сукупність різного роду уявлень про навколишній світ, людину та її природу, місце і роль людини у всесвіті, формування поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій пізнавально-практичної життєдіяльності тощо. Водночас важливо, що ще з найдавніших часів набула поширення тенденція у більшості держав до визначення людини вищою соціальною цінністю, не дивлячись на тогочасне рабство, що завдяки сприянням мислителів, міжнародно-правовій думці, реформам і революціям було скасовано з плином часу і наразі заборонено міжнародно-правовими документами. Крім цього, становлення інститутів прав людини, покарання, інших дотичних до них інститутів і принципів в історії міжнародного права демонструють різноманітність поглядів, відсутність усталених позицій щодо їх співвідношення, взаємовпливу, пріоритетності у контексті розвитку міжнародно-правових стандартів з прав та свобод засуджених.

Погоджуємось з найбільш усталеним виокремленням таких класичних періодів або етапів історичного розвитку: 1) стародавні часи – від найдавніших античних часів до V ст. н.е.; 2) Середньовіччя (V ст. – XV ст.); 3) період Відродження, Нового часу, Просвітництва (XVI ст. – початок XIX ст.); 4) Новітній час (починаючи з епохи лібералізму – до середини XX ст.); 5) сучасний період (середина XX ст. – до сьогодні). Разом з тим зауважимо, що на кожному з цих періодів або етапів історичного розвитку відзначаються прогресивні спроби створення пам'яток права, а згодом джерел національного і міжнародного права, що закріплюють права і свободи людини, певні елементи

правового статусу різних категорій населення у т.ч. засуджених, а також покарання та його види, юридичну відповідальність і т.д.

У сучасній науці міжнародного права значна увага приділена формуванню політико-правових ідей, концепцій і теорій походження прав людини, проте практично оминаються увагою такі ідеї, концепції і витоки становлення міжнародно-правового статусу засуджених, міжнародного пенітенціарного права, міжнародної пенології тощо. Тому слід звернутись до відповідного історичного досвіду формування політико-правових учень. Так, давньогрецький філософ Піфагор поширював ідеї громадянського виховання, Демокрит розвивав ідеї впливу на злочинність за допомогою виховання. Як відомо, покарання існували і доволі жорстокі у різні епохи, тому вони знайшли відображення у відповідній ідеології та принципах виконання покарань, у західноєвропейській та інших правничих традиціях, включаючи пенітенціарну традицію як її складову. Ще Сократом було сформульовано, а згодом викладено Платоном у діалозі «Крітон» принципи виконання законів, зокрема, «закони забезпечують справедливе регулювання полісного життя, а мешканці відповідають їм законослухняністю»; порушення одного Закону означає загальну непокору до всіх Законів разом; підкорення людини Законам полісу (зокрема, судовим вирокам), навіть несправедливим, оскільки порушення Законів саме по собі є порушенням справедливості. Цікаво, що філософи обґрунтовували недоцільність суворих заходів покарання, що загалом не сприяють ефективній протидії злочинам, тобто очевидною була популяризація заперечення насильства, на противагу дієвим ідеям гуманізму, виховання для розвитку ідеальної держави. Тут вирішальне значення мали напрацювання Платона («Держава», «Закони» та ін.), який переконував у тому, що приймати закони і встановлювати покарання слід своєчасно, акцентуючи на попередженні злочинів, також пропонував три різних типи в'язниць залежно від тяжкості злочину і особи самого злочинця, а також відзначав значення виховання та перевиховання такої особи. Основний принцип платонівської пенології звучить

однозначно: покарання згідно із законом не має на меті завдати правопорушнику зло, його завдання – робити винного менш зіпсованим, тобто кращим, ніж він був до покарання [233]. Такі прогресивні уявлення отримали подальший розвиток у філософсько-правових концепціях наступних мислителів, іноді неоднозначних і суперечливих, але загалом відстоювали ідеї про недоцільність суворих і жорстоких покарань, що принижують людину, знищують її переважно позитивні риси і майбутню життєдіяльність.

Динаміка таких поглядів і концепцій у Середньовіччі, також вплив релігійних учень, насамперед, християнства, зумовили певну трансформацію правової суспільної свідомості у розумінні таких категорій як «справедливість», «права людини», «право», «закон», «покарання», «помилування», «спокутування злочину» і т.і. Власне на цьому етапі спостерігається формування і розвиток канонічного права, що поширювало регулювання на широке коло відносин, відзначається певна модифікація інституту прав і свобод людини. Активізація не лише мислителів, а й державних діячів характерна для розвитку пенітенціарних традицій у подальші періоди, зокрема реалізуються фактично перші реформи на шляху створення в'язниць у розвинених європейських містах (Лондон, 1556 р.; Амстердам, 1596 р.; Копенгаген, 1605 р.; Бремен, 1608 р.; Ліон і Мадрид, 1622 р.; Стокгольм, 1624 р. тощо [230, с. 248–249]. Тобто, якщо законодавці та інші правителі іноді вдавались до регулювання таких відносин, впровадження необхідних інституцій, то мислителі фактично завжди відстоювали людську природу, цінність людини, її права і свободи, покарання і його види, виконання трактувались у контексті захисту прав і свобод людини (Вольтер, Дідро, Руссо, В. Гумбольдт, І. Бентам, Ш.Л. Монтеск'є, І. Кант, Г. Гегель та ін.)

Так, виокремимо цікаві ідеї Ч. Беккарія про засади рівноваги злочину і покарання, акцентуючи на його неминучості, а не на суворості, недопущення повторних злочинів, заподіяння збитків іншим і суспільству; обмеження застосування смертної кари; якість і доступність законів, удосконалення

виховання становлять умови зміцнення правового порядку. Про це йдеться у творі «Про злочини і покарання», де окреслено програму змін у правосудді й системі виконання покарань, ґрунтуючись на принципах гуманізму і законності, а не на катуваннях й інших нелюдських покараннях [52].

Потужний вплив на формування системи захисту прав і свобод засуджених здійснив англійський гуманіст Джон Говард, який сам відбував тюремне ув'язнення і після звільнення досліджував умов утримання ув'язнених у пенітенціарних установах різних країн світу, лікував хворих засуджених. Обґрунтування ідей про те, що мета покарання може бути досягнута за умов належного забезпечення прав, інтересів в'язнів за допомогою їх залучення до праці, дисципліни, навчання, значно вплинули на гуманізацію виконання покарань у світі, а також за його ініціативою було прийнято білль про поліпшення умов перебування засуджених у тюрмах парламентом Англії 1774 р. [17].

Також варто врахувати внесок інших мислителів, дослідників у напрямі концептуалізації принципів призначення і відбування покарань, морально-психічних засад засуджених, захисту гідності й прав злочинця, правової справедливості, покарання як виховного засобу, засобів запобігання злочинності тощо. Загалом такі ідеї, концепції сприяли розвитку міжнародних пенітенціарних традицій, правозахисних традицій, з часом були певною мірою відображені у процесі формування і функціонування пенітенціарних систем (пенсільванської, обернської, келійної, змішаної або прогресивної тощо), міжнародно-правового регулювання прав і свобод засуджених.

Таким чином, склались певні історичні, ідеологічні та інші передумови для міжнародного пенітенціарного співробітництва. На наш погляд, цьому сприяла потреба належного міжнародно-правового захисту такої вразливої категорії осіб як засуджені.

Ю. Толстенко історію зародження та становлення міжнародного пенітенціарного співробітництва умовно розділяє на три етапи:

1) тюремні конгреси першої серії (1846-1857 рр.) – організовані з приватної ініціативи публіцистів, економістів, медиків, літераторів та інших представників інтелігенції і зазвичай з благодійною метою. Причому серед пенітенціарних питань розглядались переважно, пов'язані з одиночною системою ув'язнення;

2) тюремні конгреси другої серії (1872-1950 рр.) – постійні, проводились з ініціативи урядів, що направляли своїх офіційних представників для участі в них. Результати їх роботи, взаємний обмін досвідом між державами сприятливо вплинув як на тюремну практику різних країн, так і на формування більш об'єктивних поглядів на таке явище як злочинність і засоби боротьби з нею;

3) діяльність ООН у сфері уніфікації пенітенціарних стандартів (з 1955 року і до сьогодні) – діяльність конгресів, що частково спрямована на розробку та прийняття міжнародних пенітенціарних норм та стандартів [400].

Досвід виконання покарань в зарубіжних державах засвідчив привернення уваги світової спільноти до розв'язання нагальних потреб на міжнародному рівні, розробку і прийняття стандартів у пенітенціарній сфері. Якщо спочатку зазначені конгреси (з 1846 р.) мали підготовлюючий або ознайомлювальний характер, то вже офіційний I Міжнародний тюремний конгрес відбувся в 1872 р. у Лондоні за участю відомих міжнародних експертів пенітенціарної справи, більше 300 учасників з 22 держав. Знаковими підсумками Лондонського конгресу можна визначити:

1) проєкт Правил поведження із засудженими (не був прийнятий, але покладено в основу наступних конгресів й відповідних актів), включав 41 розділ («Класифікація злочинців», «Самосвідомість і самодіяльність злочинців», «Виховання», «Здійснення покарання», «Робота у в'язницях», «Злочинність», «Сенс покарання» тощо);

2) проєкт «Принципи пенітенціарної науки», де зазначено про потребу прийняття науково обґрунтованих рішень, врахування прогресивного досвіду європейської пенітенціарної практики. [228; 234].

Власне з цього часу більшість дослідників стверджують про відлік створення міжнародних стандартів поводження із засудженими, а також спробу створення міжнародного інституту захисту прав і свобод ув'язнених. На основі ухвалених рекомендацій конгресу 1872 р. започаткові реформи в ряді держав, пошук ефективних моделей пенітенціарних систем (англійська, ірландська, бельгійська та ін.).

Згодом результати та ідеї під час роботи конгресу трансформувались у результатах наступних подібних конгресів: Стокгольм, 1878 р.; Рим, 1885 р.; Санкт-Петербург, 1890 р.; Париж, 1895 р.; Брюссель, 1900 р.; Будапешт, 1905 р.; Вашингтон, 1910 р.; Лондон, 1925 р.; Прага, 1930 р.; Берлін, 1936 р.; Гаага, 1950 р. З-поміж їх завдань визначалась необхідність розробки уніфікованих спеціальних міжнародних стандартів поводження з в'язнями або їх утримання на шляху вдосконалення систем виконання покарань, забезпечення прав і свобод ув'язнених. Укотре Міжнародний Лондонський конгрес, але вже 1925 р. ініціював на порядку денному дані питання, насамперед, секція з пенітенціарних питань розробляла рекомендації, що згодом були ухвалені у формі резолюції конгресу.

Як запевняють деякі дослідники, юристи-міжнародники, протягом 1919-1945 рр. міжнародне право розвивалось у своєрідному перехідному періоді, а саме від класичного і посткласичного до сучасного міжнародного права, у міжвоєнний період і т.і. [44; 61; 207-208; 324]. У цей час створено Лігу Націй як першу міжнародну універсальну міждержавну організацію з широкою метою, функціями і повноваженнями. Досліджувану сферу міжнародно-правового захисту прав і свобод засуджених не оминула у своїй роботі дана організація, поряд з активізацією боротьби зі злочинністю, уніфікацією кримінального законодавства, розробкою і прийняттям низки міжнародних договорів тощо. Версальський мирний договір 1919 р., який офіційно завершив Першу світову війну, передбачав положення щодо притягнення воєнних злочинців до кримінальної відповідальності за допомогою створення: 1) Спеціального

міжнародного суду над Вільгельмом II; – Військових судів держав, до юрисдикцію яких належав розгляд справ про порушення законів і звичаїв війни, спрямованих проти їх громадян; – Змішаних воєнних судів, які склалися б з представників декількох зацікавлених держав, у справах про воєнні злочини.

У 1926 р. у Берні (Швейцарія) на засіданні Міжнародної кримінальної та пенітенціарної комісії запропоновано прийняття консолідованого міжнародного документа, що передбачив би мінімальний обсяг прав осіб, позбавлених волі на підставі рішення суду. Було покладено на спеціальну підкомісію створення проекту таких правил і робота тривала близько трьох років. Проект документу розроблено 1929 р., що містив 55 правил поведження з ув'язненими. У 1930 р. Його передали на розгляд засідання Міжнародної кримінальної та пенітенціарної комісії, яка загалом схвалила і рекомендувала доопрацювати з урахуванням певних зауважень. Остаточній доопрацьований проект Мінімальних правил поведження з в'язнями становив (55 статей, окремих правил, принципів), підготовлений 1933 р. і схвалений Лігою Націй 1934 р. Такі правила стосувались класифікації ув'язнених, фізичних умов їх розміщення, в'язничних режимів, персоналу в'язничних установ, а також сприяння адаптації звільнених після відбування кримінального покарання. [30; 47; 214; 233]. На жаль, через воєнні дії, політичні й інші причини, не вдалось повноцінно запровадити зазначені Мінімальні стандартні правила у життя.

У наступний післявоєнний період, у зв'язку зі створення ООН, її керівних органів, спеціалізованих установ, з новими зусиллями світове співтовариство на універсальному рівні почало працювати у напрямі удосконалення міжнародних стандартів захисту прав і свобод засуджених.

Статутом ООН 1945 р. визначено завдання цієї багатопрофільної організації, а саме: здійснення міжнародного співробітництва у напрямі підтримання міжнародного миру і безпеки, вирішення міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру, заохочення та розвиток поваги до прав людини тощо [30]. Тобто, фактично

одним з напрямів діяльності ООН є захист прав і свобод людини і громадянина, у т.ч. захист прав і свобод засуджених, розробка і прийняття стандартів поведження з ними.

1948 р. прийнята Загальна декларація прав людини, схвалена резолюцією ГА ООН – з назви документу очевидно, що має декларативний рекомендаційний характер. Не дивлячись на це, тут викладено основний перелік прав і свобод людини, що з часом отримав відображення на конституційному та іншому законодавчому рівні держав, деталізацію процедур їх реалізації. Зокрема, стст. 5–10 Загальної декларації прав людини встановлюють окремі права, що поширюються на засуджених, серед яких: заборона на застосування тортур і жорстокого поведження або покарання та право на захист у будь-яких обставинах [120]. Згодом навіть в інших актах ООН, у т.ч. обов'язкової юридичної сили, контретизовані положення Декларації 1948 р., тобто де-факто отримали статус обов'язкових міжнародних стандартів прав людини.

Результати міжнародно-правового регулювання прав та свобод засуджених на універсальному рівні також відображені у наступних документах:

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р.;

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.;

Декларація про захист осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання 1975 р.;

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання 1984 р., Факультативний протокол до цієї Конвенції 2002 р.;

Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила) 1990 р.;

Основні принципи поведження з в'язнями 1990 р.;

Правила ООН стосовно поводження з ув'язненими жінками і засобів покарання для жінок-правопорушниць без позбавлення їх свободи (Бангкокські правила) 2010 р.;

Мінімальні стандартні правила ООН поводження із в'язнями (Правила Мандели) 2015 р.;

Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила);

Правила ООН, які стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі.

Додатково слід виокремити також: Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими; Процедури ефективного виконання Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими; Звід принципів захисту від осіб, затриманих чи ув'язнених у будь-якій формі; Основні принципи поводження з ув'язненими; Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку тощо.

Так, міжнародні пакти 1966 р., факультативні протоколи разом з Загальною декларацією прав людини 1948 р. становлять Міжнародний білль про права людини. Слід підкреслити у міжнародних пактах відображені норми Декларації 1948 р., доповнюються її положення. Зокрема, ст. 5 Декларації закріплює, що ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує людську гідність, поводження чи покарання. Положення аналогічного змісту закріплено у ст. 7 Пакту, що також передбачає, що жодна особа не повинна без її вільної згоди піддаватися медичним чи науковим дослідкам. Ст. 8 Міжнародного пакту роз'яснює, що терміном «примусова праця» не охоплюється робота, котру, як правило, повинен виконувати ув'язнений на підставі законного розповсюдження суду, або особа, умовно звільнена від ув'язнення. Крім того, Пакт містить положення, що є важливими для забезпечення належного поводження із засудженими особами, а саме передбачають, що всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне ставлення і повагу до гідності. Відповідно до цієї ж статті пенітенціарною

системою встановлюється режим для ув'язнених, метою якого є їх виправлення та соціальне перевиховання. [120; 210; 211]

1975 р. ГА ООН прийнято Декларацію про захист осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. На підставі цього документу визначено, що підготовка персоналу, який забезпечує дотримання закону, і інших офіційних осіб, котрі можуть нести відповідальність за осіб, позбавлених волі, повинна забезпечити такий режим, за якого повністю враховувалась би заборона катувань й інших жорстоких, нелюдських і таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання. Кожна держава-учасниця забезпечує, щоб матеріали й інформація про заборону катувань, повною мірою включалися до програм підготовки персоналу правових органів, цивільного чи військового медичного персоналу, державних посадових осіб, які можуть мати відношення до тримання під вартою і допитів осіб, котрі зазнали будь-якої форми арешту, затримання чи тюремного ув'язнення, або до поводження з ними [89]. Власне на держави покладено підтримку на національному рівні одного або декількох органів для відвідувань місць тримання осіб, позбавлених волі, з метою запобігання катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поводження і покарання.

Крім універсальних міжнародних стандартів, що можуть застосовуватись до усіх людей, а не лише до засуджених, слід констатувати, що власне прийнято чимало міжнародних стандартів і спеціального характеру, що стосуються безпосередньо засуджених, їх прав і свобод, поводження з ними.

Наприклад, потрібно звернути увагу на Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (Правила), перша редакція яких, як рідкреслювалось, 1934 р. визначала засади та стандарти організації діяльності пенітенціарних установ. Наступна редакція їх схвалена 1957 року Економічною і Соціальною Радою ООН (ЕКОСОП) резолюцією 663 СІ (XXIV) (995_992), згодом рекомендовано розширити сферу застосування деяких положень, аби

забезпечити захист осіб, які були заарештовані чи ув'язнені без пред'явлення звинувачення. Відповідно Рада резолюцією 2076(LXII) 1977 р. схвалила правило 95 для включення в Мінімальні стандартні правила. По суті, цим новим правилом передбачено, що особам, які заарештовані й поміщені до в'язниці без пред'явлення звинувачення, надається той же захист, що й особам, які перебувають під арештом або очікують судового розслідування, а також засудженим особам; при цьому до них не будуть неправомірно застосовуватись будь-які виправні заходи. Комітет завершив розробку остаточного тексту процедур виконання Мінімальних стандартних правил і представив його ЕКОСОП 1984 р. і резолюцією 1984/47 Рада схвалила процедури ефективного виконання Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями і запропонувала державам-членам враховувати їх у процесі виконання Правил і в своїх періодичних доповідях, які подаються Організації Об'єднаних Націй. Дані правила призначені задля того, щоб на основі загальновизнаних досягнень сучасної думки і з урахуванням практики регламентувати основні принципові засади, стандартні правила щодо поводження з в'язнями та управління установами.

Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями вбачається засадничим документом, положення якого відзначаються універсальним характером, визначають процедуру управління пенітенціарними установами, організаційні аспекти їх діяльності і впроваджуються в національне законодавство, інші положення з урахуванням, якщо це необхідно, їх адаптації до чинних законів і культури, але без шкоди для духу (Процедура 2). При цьому дані Правила визначають загальні (Частина I – Загальні правила) та особливі умови (Частина II – Правила, що застосовуються до особливих категорій) управління пенітенціарними установами; певна увага в системі організації діяльності пенітенціарних закладів приділяється його персоналу, вимогам до нього, керівнику (директору) установи. [217].

Як відзначається у науковій літературі, положення цього документа мають змішаний характер: з одного боку, вони є пенітенціарними (кримінально-виконавчими), з іншого, адміністративними. [214; 218; 254]. Також це документ міжнародно-правового рівня, що потребує належної імплементації у національні правові системи.

Положення Правил встановлюють вимоги стосовно забезпечення дисципліни, покарання правопорушників, а також застосування заходів угамування. Вони передбачають ряд принципів захисту правового статусу засуджених осіб. Оскільки засуджені караються шляхом позбавлення волі, в'язнична дисципліна не повинна поглиблювати страждань, що випливають з такого становища. В'язничний режим, прийнятий в установі, повинен прагнути зводити до мінімуму різницю між життям у в'язниці і життям на волі. Крім того, медичні заклади повинні виявляти всі фізичні та психічні захворювання або вади, які могли б зашкодити перевихованню засудженого. Для цього вони повинні мати можливість забезпечувати необхідне медичне, хірургічне та психіатричне обслуговування. Необхідним є застосування індивідуального підходу до засуджених, що, відповідно, потребує наявності гнучкої системи класифікації їх за групами та розміщення останніх в окремих установах. Обов'язки суспільства не припиняються з виходом засудженого на свободу, слід передбачити державні і приватні органи чи організації, здатні виявляти дієве піклування про в'язнів, які звільняються, борючись з їхніми упередженнями та забобонами, жертвами котрих вони є, і допомагати останнім соціалізуватись або ресоціалізуватись. Правила встановлюють, що усі засуджені повинні працювати відповідно до їхніх фізичних і психічних здібностей, засвідчених лікарем. До них мають застосовуватись ті ж правила безпеки праці та охорони здоров'я, що застосовуються до вільних працівників.

Отже, Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями отримали визнання і підтримку світової спільноти у якості фундаментальних і загальновизнаних рекомендацій з питань поведінки з в'язнями (засудженими)

та забезпечення ефективного управління місцями позбавлення волі. Згодом засадничі положення цього документу відображені та конкретизовані в інших міжнародних документах спеціального характеру, у т.ч. на регіональному рівні. Як і раніше, Мінімальні стандартні правила здійснюють значний вплив на пенітенціарну політику і практику виконання покарань в країнах, які погодилися з їх основними вимогами, тобто передбачені для них відповідні міжнародні зобов'язання.

У свою чергу, Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила), прийняті ГА ООН 1990 р., розроблені Інститутом Азії та Далекого Сходу при ООН у Токію, тому і отримали таку скорочену назву – Токійські правила. Ними визначено наступні організаційно-правові засади:

1) правові гарантії для осіб, які перебувають на різних стадіях кримінального процесу (попереднього слідства (п. 5-6), суду та винесення вироку (п. 7-8), стадії після винесення вироку (п. 9).

2) засади організації нагляду за діяльністю, не пов'язаною з тюремним утриманням.

3) засади та умови утримання, режим, відповідальності за порушення умов.

4) засади участі громадськості у діяльності пенітенціарних служб. [215].

На відміну від Мінімальних стандартних правил поведінки з ув'язненими ООН, Токійські правила поширюються практично на всі сфери кримінальної юстиції: від порушення кримінального провадження і до ресоціалізації засуджених. Такі правила включають принципи, що сприяють застосуванню заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, передбачають мінімальні гарантії для осіб, стосовно яких такі заходи застосовуються. Ними встановлено можливості зміни або скасування заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, проте визначено, що тюремне ув'язнення застосовується тільки при неможливості застосування інших альтернативних заходів, а

правопорушник має право подати апеляцію до суду. Правилами встановлено, що одним з факторів зміцнення зв'язків між правопорушниками, до яких застосовані альтернативні заходи, та їх родинами відіграє роль участь громадськості. Слід заохочувати правопорушників та їх родини до встановлення контактів із суспільством, надаючи їм консультації й інші форми допомоги відповідно до існуючих можливостей і потреб правопорушників.

Мінімальні стандартні правила ООН поводження із в'язнями (Правила Мандели) 2015 р. містять чотири попередні застереження, зокрема, стосовно мети цих правил, якою не є надання детального опису типової системи пенітенціарних установ, натомість вони покликані на основі загальновизнаного бачення основних елементів найбільш адекватних системи лише викласти те, що в цілому вважається належними принципами та практиками у поводженні з ув'язненими та управлінні в'язницями. Структурно Правила Мандели складені з двох основних частин, а саме частина I «Правила загального застосування», що включають крім власне правил, окремі основні принципи, а також частина II «Правила, що застосовуються до особливих категорій».

Поділ на категорії встановлено правилом 11, зокрема: різні категорії в'язнів утримуються в різних установах або в різних частинах однієї й тієї ж установи, з урахуванням їхньої статі, віку, попередньої судимості, юридичних причин їх ув'язнення та нормативно визначеного характеру поводження з ними. Таким чином:

а) чоловіків та жінок необхідно за можливості утримувати в різних установах; якщо ж чоловіки та жінки утримуються в одній і тій же установі, то жінок слід розміщувати в окремих приміщеннях;

б) не засуджених в'язнів необхідно розміщувати окремо від засуджених;

с) осіб, засуджених за невиконання боргових зобов'язань, та інших в'язнів, засуджених по цивільних справах, слід розміщувати окремо від осіб, які здійснили кримінальний злочин;

d) неповнолітніх правопорушників необхідно утримувати окремо від дорослих. [259].

Правила привертають увагу до потреб засуджених в'язнів, ув'язнених з психічними вадами та/або важким станом здоров'я тощо. Загальна чисельність правил становить 122. Загалом, найбільш детально викладені стандарти стосовно порядку і умов відбування і виконання кримінальних покарань у виді позбавлення волі в оновленому варіанті Мінімальних стандартних правил поведження із ув'язненими (Правила Мандели) 2015 р. Це спеціальний міжнародний акт ООН у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі, який деталізує правила і принципи поведженнями з в'язнями.

Варто виокремити ще один документ «Основні принципи поведження з в'язнями», схвалений Резолюцією ГА ООН 45/111 1990 р. Тут підкреслюється намагання ООН гуманізації кримінального правосуддя і захисту прав людини; визнаючи, що повному здійсненню Мінімальних стандартних правил відносно поведження з в'язнями буде сприяти застосування основних принципів, що їх визначають. Тут закріплено 10 таких принципів, зокрема щодо: поваги усіх ув'язнених; заборони дискримінації; поваги релігійних переконань і культурних традицій; відповідальності за утримання ув'язнених і захист суспільства від правопорушень; участі у культурній і просвітній діяльності; скасування одиночного утримання як покарання і обмеження його застосування; зайняття в'язнів корисною оплачуваною працею; користування медичним обслуговуванням; реінтеграції колишніх в'язнів у суспільство в найбільш сприятливих умовах. [237].

Зрештою, на наш погляд, потрібно виокремити певну проблему, а саме щодо ситуації, коли основні універсальні міжнародно-правові норми у сфері захисту прав людини не акцентують уваги на особливостях захисту прав жінок, які перебувають у місцях позбавлення волі, обмежуючись загальною заборонаю дискримінації. Правила ООН щодо поведження з жінками-в'язнями та заходів покарання для жінок-правопорушниць, не пов'язані з позбавленням волі

(Бангкокські правила) – перший міжнародний документ, спеціально розроблений для вирішення питань захисту прав жінок-ув'язнених, складаються з 30 правил і є продовженням загальних міжнародних документів, розглянутих вище. Бангкокські правила покликані доповнити Правила Мандели, обґрунтувати новий погляд на бажане поведіння з жінками у в'язницях з урахуванням їх специфічних потреб, розроблена тайською делегацією в Комісії ООН щодо кримінального правосуддя та попередження злочинності. [261] З ними пов'язаний прогрес у контексті збору актуальних даних, дослідження й оцінки становища жінок у в'язницях, ефективності програм реабілітації для жінок. Однак у Правилах, прийнятих тривалий час тому, не було приділено достатньої уваги особливим потребам жінок. Тим паче, хоч спеціалізовані міжнародні рекомендаційні стандарти містять детальні положення щодо специфіки відбування покарання жінками, національне законодавство та практика часто не враховують її (такої специфіки).

Окремо слід згадати про додаткові джерела міжнародно-правового регулювання прав та свобод засуджених на універсальному рівні, що опосередковано забезпечують регламентацію і в подальшому реалізацію таких прав і свобод. До них, зокрема, відносяться:

Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р.;

Конвенція про права дитини 1989 р.;

Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р.;

Статут Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 р. (Резолюція №827 РБ ООН 1993 р.)

Статут Міжнародного трибуналу по Руанді для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права (Резолюція 955(1994) РБ ООН 1994 р.)

Статут Спеціального суду по Сьєрра-Леоне 2002 р., заснований на основі Угоди між ООН і урядом Сьєрра-Леоне на виконання резолюції 1315 (2000) РБ ООН 2000 р. та ін.

Зокрема, Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р. у ст. 17, 85, 103-108 регламентує певні процедури, у т.ч щодо ролі держав у виконанні покарання у виді позбавлення волі, зміни держави виконання вироку, передачі особи після відбуття покарання. Обмеження стосовно кримінального переслідування або покарання за інші правопорушення. Так, за ст. 103 покарання у виді позбавлення волі виконується в державі, визначеній Судом з переліку держав, що повідомили Суду про свою готовність прийняти засуджених осіб. Під час виконання своїх повноважень стосовно визначення держави Суд бере до уваги застосування широко визнаних міжнародних договірних стандартів поведження з ув'язненими; думку засудженої особи; громадянство засудженої особи; інші фактори, що стосуються обставин злочину чи особи, чи ефективного виконання покарання і що можуть виявитися доречними під час визначення держави виконання вироку. Також передбачено можливість ухвалення рішення Судом про переведення засудженої особи до в'язниці іншої держави, у т.ч. з клопотанням засудженої особи (ст.104); тільки Суд має право ухвалювати рішення щодо будь-якого клопотання про оскарження і перегляд, а держава виконання вироку не перешкоджає засудженій особі звертатися з будь-яким таким клопотанням (ст. 105); виконання покарання у виді позбавлення волі здійснюється під наглядом Суду і повинно відповідати загальновизнаним міжнародним договірним стандартам поведження з ув'язненими; умови позбавлення волі регулюються законодавством держави виконання вироку і повинні відповідати загальновизнаним міжнародним договірним стандартам поведження з ув'язненими; листування між засудженою особою і Судом є безперешкодним і конфіденційним (ст. 106). [346]

Звісно, цікавою є і практика реалізації вищевикладених положень, якими закріплено міжнародні договірні стандарти і зобов'язань за ними, проте це може становити предмет окремого дослідження.

Як демонструє проведений аналіз, у рамках багатьох документів розмежовуються стандартні правила щодо різних категорій засуджених або в'язнів, а також за іншими критеріями. Загалом цікавим та необхідним, у той же час неоднозначним є питання про типологізацію міжнародних стандартів захисту прав і свобод засуджених, на підставі чого у т.ч. можлива й типологізація міжнародно-правових зобов'язань у даній сфері.

Видається не дуже вдалим з точки зору усталених у науці міжнародного права виокремлення міжнародних пенітенціарних норм і стандартів, міжнародних актів, прийнятих в рамках ООН, а також відповідна класифікація міжнародних пенітенціарних норм та стандартів. [400]. Дане питання потребує детального вивчення та належного аргументування.

Разом з тим, доцільніше у рамках нашого дослідження охарактеризувати можливість типологізації, іншими класифікаціями міжнародних актів, прийнятих в рамках ООН. За масштабом дії всі пенітенціарні стандарти можна розділити на універсальні та регіональні. За спеціалізацією їх можна класифікувати на:

1) акти загального характеру, які визначають права людини та містять окремі стандарти поведіння з в'язнями;

2) акти спеціалізованого характеру – норми, які безпосередньо відображають спеціальні права в'язнів та їх можна віднести до пенітенціарного законодавства або в цілому до кримінальної системи.

За суб'єктами, на яких поширюється їх дія:

1) стосовно окремих категорій засуджених (жінки, неповнолітні тощо);

2) щодо визначених професійних груп персоналу пенітенціарних установ (медичний персонал, педагоги тощо).

За обов'язковістю юридичної сили для держав, які їх застосовують, міжнародні стандарти в пенітенціарній сфері поділяються на :

обов'язкові
рекомендаційні.

Обов'язкові закріплюють природні невід'ємні права людини. До таких «абсолютних» прав слід віднести право на життя, свободу та безпеку особистості, заборона катувань, право на свободу думки, релігії та ін. Рекомендаційні стандарти не мають обов'язкової сили, а для їх реалізації мають бути створені відповідні соціально-економічні передумови.

Причому, у міжнародних стандартах містяться, з одного боку, принципи поведіння з особами, позбавленими волі, а з іншого – рекомендації щодо мінімально допустимого рівня такого поведіння. Вони є важливою підставою для практики здійснення міжнародного, громадського та інших видів контролю в установленому порядку. [414].

У рамках ООН було створено ряд інституційних механізмів захисту прав засуджених (в'язнів). Відповідно до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських, або таких, що принижують гідність, видів поведіння і покарання (1984 р.) діє Комітет проти катувань. Відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції (2002 р.) було створено Підкомітет проти катувань – систему регулярних відвідувань незалежними міжнародними та національними органами місць, де знаходяться позбавлені волі особи, для попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння та покарання. Протокол вимагає, щоб кожна держава-член «підтримувала, призначала або створювала» один або більше незалежних національних превентивних механізмів для попередження катувань на національному рівні. Отже, Комітет проти катувань, Підкомітет проти катувань, поряд з національними превентивними механізмами забезпечують захист прав засуджених на універсальному рівні. Постає низка питань щодо дієвості таких механізмів, що потребують постійного вдосконалення, розробки нових методик забезпечення виконання їх рекомендацій.

Значним є вплив і міжнародних неурядових організацій на розвиток міжнародно-правового регулювання захисту прав і свобод засуджених. Наприклад, результативною неодноразово виявлялась співпраця ООН, ЕКОСОП, Комітету з попередження злочинності і боротьби з нею з Міжнародною асоціацією допомоги в'язням, Міжнародною Конфедерацією католицьких благодійних організацій, Комісією церков з міжнародних питань Всесвітньої Ради церков, Міжнародною асоціацією працівників освіти за мир у всьому світі, Міжнародною федерацією прав людини, Міжнародною радою з навчання дорослих, Міжнародною спілкою студентів, Всесвітнім альянсом молодих християн і Всесвітньою радою корінних народностей, які є неурядовими організаціями, що мають статус категорії II при ЕКОСОП ООН.

Не погоджуємось з позиціями про те, що «система класифікації міжнародних стандартів поведження із засудженими найбільш розроблена в теорії кримінально-виконавчого права» [133]; «положення, які в сучасній пенітенціарній теорії іменуються міжнародними стандартами поведження із засудженими», «формами діяльності держави щодо ефективного залучення та використання стандартів міжнародного характеру в сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, є безпосередня міжнародна співпраця, обмін досвідом у реформі пенітенціарної сфери й, зокрема, у питаннях захисту та охорони прав і свобод засуджених, упровадження зарубіжного досвіду нормативно-правового закріплення й застосування міжнародних стандартів стосовно прав засуджених осіб шляхом ратифікації та подальшої імплементації цих стандартів у національному законодавстві, адаптації норм чинного національного законодавства до загальновизнаних міжнародних стандартів у даній сфері» [218; 143; 255]. Також вбачається доволі дискусійною категорію «міжнародні пенітенціарні стандарти» [400], деякі інші результати досліджень у даній сфері, що дає підстави констатувати значні проблеми поняттєво-катгорійного апарату, певні суперечності й підміни понять, категорій.

Тому вважаємо оптимальним наступне визначення «міжнародних стандартів прав і свобод засуджених», на якому базуються інші однопорядкові чи однорідні категорії й поняття у даній сфері, включаючи міжнародно-правові зобов'язання з прав і свобод засуджених. На наш погляд, це система міжнародних стандарти універсального та регіонального масштабу, що базуються на загальновизнаних нормах і принципах міжнародного права, у т.ч. міжнародного права з прав людини, міжнародного кримінального права, спрямовані на створення належних умов, засобів і процедур реалізації, дотримання і захисту, відновлення або сприяння відновленню порушених прав і свобод засуджених. Звісно, можливим є виокремлення широкого і вузького, загального і спеціального розуміння або трактування «міжнародних стандартів прав і свобод засуджених». Вони включають і доповнюють загальні норми і принципи міжнародного права, конкретизуючи правила (стандартні правила) і принципи поводження з в'язнями, їх окремими категоріями, видами покарання, порядком і умовами відбування і виконання кримінальних покарань, міжнародне співробітництво в пенітенціарній сфері тощо.

Уцілому спостерігається найбільш активна діяльність з-поміж міжнародних організацій саме ООН загалом, її керівних органів – Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки ООН, ЕКОСОП – у розробці, прийнятті та забезпеченні імплементації загальних і спеціальних міжнародно-правових актів у досліджуваному напрямі, координації міжнародних конференцій, конгресів тощо. Йдеться про такі їх тематичні напрями як : захист прав і свобод людини, захист прав і свобод засуджених, попередження дискримінації, боротьба зі злочинністю тощо. Важливими є і діяльність створених під егідою ООН Комісій і Комітетів з прав людини, Комітету ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок Науково-дослідного інституту соціального захисту, який займається проведенням досліджень з прав людини та наданням допомоги в такого характеру іншим країнам світу.

1.3. Характеристика конвенційних та інших міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених перед Радою Європи

Крім універсальних міжнародних стандартів і зобов'язань щодо прав і свобод засуджених, як вже зазначалось, прийнята значна кількість регіональних таких стандартів й відповідних зобов'язань за ними. Можна погодитись з висновками дослідників, насамперед, юристів-міжнародників, що з усіх регіональних рівнів забезпечення прав і свобод людини найбільш розвинений європейський, система забезпечення прав і свобод засуджених при цьому не є винятком.

Водночас у науковій літературі набувають поширення поняття «європейська пенітенціарна традиція», «європейські пенітенціарні системи», що визначаються як взаємозумовлені, що сформувались у процесі еволюційного розвитку пенітенціарних систем більшості держав сучасної Європи. Європейська пенітенціарна традиція налічує тривалу історію і її розглядають як складову європейської правової традиції, що формувалась і розвивалась під час існування європейської цивілізації. Так, розроблено ряд ідей і цінностей, концепцій, теорій щодо природи і сутності, мети покарання, особливостей його виконання, принципів пенітенціарної діяльності. Тобто наразі набутий значний досвід окремих європейських держав, наднаціональний, регіональний досвід у цьому напрямі, зростає також роль і значення європейської пенітенціарної традиції, європейського досвіду в пенітенціарній справі [233, с. 1].

Процеси глобалізації, інтернаціоналізації, регіоналізації, європейської та євроатлантичної інтеграції, на наше переконання, зачіпають практично всі сфери життєдіяльності, державно-владної і правозахисної діяльності. Активізація таких процесів супроводжується інтенсифікацією міжнародної правотворчості і правозастосування, створенням міжнародних організацій, спеціальних органів у рамках існуючих міжнародних організацій, розробкою і

прийняттям міжнародних стандартів, забезпеченням їх реалізації. Це відображається і у пенітенціарній сфері, існуючих системах захисту прав людини і т.д.

Європейська система захисту прав людини набула активного розвитку із середини ХХ ст. і пов'язана зі створенням такої міжнародної організації як Рада Європи, її правової системи або системи права – в кваліфікації останнього явища позиції вітчизняних і зарубіжних науковців розходяться. Наприклад, на думку Т. Анцупової, обґрунтованим є використання саме концепту «система права Ради Європи» [41], інші дослідники використовують «право Ради Європи», «правова система Ради Європи» і т.п. [67; 92; 207; 324]

Вона створена 5 травня 1949 р. для участі держав-членів європейського простору і таке членство відкрите для всіх європейських держав, що визнають принцип верховенства права і гарантують основні права людини і свободи для своїх громадян. Наразі Рада Європи включає 46 держав-членів, Україна набула членства у ній 1995 р., ставши 37-ю державою-членом Організації. Статус незалежних спостерігачів у міждержавних структурах Ради Європи мають Канада, США, Японія.

Як і будь-яка інша міжнародна міжурядова організація, вона утворена на основі норм і принципів міжнародного права, функціонує на підставі Статуту Ради Європи 1949 р., де визначено її організаційну структуру, функції і завдання, керівні органи тощо. Так, згідно зі ст.1 її Статуту мета Організації – досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення у життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу. Для досягнення цього передбачено наступні основні завдання, серед яких:

- захист і зміцнення плюралізму, демократії та прав людини, сприяння усвідомленню та розвитку європейської культурної самобутності;

- пошук спільних шляхів вирішення соціальних проблем: стосовно національних меншин, ксенофобії, релігійної, расової, етнічної нетерпимості, захисту навколишнього середовища, біоетики, наркоманії, СНІДу тощо);

- надання допомоги країнам Центральної та Східної Європи у здійсненні політичних, законодавчих і конституційних реформ;

- широка політична та правова діяльність, уніфікація європейських стандартів і законодавства, прийняття конвенцій, що мають обов'язковий характер для держав-членів Ради Європи [382].

Тобто за предметом діяльності на основі статутного регулювання виокремлюються такі основні напрями або сфери діяльності: 1) політична, що включає зміцнення і захист демократії, прав і свобод людини, забезпечення верховенства права; 2) культурна – збереження і примноження європейської культурної спадщини; 3) соціальна – забезпечення реалізації основних соціальних та економічних прав людини. Видається, усі ці напрями або сфери є пов'язані між собою і передбачають активну співпрацю держав-членів задля досягнення мети і завдань Ради Європи, а також налагодження співробітництва з іншими міжнародними організаціями. Причому більшою чи меншою мірою вони стосуються інтересів, статусу засуджених, пенітенціарних систем, пенітенціарної політики. Таким чином, усі без винятку держави-члени Організації покликані визнавати принцип верховенства права і принцип захисту прав і основних свобод людини стосовно всіх осіб, які знаходяться під їх юрисдикцією, а також мають брати участь у їх реалізації. Чи не найбільшою мірою з усіх існуючих міжнародних регіональних організацій саме тут забезпечується регламентація і захист прав і основних свобод людини, до того ж, на наше переконання, у дієвий спосіб.

Держави-члени Ради Європи, враховуючи досвід міжнародно-правового регулювання на універсальному рівні, у т.ч. положення і принципи Загальної декларації прав людини 1948 р., намагались створити систему міжнародного захисту прав людини регіонального рівня, що передбачила б міжнародні

юридичні зобов'язання, ефективні судові гарантії захисту прав людини та основних свобод. Тобто, з часу заснування цієї Організації й тривалого її функціонування можна стверджувати, що фактично головним напрямом і пріоритетом Ради Європи став захист прав та основних свобод людини у державах-членах. Конкретизуючи такий висновок, слід додати, що один з найбільших успішних і дієвих результатів Ради Європи, безсумнівно, це Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ЄКПЛ) [163], а також створена на основі її реалізації та відповідного інституційного механізму, – судова прецедентна практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Ратифікована Україною ЄКПЛ 1995 р. у формі закону і набула чинності для нашої держави 11.09.1995 р., на підставі чого встановлено право кожного після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися зі скаргою про порушення Україною прав і свобод, гарантованих Конвенцією, до ЄСПЛ. Також у Конституції України імплементовано належним чином міжнародно-правові зобов'язання як держави-члена Ради Європи, а саме у ст. 55 [173].

У Преамбулі ЄКПЛ підтверджується глибока віра в ті основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки спільному розумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать. Ще встановлено, що відповідно до принципу субсидіарності, держави-члени несуть основну відповідальність за захист прав і свобод, визначених цією Конвенцією та протоколами до неї, і що при цьому вони наділені свободою розсуду, яка підлягає наглядовій юрисдикції з боку Європейського суду з прав людини. Загальновідомо, що у Конвенція закріплює міжнародні стандарти права на життя (ст.2), заборони катування (ст.3), заборони рабства і примусової праці (ст.4), права на свободу та особисту недоторканність (ст.5), права на справедливий суд (ст.6), ніякого покарання без

закону (ст.7), права на повагу до приватного і сімейного (ст.8), свободи думки, совісті і релігії (ст.9) тощо. Так само важливі положення передбачено Протоколами до Конвенції, зокрема:

Протокол №1 – захист власності (ст.1), право на освіту (ст.2), право на вільні вибори (ст.3);

Протокол №4 зі змінами Протоколу №11 – заборону ув'язнення за борг (ст.1), свободу пересування (ст.2), заборону вислання громадянина (ст.3), заборону колективного вислання іноземців (ст.4);

Протокол №7 – процедурні гарантії, що стосуються вислання іноземців (ст.1), права на оскарження в кримінальних справах (ст.2), відшкодування в разі судової помилки (ст.3);

Протокол №12 – загальна заборона дискримінації (ст.1);

Протокол №13 – скасування смертної кари (ст.1) тощо [163].

Тобто з урахуванням нових тенденцій і змін, які відбувались в процесі міжнародного спілкування, а також демократичні реформи в окремих державах у напрямі дотримання прав і свобод людини, прийнято та ратифіковано ряд Протоколів до Конвенції, якими вносились поправки, зміни та доповнення до тексту Конвенції, водночас розширюючи зміст основних прав й основоположних свобод людини, механізми їх захисту. Очевидним є їх вплив на стан реального забезпечення європейської системи захисту і прав і свобод людини, відповідно на правовий статус засуджених осіб. Особливо звернемо увагу на згаданий Протокол №13 до Конвенції, що підписаний 2002 р. у м.Вільнюсі і скасував смертну кару як вид покарання за будь-яких обставин. Держави-учасниці Ради Європи, які підписали цей Протокол, проголосили про повну відмову від застосування смертної кари у національному законодавстві, тим самим захищаючи право засудженого на життя та даючи другий шанс на його виправлення.

Отже, у конвенційний спосіб на рівні Ради Європи регламентовано основні та додаткові гарантії захисту прав і свобод людини у контексті реалізації загального міжнародно-правового статусу людини, включаючи міжнародно-правовий статус засуджених. Йдеться про легальні інструменти й підстави забезпечення колективного гарантування певних прав і свобод за допомогою Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Далі в наступному розділі ми проаналізуємо особливості реалізації даної конвенції у відповідній практиці ЄСПЛ і т.д.

У свою чергу, інша конвенція Ради Європи – Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками 1964 р., до якої Україна приєдналась 1995 року, – спрямована на вжиття спільних заходів у боротьбі зі злочинністю, зобов'язання забезпечити на території Договірних Сторін соціальну реабілітацію правопорушників, яким були постановлені відстрочені виконанням вироки або які були умовно звільнені їхніми національними судами, або виконання вироку, у випадку, коли приписаних умов недостатньо [105]. У ст. 1 конкретизується, що Договірні Сторони зобов'язуються надавати одна одній, за обставин, визначених нижче, взаємну допомогу, необхідну для соціальної реабілітації правопорушників. Така допомога полягає у нагляді за правопорушниками з метою сприяння їхньому виправленню і їхній соціальній реадаптації та нагляду за їхньою поведінкою для того, щоб у разі необхідності, або постановити їм вирок, або звернути вже постановлений вирок до виконання. За визначених обставин обов'язковим є виконання постанови про затримання або інше покарання, що передбачає позбавлення волі, яке могло бути винесене правопорушнику і виконання якого було відстрочено. [105]

Звернемо увагу і на Європейську конвенцію про передачу провадження у кримінальних справах 1972 р. У її преамбулі зазначено про бажання підкріпити роботу, яку вони вже здійснили у галузі кримінального права з метою досягнення більш справедливого і ефективного покарання, а з цією метою –

забезпечити у душі взаємної довіри організацію кримінального судочинства на міжнародному рівні, зокрема шляхом уникнення небажаних наслідків, що витікають із спорів про підсудність. [108]. Тобто ключовими засадами передачі провадження у кримінальних справах є підсудність, передача провадження, множинність кримінального провадження тощо.

З огляду на предмет нашого дослідження, виокремимо част.V конвенції «*Ne bis in idem*». Так, за ст. 35 особа, у кримінальній справі якої було постановлене остаточне і примусове судове рішення, не може за те ж саме діяння бути притягнутою до відповідальності або засудженою, або примушеною зазнавати будь-яку міру покарання в іншій Договірній Державі: а) якщо вона була виправдана; б) якщо призначена міра покарання: (i) відбута повністю, або відбувається; або (ii) скасована повністю, або у тому, що стосується невиконаної її частини, через помилування чи амністію; або (iii) не може виконуватись надалі через те, що вийшов строк давності; с) якщо суд визнав особу винною, але без призначення міри покарання. Договірна Держава не зобов'язана, якщо вона сама не клопотала про порушення кримінального переслідування, визнавати принцип *ne bis in idem*, якщо діяння, що є основою судового рішення, було спрямоване проти особи або установи, або будь-якого майна, що має публічний статус в цій державі, або якщо особа, щодо якої було поставлене судове рішення, сама мала публічний статус в цій державі. Крім цього, держава, в якій діяння було вчинене або вважається таким згідно із законодавством цієї держави, не повинна визнавати принцип *ne bis in idem*, якщо вона сама не клопотала про порушення кримінального переслідування [108]. Додатковими гарантіями захисту засуджених, на наш погляд, вбачаються у ст. 36 конвенції, за якою якщо нове кримінальне переслідування порушене проти особи, засудженої за той самий злочин в іншій Договірній Державі, будь-який період позбавлення волі, відбутий у зв'язку з виконанням вироку, вираховується з міри покарання, яка може бути призначена. При цьому це не перешкоджає застосуванню більш широких національних положень, що

стосуються принципу *ne bis in idem*, який притаманний іноземним судовим рішенням.

Важливим є встановлення інституційного забезпечення реалізації згаданих конвенційних норм Ради Європи, зокрема, в частині передбачення інформування Європейського Комітету Ради Європи з проблем злочинності щодо застосування цієї Конвенції і вжиття всіх необхідних заходів для сприяння дружньому врегулюванню будь-яких труднощів, які можуть виникнути у зв'язку з її застосуванням (ст. 44) [108].

Також державами-членами Ради Європи та іншими державами підписано Конвенцію про передачу засуджених осіб 1983 року, з огляду на мету даної Організації, потребу розвитку міжнародного співробітництва у галузі кримінального права, сприяючи цілям правосуддя та соціальній реабілітації засуджених осіб, а також щоб іноземцям, які позбавлені волі на підставі вчинення ними кримінального злочину, була надана можливість відбувати призначене їм покарання в їхньому власному суспільстві, і враховуючи, що ця мета може бути найкращим чином досягнута шляхом передачі їх у їхні власні країни [106]. Україна приєдналась до цієї Конвенції у 1995 р. на підставі відповідного закону.

Тобто конвенційні норми встановлюють загальні принципи співробітництва Сторін, що стосується передачі засуджених осіб. Зокрема, за ст. 2 особу, засуджену на території однієї Сторони, може бути передано на територію іншої Сторони, відповідно до положень цієї Конвенції, для відбування призначеного їй покарання. З цією метою засуджена особа може висловити державі винесення вироку або державі виконання вироку своє побажання бути переданою згідно з цією Конвенцією. Із запитом про передачу засудженої особи може звертатися як держава винесення вироку, так і держава виконання вироку. Характерно, що Конвенцією 1983 р. регламентовано умови передачі, контрольні процедури і відповідні зобов'язання держав. Наприклад, йдеться про судовий механізм захисту порушених прав і свобод, встановлених

Конвенцією. Тобто поширена практика у процесі такої контрольної діяльності місць позбавлення волі за участю членів громадських спостережних комісій звернення до конкретних рішень ЄСПЛ тощо. Також чітко викладено зобов'язання надавати інформацію державами винесення вироку – інформують будь-яку засуджену особу, до якої може застосовуватися ця Конвенція, про зміст цієї Конвенції; якщо засуджена особа висловила державі винесення вироку побажання бути переданою за цією Конвенцією, така держава інформує про це державу виконання вироку у можливо найкоротші строки після того, як рішення стане остаточним (ст.4) [106]

У свою чергу, ще 1957 р. ухвалено Європейську конвенцію про видачу правопорушників (ратифіковано із заявами і застереженнями Законом України від 16.01.1998 р.), а згодом Додатковий протокол 1975 р., Другий додатковий протокол 1978 р., Третій додатковий протокол 2010 р., Четвертий додатковий протокол 2012 р. до Конвенції. Тобто тут уніфіковані правила, що стосуються видачі правопорушників. Насамперед, регламентовано зобов'язання Договірних Сторін видавати одна одній, з урахуванням положень та умов, викладених у Конвенції, всіх осіб, які переслідуються компетентними органами запитуючої Сторони за вчинення правопорушення або які розшукуються зазначеними органами з метою виконання вироку або постанови про утримання під вартою (ст.1). [104] Видача здійснюється у зв'язку з правопорушеннями, що караються за законами запитуючої Сторони та запитуваної Сторони позбавленням волі або згідно з постановою про утримання під вартою на максимальний термін не менше 1 року чи більш суворим покаранням. Якщо особа визнається винною і вирок про ув'язнення або постанова про утримання під вартою проголошується на території запитуючої Сторони, термін призначеного покарання має складати не менше 4 місяців. Якщо запит про видачу правопорушника стосується декількох правопорушень, кожне з яких за законами запитуючої і запитуваної Сторін карається позбавленням волі або згідно з постановою про утримання під вартою, але якщо деякі з них не

задовольняють умови стосовно тривалості терміну покарання, що може бути призначене, запитувана Сторона має також право здійснювати видачу за останні правопорушення. Передбачено можливість вилучення правопорушень зі сфери застосування Конвенції її Стороною, закони якої не дозволяють видачі правопорушників за деякі правопорушення. Разом з тим, Кожна із Сторін може застосовувати принцип взаємності щодо будь-яких правопорушень, вилучених зі сфери застосування Конвенції. Нею визначено підстави відстроченої або умовної передачі правопорушника (ст.19), передачі власності (ст. 20), процедуру щодо видачі правопорушників і тимчасового арешту, що регулюється виключно законодавством запитуваної Сторони (ст. 22). [104]

Безумовно, повноцінний аналіз конвенційних міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених перед Радою Європи зумовлює вивчення Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 р. (ратифіковано Законом України № 33/97-ВР від 24.01.1997 р.) Її прийняття значною мірою зумовлено положеннями згаданої ЄКПЛ 1950 р., зокрема, її ст. 3, крім цього, передбаченим у зазначеній Конвенції механізмом, що застосовується до осіб, які вважають себе жертвами порушення ст. 3, захист позбавлених волі осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поводження чи покарання міг би бути посилений позасудовими засобами превентивного характеру, які ґрунтуються на інспекціях. На підставі ст. 1 Конвенції 1987 р. створено Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (Комітет). На нього покладено шляхом здійснення інспекцій перевірку поводження з позбавленими волі особами з метою посилення, у разі необхідності, захисту таких осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поводження чи покарання. Кожна Сторона дозволяє інспектувати, відповідно до цієї Конвенції, будь-яке місце, яке знаходиться під її юрисдикцією і в якому утримуються особи, позбавлені волі органом

державної влади (ст.2). [103] Причому важливим для усіх Сторін конвенції зобов'язання співпрацювати зі згаданим Комітетом.

Главою III Конвенції визначено форми роботи Комітету, а саме: організація періодичних інспекцій до місць, зазначених у ст.2; інших інспекцій, необхідних у кожному конкретному випадку, за участю принаймні двох членів Комітету, за необхідності експертів і усних перекладачів. Слід підкреслити, що для виконання таких завдань зобов'язання відповідних Сторін зводяться до забезпечення: а) доступу на свою територію і права подорожування по ній без будь-якого обмеження; б) повної інформації про місця, де тримаються особи, позбавлені волі; с) необмеженого доступу до будь-якого місця, де знаходяться особи, позбавлені волі, включаючи право відвідування таких місць без будь-якого обмеження; d) іншої наявної у Сторін інформації, необхідної Комітету для виконання ним свого завдання. [103; 110]

На наш погляд, варто зауважити, що відповідні зобов'язання покладено і на даний Комітет, а саме щодо врахування норм діючого національного законодавства та професійної етики при здійсненні запитів такої інформації, забезпечення її конфіденційності. Водночас передбачено можливість Комітету проводити з позбавленими волі особами бесіди віч-на-віч, вільно спілкуватися з будь-якою особою, яка, на його думку, може надати необхідну інформацію; а за необхідності, Комітет може негайно повідомити свої міркування компетентним органам відповідної Сторони. Цікавою є можливість у виняткових випадках компетентних органів відповідної Сторони заявляти Комітету заперечення проти здійснення інспекції у термін або до місця, що запропоновані Комітетом, мотивуючи виключно інтересами національної оборони, державної безпеки, серйозними заворушеннями у місцях знаходження осіб, позбавлених волі, станом здоров'я відповідної особи або проведенням термінового допиту у зв'язку із тяжким правопорушенням (ст.9). [103] За результатами інспекцій Комітет складає доповідь про факти, які були встановлені під час інспекції, з урахуванням будь-яких міркувань, які можуть бути висловлені відповідною

Стороною. Така доповідь повинна включати необхідні рекомендації й пропозиції про поліпшення захисту засуджених осіб. Причому, зрештою, загальні зауваження, що видаються Комітетом, становлять основу для прийняття розгляду справ і в подальшому прийняття рішень Європейським Судом із прав людини.

Якщо звернутися до практики діяльності Європейського комітету проти тортур, то особливу увагу він приділяє таким видам прав цієї категорії осіб, позбавлених волі: 1) право особи повідомити про факт свого затримання третю сторону (при цьому затримана особа сама повинна обирати адресат повідомлення (членів родини, друга, консульство); 2) право доступу до адвоката; 3) право вимагати медичного обстеження лікарем, якого обирає сама затримана особа (додатково до медичного обстеження, яке здійснюється лікарем, викликаним працівниками міліції). Перелічені види прав таких осіб мають вагомое значення для дотримання міжнародних стандартів і вимог законодавства стосовно всіх категорій, які з тих чи інших причин були позбавлені волі. Ці права передбачають відповідні обов'язки персоналу колоній або персоналу інших установ чи закладів, де утримуються засуджені особи.

Інша конвенція Ради Європи, якою передбачено зобов'язання для України та решти держав-членів Ради Європи, – Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р. (ратифіковано із заявами і застереженнями Законом України №44/98-ВР від 16.01.1998 р.). Її складовими частинами стали Додатковий Протокол до Конвенції 1978 р., Другий додатковий протокол 2001 р. Дані конвенційні норми і принципи встановляють спільні правила в галузі взаємної допомоги у кримінальних справах, за винятком екстратидиції, оскільки держави-члени РЄ набули зобов'язань за згаданою Конвенцією 1957 р. Отже, Сторони зобов'язались надавати одна одній відповідно до положень Конвенції 1959 р. якнайширшу взаємну допомогу у кримінальному переслідуванні правопорушень, покарання яких, на момент прохання про надання допомоги, підпадає під юрисдикцію

судової влади запитуючої Сторони. Вона не застосовується до арешту, виконання вироків або правопорушень, передбачених військовим правом, які не є злочинами відповідно до звичайного кримінального права. Цікавими і важливими у даному контексті є положення про підстави відмови надання такої допомоги (ст. 2), судові доручення (глава II), процедури (глава V), обмін інформацією по судових вироків (глава VII) і т.д. Зокрема, за ст. 22 Конвенції кожна Сторона інформує будь-яку іншу Сторону про всі обвинувальні вироків і подальші заходи щодо громадян останньої Сторони по цих вироків. Міністерства юстиції повідомляють таку інформацію одне одному принаймні один раз на рік. Коли та чи інша особа вважається громадянином двох або більше інших Сторін, відповідна інформація надається кожній з цих Сторін, якщо ця особа не є громадянином Сторони, на території якої вона була засуджена. [107].

Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р., ратифікована із заявами Законом України № 137-V від 14.09.2006 р., її складовими є протоколи 1988, 1991, 1995 років. У преамбулі Хартії вказано, що всі держави-члени Ради Європи домовились забезпечити для свого населення громадянські та політичні права і свободи, визначені у ЄКПЛ 1950 р. та Протоколах до неї; враховуючи, що в Європейській соціальній хартії, яка була відкрита для підписання 1961 р., і Протоколах до неї держави-члени Ради Європи домовились забезпечити для свого населення визначені у цих документах соціальні права з метою підвищення життєвого рівня та соціального добробуту свого населення; необхідності збереження невід'ємного характеру всіх прав людини та надання Європейській соціальній хартії нового імпульсу, з метою врахування, зокрема, основних соціальних перетворень, які відбулися після прийняття її тексту; визнають переваги включення до переглянутої Хартії гарантованих прав, з внесеними до неї змінами та доповненнями і нових прав. [109].

Відповідно Сторони визнають метою своєї політики, яку вони запроваджуватимуть усіма відповідними засобами як національного, так і

міжнародного характеру, досягнення умов, за яких можуть ефективно здійснюватися визначені права та принципи: - діти та підлітки мають право на особливий захист від фізичних та моральних ризиків, на які вони наражаються; - кожна особа похилого віку має право на соціальний захист; - кожна людина має право користуватися послугами соціальних служб; - особи з інвалідністю мають право на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства; - кожна малозабезпечена людина має право на соціальну та медичну допомогу; - усі працівники мають право на рівні можливості та рівне ставлення до них у вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі; - кожна людина має право на захист від бідності та соціального відчуження; - кожна людина має право на житло тощо. [109]. Як бачимо, в узагальненому вигляді конкретизовано перелік соціальних та інших пов'язаних з ними прав кожної людини, значна їх частина стосується працівників, у т.ч. на право на гідне ставлення до них на роботі; трудящих-мігрантів, які є громадянами будь-якої Сторони, і члени їхніх сімей мають право на захист і допомогу на території держави будь-якої іншої Сторони; осіб із сімейними обов'язками тощо.

Можна зробити висновок, що певною мірою права людини та їх гарантії, викладені у Хартії, стосуються засуджених осіб під час відбування покарання та особливо після їх звільнення, тобто ресоціалізації тощо. Наприклад, за ст. 30 «Право на захист від бідності та соціального відчуження» з метою забезпечення ефективного здійснення права на захист від бідності та соціального відчуження Сторони зобов'язуються: а) у рамках загального та узгодженого підходу вживати заходів для надання особам, що живуть або можуть опинитися в ситуації соціального відчуження або бідності, а також членам їхніх сімей, ефективного доступу, зокрема, до роботи, житла, професійної підготовки, освіти, культури і соціальної та медичної допомоги; б) переглядати ці заходи з метою їхнього коригування у разі необхідності. Так само наступна ст. 31 «Право на житло» покладає на Сторони зобов'язання забезпечення ефективного

здійснення даного права, спрямованих на: сприяння доступові до житла належного рівня; запобігання бездомності та її скорочення з метою її поступової ліквідації; встановлення на житло цін, доступних для малозабезпечених осіб. [109]. Тобто, на наше переконання, ці норми покладають відповідальність за подальшу соціалізацію або ресоціалізацію засуджених на держави, уповноважені ними органи і посадових осіб. Конкретні зобов'язання і нагляд за їх виконанням визначено у част. III, IV Хартії; у част. V закріплені гарантії заборони дискримінації, порядок відступів від зобов'язань під час війни або надзвичайного стану в державі, обмеження. Тобто виконання взятих зобов'язань за Хартією передбачено за допомогою: а) законів або правил; б) угод між роботодавцями чи організаціями роботодавців та організаціями працівників; с) поєднання цих двох методів; d) інших відповідних засобів. [109].

На наш погляд, певний внесок у реалізацію міжнародно-правових стандартів прав і свобод людини, включаючи засуджених, здійснює, крім вищезгаданих організацій, Європейський комітет з соціальних прав (ЄКСП) і т.д. Це орган Ради Європи, який складається з 15 незалежних членів/членкинь, які обираються Комітетом міністрів Ради Європи на 6 років з можливістю ще одного переобрання. На нього покладено здійснення моніторингу виконання Хартії державами-членами РЄ. Отже, ЄКСП контролює дотримання Хартії за допомогою таких основних механізмів: 1) шляхом розгляду колективних скарг, поданих партнерами та неурядовими організаціями, 2) через національні звіти, що містять рекомендації з удосконалення національної законодавчої бази з питань соціальних прав, тому держави-учасниці Хартії зобов'язані вживати заходів, щоб ці рекомендації були виконані.

Власне, взаємодоповнюючою є діяльність різних спеціальних інституцій у рамках Ради Європи, насамперед, Європейського комітету з питань запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню; Європейського комітету з проблем злочинності,

Європейський комітет з соціальних прав тощо. Разом з керівними органами Ради Європи вони становлять потужну інституційну основу європейської системи захисту прав і свобод засуджених. Значна увага деяким практичним і прикладним аспектам функціонування даної системи і конкретних її складових буде приділена у наступних підрозділах дисертації.

Зрештою, зупинимо нашу увагу на іншій групі джерел у сфері захисту прав і свобод засуджених. Йдеться про Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила (ЄПП), затверджені КМРС 1987 р. (Рекомендація № R (87)) і рекомендовані державам-членам РС для реалізації у національному законодавстві та практичному використанні [112]. Вони доволі схожі з Мінімальними стандартними правилами поводження з в'язнями, причому систематично оновлюються. На думку дослідників даного наукового напрямку, вони не містять конкретних норм міжнародного права, але, у той же час, визнаються на міжнародному рівні як такі, що утверджують прогресивне розуміння всієї пенітенціарної системи, створеної для служіння інтересам суспільства та держави У Рекомендації №R (2006)2 КМРС 2006 р., якою затверджено нова редакція Європейських пенітенціарних правил відзначено, що Рекомендація R (87) 3 КМ щодо Європейських пенітенціарних правил вимагає ґрунтовного перегляду та оновлення з метою відображення змін, які відбулися в пенітенціарній політиці, практиці виконання вироків та управління пенітенціарними закладами в Європі в цілому. Тобто у чинних ЄПП змінені пріоритети і акценти, що жодною мірою не зменшило значущість традиційних цінностей, які лежать в основі цих правил, але відобразило глибокі зміни, що відбулися в поглядах людей і практичній діяльності пенітенціарних установ. Пріоритетне значення надається принципам, на яких ґрунтується ідеологія цих правил, вони орієнтовані на гуманність, пошану людської гідності, соціальної орієнтованості, ефективного управління, що є визначальними для належного функціонування сучасних пенітенціарних служб. Отже, такими основними принципами у ЄПП визначено:

1. При поводженні з усіма особами, позбавленими волі, необхідно дотримуватись їхніх прав людини.

2. Особи, позбавлені волі, зберігають усі права, яких вони не були законно позбавлені за рішенням суду, відповідно до якого вони засуджені до позбавлення волі чи взяті під варту.

3. Обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, повинні бути мінімально необхідними та відповідати тій обґрунтованій меті, з якої вони накладалися.

4. Утримання ув'язнених в умовах, які порушують їхні права людини, не може бути виправдано нестачею ресурсів.

5. Життя в місцях позбавлення волі повинно бути, наскільки це можливо, наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві.

6. Утримання під вартою має здійснюватися таким чином, щоб сприяти поверненню до суспільства осіб, позбавлених волі.

7. Варто заохочувати співробітництво із зовнішніми соціальними службами та, наскільки можливо, залучення громадянського суспільства до участі у питаннях в'язничного життя.

8. Персонал пенітенціарних установ виконує важливу суспільну функцію, і тому порядок їх набору, професійної підготовки та умови роботи повинні забезпечувати їм можливість підтримувати високі стандарти поводження з ув'язненими.

9. Всі пенітенціарні установи повинні регулярно інспектуватися державними органами та піддаватися незалежному моніторингу. [111].

У ЄПП визначено сферу дії та застосування, а саме щодо всіх осіб, взятих під варту судовою владою, чи засуджених до позбавлення волі. Особи, взяті під варту відповідно до рішення суду, та особи, засуджені до позбавлення волі, повинні утримуватися тільки в пенітенціарних закладах, тобто в закладах, призначених для утримання саме цих двох категорій ув'язнених. Дані Правила застосовуються також щодо осіб: - які можуть утримуватися в пенітенціарній установі з будь-якої іншої причини; - взятих під варту відповідно до рішення

суду або засуджених до позбавлення волі, але з тих чи інших причин утримуються в інших місцях. Для цілей ЄПП ув'язненими вважаються всі особи, які утримуються в пенітенціарних закладах або таким чином, як зазначено в п. 3.b. Важливим є розмежування пенітенціарних закладах для дорослих та спеціально призначених для малолітніх у віці до 18 років. Згідно з п. 12.1 особи, які страждають на розумові хвороби або стан розумового здоров'я яких несумісний з тюремним ув'язненням, повинні утримуватися в спеціально призначених для цього установах; проте, як виняток, такі особи утримуються в пенітенціарних установах, потрібно встановити спеціальні правила, які враховують їхній статус та потреби.

Важливою, на наш погляд є гарантія щодо неупередженого застосування цих ЄПП, без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігійних, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, приналежності до національних меншостей, майнового статусу, народження або іншого статусу (п. 13). Так само чітко регламентовано умови тюремного ув'язнення (част. II), охорона здоров'я (част. III), внутрішній розпорядок (част. IV) адміністрація і персонал (част. V), інспекція та моніторинг (част. VI), ув'язнені, справи яких ще не розглянуті в суді (част. VII), мета режиму для засуджених ув'язнених (част. VIII) і т.д. Звернемо увагу на положення 102.1, яким розмежовуються правила, що застосовуються до всіх ув'язнених, і режим для засуджених ув'язнених, спрямований на те, щоб вони вели відповідальний спосіб життя без скоєння злочинів. Ув'язнення з позбавленням волі саме по собі є покаранням, і тому режим для засуджених ув'язнених не повинен збільшувати страждання, заподіяні ув'язненням. [111].

Крім цього, розглядаючи міжнародні зобов'язання та існуючі стандарти з питань захисту прав і свобод засуджених, доцільно підкреслити й інші існуючі акти рекомендаційного характеру, прийняті на рівні Ради Європи. Зокрема, рекомендації КМРЄ щодо окремих аспектів пенітенціарної політики та

практики, зокрема, рекомендації Res. R (89) 12 про освіту в пенітенціарних закладах; Res. R (93)6 щодо пенітенціарних та кримінологічних аспектів контролю інфекційних хвороб, включаючи СНІД та супутні проблеми охорони здоров'я у місцях позбавлення волі; Res. R (97) 12 про персонал, задіяний у застосуванні санкцій та заходів; Res. R (98) 7 про етичні та організаційні аспекти надання медичної допомоги у в'язницях; Res. R (99) 22 про перенаповнення в'язниць і збільшення числа ув'язнених; Res (2003) 22 про умовно-дострокове звільнення; Res (2003) 23 про організацію тюремними адміністраціями відбуття ув'язненими довічного та тривалих термінів ув'язнення; Рекомендація СМ/Res(2010)1 Правила Ради Європи про пробацію 2010 р.; Європейський кодекс етики працівників пенітенціарних закладів 2012 р.; Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів 2017 р.; Керівні принципи щодо набору, добору, освіти, професійної підготовки та підвищення кваліфікації працівників пенітенціарних установ та пробації 2019 р. та інші.

Вбачається, що існує багатоаспектна належна договірно-правова основа європейської системи захисту прав і свобод засуджених. Проте постає питання про належні механізми реалізації, зокрема, державами, їх уповноваженими органами і посадовими особами закріплених положень конвенційних та інших актів у даній сфері.

Висновки до розділу 1

Вирішення нової науково-прикладної проблематики імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених, що відзначається міжгалузевим і міждисциплінарним характером, закономірним видається використання сукупності філософсько-світоглядних, загальнонаукових, конкретно-наукових і спеціально-правових методів наукового пізнання (діалектичного, порівняльно-правового, історико-правового, формально-юридичного, логіко-юридичного, гносеологічного, герменевтичного методів, методів техніко-юридичного аналізу, системного і структурно-функціонального

аналізу, стратегування, правового моделювання і прогнозування), а також філософсько-світоглядних підходів і методологічних принципів (системності, всебічності, історизму, плюралізму, об'єктивності, детермінізму, міждисциплінарності, комплексності й т.д.).

Аналіз існуючих українських і зарубіжних доктринальних джерел, нормативно-правової бази, аналітичних та інших матеріалів з питань прав і свобод людини, правового статусу засуджених, міжнародних пенітенціарних стандартів, імплементації міжнародно-правових стандартів дозволило зробити певні узагальнення. Очевидний певний науковий інтерес у науці міжнародного права, європейського права стосовно забезпечення прав і свобод засуджених, співробітництва держав у даній сфері; проблематика пенітенціарної політики і реформування пенітенціарної системи розкриваються у науці кримінально-виконавчого права, кримінології, кримінального права, адміністративного права і процесу тощо. Відсутні ґрунтовні наукові розробки у науці конституційного права щодо концептуалізації засад імплементації міжнародно-правових зобов'язань України, у т.ч. з прав та свобод засуджених. Поряд з іншими факторами, це негативно позначається на результатах процесу імплементації, функціонуванні уповноважених владних органів, забезпеченні дієвих гарантій реалізації власне прав і свобод засуджених і т.д.

У розвитку міжнародно-правового регулювання прав і свобод засуджених на універсальному рівні відзначено роль ООН, яка сприяла розробці, прийняттю і забезпеченню імплементації загальних і спеціальних міжнародно-правових актів у даному напрямі. Систематизовано різноманітні міжнародні стандарти універсального світового масштабу, що базуються на загальновизнаних нормах і принципах міжнародного права, безпосередньо міжнародного права з прав людини, міжнародного кримінального права, спрямовані на створення належних умов, засобів і процедур реалізації, дотримання і захисту, відновлення або сприяння відновленню порушених прав і свобод засуджених. Значна їх частина є юридично обов'язковими (Міжнародний пакт про громадянські та політичні

права; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права; Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання та ін) для держав, що їх ратифікували або приєдналися, у т.ч. для України, тобто передбачають певні міжнародно-правові зобов'язання. Решта з них доповнюють загальні норми і принципи міжнародного права, конкретизуючи правила (стандартні правила) і принципи поводження з в'язнями, їх окремими категоріями, видами покарання, порядком і умовами відбування і виконання кримінальних покарань тощо. Це, зокрема, Основні принципи поводження з в'язнями; Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила); Правила ООН стосовно поводження з ув'язненими жінками і засобів покарання для жінок-правопорушниць без позбавлення їх свободи (Бангкокські правила); Мінімальні стандартні правила ООН поводження із в'язнями (Правила Мандели) та ін.

Як і універсальний рівень, європейський регіональний рівень забезпечення прав і свобод засуджених відзначається наявністю зобов'язуючих і дозвільних, загальнообов'язкових і рекомендаційних, загальних і спеціальних стандартів, що прямо чи опосередковано регламентують права і свободи засуджених, процедури їх забезпечення (превентивні, конвенційні, контрольні, судові і позасудові тощо), позитивні й негативні міжнародно-правові зобов'язання держав, у т.ч. України.

У рамках Ради Європи для держав-членів виникають зобов'язання за статутними і конвенційними, іншими нормами (Статутом Ради Європи, Конвенцією про захист прав людини і основних свобод; Європейською конвенцією про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; Європейською соціальною хартією (переглянутою); Європейською конвенцією про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками; Європейською конвенцією про передачу засуджених осіб; Європейською конвенцією про

передачу провадження у кримінальних справах; Європейською соціальною хартією, що деталізуються в актах рекомендаційного характеру), які прямо чи опосередковано регламентують права та свободи засуджених, процедури їх забезпечення. Серед останніх виокремлено контрольні, превентивні, конвенційні, судові і позасудові процедури забезпечення прав та свобод засуджених. Отже, це обґрунтовані підстави стверджувати про становлення європейської системи захисту прав і свобод засуджених, її договірно-правову та інституційну основи.

На нашу думку, для України, як і інших суб'єктів міжнародного права, необхідною є розробка і впровадження науково обґрунтованої і послідовної національної моделі імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених в Україні. Її основними складовими запропоновано визначити: нормативно-правову, організаційно-управлінську, предметно-функціональну та інші.

РОЗДІЛ 2.

ВПЛИВ ІНСТИТУЦІЙНИХ ОРГАНІВ РАДИ ЄВРОПИ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЗАСУДЖЕНИХ

2.1 Компетенція Парламентської Асамблеї і Комітету Міністрів стосовно забезпечення прав і свобод засуджених

Продовжуючи викладені у попередньому підрозділі дисертаційного дослідження засади й особливості міжнародно-правового регулювання та захисту прав та свобод засуджених на регіональному рівні у рамках Ради Європи, продовжимо розгляд особливостей інституційного механізму даної організації.

Відповідно до її Статуту 1949 року, зокрема п. b) ст. 1 мета Організації досягається за допомогою органів Ради шляхом обговорення питань, що становлять спільний інтерес, шляхом укладання угод та здійснення спільних заходів в економічній, соціальній, культурній, науковій, правовій та адміністративній галузях, а також у галузі захисту та збереження і подальшого здійснення прав людини і основних свобод. Наступні глави III– V установчого міжнародного договору стосуються головних органів даної Організації.

Так, за ст. 10 Органами Ради Європи є:

- Комітет Міністрів,
- Консультативна асамблея [382].

Причому зазначено, що їх роботу забезпечує Секретаріат Ради Європи. Загалом не тільки у згаданих, а й у інших структурних частинах Статуту приділяється увагу цікавим з точки зору нашого дослідження у контексті захисту прав і свобод засуджених регіонального європейського масштабу органам.

У той же час на сьогодні за офіційною інформацією, викладеною на сайті, структура Ради Європи охоплює наступні інституції й посадових осіб:

1) Генеральний секретар – обирається Парламентською Асамблеєю терміном на п'ять років і очолює організацію;

2) Комітет міністрів (КМРС) – керівний орган Ради Європи, який складається з міністрів закордонних справ кожної держави-члена або їх постійних дипломатичних представників у Страсбурзі. Комітет міністрів визначає політику організації та затверджує її бюджет і програму заходів.

3) Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) – складається з 306 членів парламенту з 46 держав-членів. Асамблея обирає Генерального секретаря, Комісара з прав людини і суддів Європейського суду з прав людини. Вона створює демократичний простір для обговорення і спостерігає за виборами; її комітети відіграють важливу роль у вивченні актуальних проблем.

4) Конгрес місцевих і регіональних влад – інституція Ради Європи, яка відповідає за посилення місцевої та регіональної демократії у 46 країнах-членах. Конгрес складають Палата місцевих влад та Палата регіонів, три комітети.

5) Європейський суд з прав людини – постійний судовий орган, який гарантує всім європейцям повагу прав, закріплених в Європейській конвенції з прав людини.

6) Комісар з прав людини – незалежно вирішує питання і звертає увагу на порушення прав людини.

7) Конференція міжнародних неурядових організацій – включає близько 400 міжнародних неурядових організацій, створює життєво важливий зв'язок між політиками і громадянами, а також є голосом громадянського суспільства у Раді Європи. [240]

Як бачимо, організаційно-структурні характеристики цієї міжнародної регіональної організації з плином часу значно модернізовані, зокрема, в частині забезпечення її правозахисної діяльності, з урахуванням новітніх тенденцій суспільно-політичного розвитку. Тим самим підтверджується вищевикладена

теза про розгорнутий потужний механізм захисту прав та свобод людини і громадянина, включаючи засуджених осіб.

У доктринальних джерелах спостерігається значна увага до деяких аспектів організації та функціонування органів Ради Європи, матеріальної і процесуальної основи права Організації, завдань і фактичної діяльності її органів, взаємодії з іншими міжнародними організаціями і т.д. Так, відзначимо наступні напрацювання, що містять цікаві для науки міжнародного права, європейського права, а також для дослідження імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених. Це, зокрема: Супруна Д.М. «Організаційно-правові засади та юрисдикційні основи діяльності Європейського Суду з прав людини» (Київ, 2002); Піляєва І.С. «Рада Європи в сучасному інтеграційному процесі» (Київ, 2003); Бисаги Ю.М., Палінчак М.М., Белова Д.М, Данканич М.М «Процедура захисту прав та свобод людини і громадянина у Європейському суді з прав людини та Комітеті по правам людини» (Ужгород, 2003); Федорової А.Л. «Міжнародно-правові зобов'язання України з Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод» (Київ, 2003); Кулеби Д.І. «Реалізація міжнародної правосуб'єктності України шляхом участі в діяльності міжнародних організацій» (Київ, 2005); Капустинського В.А. «Вплив діяльності Європейського суду з прав людини на формування національних правозахисних систем і дотримання державами стандартів захисту прав людини» (Київ, 2006); «Політико-правові аспекти діяльності Ради Європи» (Л.Г. Заблоцька, А.Л. Федорова, Т.І. Шинкаренко, Київ, 2007); Кононенко В.П. «Звичаєва природа прецедентного характеру рішень Європейського суду з прав людини» (Київ, 2009); Шевчука С.В. «Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського Суду з прав людини» (2010); Стрельцової О.В. «Європейське право як багатовимірний феномен: підходи до розуміння і визначення поняття» (Київ, 2011); Санченко А.Є. «Acquis Ради Європи у системі європейського права» (Київ, 2011); Шпакович О.М. «Розвиток правових механізмів реалізації актів органів

міжнародних організацій» (Київ, 2013), «Вплив актів міжнародних організацій на внутрішні правопорядки держав-членів: теорія і практика» (Київ, 2011); Заккароні Дж. «Вплив приєднання Європейського Союзу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на структуру судових органів в Європі» (Київ, 2013); Анцупової Т.О. «Процесуальне право Ради Європи: принципи, система, динаміка» (Одеса, 2014); Петрова Р.А. «Правова природа «Acquis» Європейського Союзу та його транспозиція у правові системи третіх країн» (Київ, 2014); Попка Є.В. «Юридична природа актів Ради Європи» (Київ, 2015); Зубар І.В. «Інституційні засади функціонування регіональних підсистем сучасного міжнародного права» (2015); Базова О.В. «Юрисдикція Європейського суду з прав людини» (Київ, 2016); Кузьми В.Ю. «Міжнародно-правові аспекти співробітництва Ради Європи з Європейським Союзом» (Одеса, 2018); Хоменка М. і Романова М. «Європейський суд з прав людини у механізмі захисту прав засуджених» (2021) та ін.

Слід підкреслити внесок у концептуалізацію міжнародно-правової природи і статусу Ради Європи та її органів, членства у цій організації, системи захисту прав і свобод людини у Раді Європі таких юристів-міжнародників як Левицький Т.І. (зокрема, його дослідження про юридичну природу і правове положення Ради Європи, 1993); Гнатовський М.М. «Становлення та тенденції розвитку європейського правового простору» (Київ, 2002); Нуруллаєв І.С. «Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з корупцією» (Харків, 2008); К. Зіглер «Міжнародне право та право Європейського Союзу: між асиметричною конституціоналізацією та фрагментацією» (2012); Яковюк І.В. «Правові основи європейської інтеграції та її вплив на державно-правовий розвиток України» (Харків, 2014); «Теорія та практика застосування Конвенції про захист права людини і основоположних свобод» (за заг. ред. О.В. Сердюка, І.В. Яковюка, Харків, 2017); Ямельська Х.Ю. «Міжнародні засади правового регулювання діяльності із запобігання неналежному поведженню з особами, позбавленими свободи» (Київ, 2021);

Переверзева О.С. «Правові засади регулювання засуджених у Раді Європи» (2023) тощо.

Як бачимо, окрім існуючих навчальних і навчально-методичних видань, у яких прямо або опосередковано висвітлюються різні аспекти організаційної побудови Ради Європи, функціональних характеристик її органів, після вступу України до цієї Організації поступово почали з'являтися різні наукові роботи, зокрема дисертаційні та інші монографічні праці, наукові статті на дану тематику. З проведеного нами аналізу наукової літератури можна зробити висновок, що пріоритетними є насамперед питання загального міжнародно-правового статусу Ради Європи, її міжнародної правосуб'єктності, правової природи цієї організації та її актів, співпраці з Європейським Союзом, іншими міжнародними організаціями та утвореннями, значення і ролі Ради Європи в інтеграційних процесах тощо.

Водночас, не так багато уваги сучасними дослідниками приділяється статусу, засадам і формам діяльності конкретних органів Ради Європи. Наприклад, все частіше досліджуються питання, що стосуються Європейського Суду з прав людини, представниками різних галузей сучасної юридичної науки – не лише в міжнародному праві, а й у теорії держави і права, конституційному праві, адміністративному праві і процесі, кримінальному праві та процесі, *цивільному* і господарському праві та процесі і т.д. Така тенденція вибудувалась особливо після активізації практики звернення до ЄСПЛ, ухвалення ним багатьох рішень за звернення проти України, прийняття Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 р. [268].

На противагу цьому, знаходимо лише поодинокі спеціальні дослідження, присвячені Парламентській Асамблеї і Комітету Міністрів РЄ. Зокрема, це роботи Шварцевої М.І. на тему «Парламентська (Консультативна) Асамблея Ради Європи» (Харків, 2016) і Аббакумової Д.В. на тему «Комітет Міністрів

Ради Європи» (Харків, 2015), «Комітет Міністрів Ради Європи: міжнародно-правова природа та повноваження» (2016).

Так, у першій з них авторка розглядає генезу парламентаризму в європейській міжнародно-правовій думці з античних часів і до сучасності, акцентуючи на посиленні впливу парламентських органів і парламентської дипломатії на сучасні міжнародні відносини. Вона визначила, що Рада Європи, створена як європейська міжнародна міждержавна організація, заснувала у своїй структурі першу в історії європейську міжпарламентську інституцію – Парламентську Асамблею, яка у процесі своєї діяльності довела здатність змінюватися на вимогу сучасних потреб, проявила гнучкість, адаптуючись до кардинальних змін в Європі й світі. М. Шварцева відзначає, що у процесі своєї діяльності ПАРЄ еволюціонувала від суто консультативного органу до органу, який суттєво впливає на процес прийняття рішень Ради Європи й загалом на формування політики цієї організації. [418].

Д. Аббакумова обґрунтовує дуалістичну природу Комітету Міністрів, який є одночасно статутним органом РЄ та конвенційно-наглядним, бо виступає складовою контрольних механізмів багатьох договорів, укладених у межах РЄ. Його повноваження постійно розширюються, набуваючи тенденції до виходу за межі Статуту РЄ, однак, як запевняє авторка, це не суперечить Статуту, оскільки в ньому закладено ідеологію домислюваної компетенції. Загалом структура Ради Європи, зокрема, її виконавчий орган Комітет Міністрів, створювалися відповідно до уявлень про єдину Європу, які набули розвитку після Другої світової війни, що обумовило статутні повноваження КМРЄ і що не було притаманне тогочасним міжнародним організаціям. Можна погодитись, що організаційна побудова цього органу поєднує одночасно в собі властивості як представницького, так і виконавчого органів, а це призвело до появи дворівневої практики проведення засідань Комітету Міністрів, залежно від рівня представництва держави. [34].

Комітет міністрів Ради Європи (англ. *Committee of Ministers*, фр. *Comité des ministres du Conseil de l'Europe*, КМРЕ) є органом Ради Європи з широкою компетенцією, що зводиться до прийняття рекомендацій, підготовки до ухвалення проєктів конвенцій та інших угод, здійснення контролю за виконанням рішень Європейського суду з прав людини. Тобто, фактично він є одночасно виконавчим або урядовим, координуючим і контролюючим органом, а також є форумом для обговорення національних підходів і практик, розв'язання проблем, що виникають у європейському просторі за участю міністрів закордонних справ всіх держав-членів або їх постійні дипломатичні представники в Страсбурзі. [208; 240; 324]

На переконання Д. Аббакумової, КМРЕ притаманна моніторингова діяльність, що зумовлює визначення поняття «моніторинг Комітету Міністрів», під яким розуміється діяльність із перевірки виконання державами-членами РЄ прийнятих на себе зобов'язань, яка здійснюється за допомогою певних механізмів з метою приведення правових систем держав у відповідність до принципів демократії, верховенства права та захисту прав людини. Авторка виокремлює наступні механізми:

- правові (зобов'язання по Європейській конвенції з прав людини та договорах РЄ, що мають відповідні положення щодо нагляду за їх реалізацією);
- політичні (зобов'язання, які не мають чітко закріпленого правового порядку їх забезпечення). [34].

Розвиваючи положення про унікальність інституційного механізму Ради Європи, на відміну від інших міжнародних регіональних організацій, що передбачає певні ознаки дуалізму у контексті співвідношення компетенції та взаємовідносин Парламентської Асамблеї та Комітету Міністрів, виключаючи потенційну можливість встановлення повновладдя кожного з наведених органів РЄ. О. Переверзева, В. Кузьма, Л. Фалалєєва та деякі інші учені підкреслюють взаємодоповнюваність процесу захисту основоположних прав у інтеграційному

правопорядку Європейського Союзу та Ради Європи, що тим самим зумовлює аналіз співвідношення повноважень, функцій і завдань їх органів, а також договірно-правової основи їх організації й діяльності.

Так, В. Кузьма зазначає, що цим утворенням властивий особливий вид співробітництва – «стратегічне партнерство», причому на це впливають відмінності й особливості правового статусу РЄ та ЄС як різних еволюціонуючих інституцій з договірною правоздатністю, які активно розвиваються протягом усього часу існування та взаємодоповнюють одна одну. Це супроводжується відмінностями юридичної природи рішень та угод, які ухвалюють органи РЄ та ЄС, що залучені у спільний процес формування європейського правового простору. Обґрунтовуючи внесок РЄ в розширення об'єднання *sui generis* у контексті правової взаємодії, можливість і наслідки приєднання ЄС до Статуту РЄ та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., дослідниця стверджує, що поряд з тісним співробітництвом РЄ і ЄС, відбувається явище регіональної фрагментації, яке характеризується як створенням двох правових режимів у рамках РЄ та ЄС, так і юрисдикційним конфліктом між ЄСПЛ та Судом ЄС у сфері захисту прав людини. [189]

У свою чергу, найбільш близькою у своїх наукових доробках до проблематики забезпечення прав і свобод засуджених серед згаданих учених є О. Переверзева. Вона пише, що Роль Ради Європи та ООН визначили основні принципи прав людини, які вказують на необхідність забезпечити захист засуджених в умовах позбавлення волі. Інший фактор, на її думку, витікає з того, що всі держави–члени ЄС водночас є членами Ради Європи та учасниками багатьох її правозахисних інструментів, передусім Конвенції 1950, а також те, що, застосовуючи норми права Європейського Союзу, його держави-члени мають добросовісно дотримуватися своїх міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав людини, зокрема в рамках Ради Європи. [246].

Водночас КМРЄ своїми актами, насамперед рекомендаціями схвалює стандарти щодо окремих аспектів пенітенціарної політики та практики, зокрема, рекомендації Rec R (89) 12 про освіту в пенітенціарних закладах, рекомендації Rec R (92)16 про Європейські правила щодо загальних санкцій і заходів, рекомендації Rec R (93) 6 щодо пенітенціарних та кримінологічних аспектів контролю інфекційних хвороб, включаючи СНІД та супутні проблеми охорони здоров'я у місцях позбавлення волі, рекомендації Rec R (97) 12 про персонал, задіяний у застосуванні санкцій та заходів, рекомендації Rec R (98) 7 про етичні та організаційні аспекти надання медичної допомоги у в'язницях, рекомендації Rec R (99)22 про перенаповнення в'язниць і збільшення числа ув'язнених, рекомендації Rec (2003)22 про умовного-дострокового звільнення та Rec (2003)23 про організацію тюремними адміністраціями відбуття ув'язненими довічного та тривалих термінів ув'язнення, Мінімальні Стандартні Правила поведження з ув'язненими ООН (Рекомендація R (87) 3 тощо. Так само слід звернути увагу на Рекомендацію CM/Rec(2010)1 КМРЄ державам-членам про Правила Ради Європи про пробації (прийнята 2010 року на 105-му засіданні заступників Міністрів); рекомендацію CM/R (2014) 4 щодо електронного моніторингу та ін.

На думку О. Переверзевої, даний орган Ради Європи вимагає удосконалення з метою відображення змін, які відбулися в пенітенціарній політиці, практиці виконання вироків та управління пенітенціарними закладами в Європі в цілому та рекомендує урядам держав-учасниць керуватися у своїй законотворчості, політиці та практиці Правилами, які містяться в додатку до Рекомендації № R (2006) 2, яка замінює Рекомендацію R (87) 3 КМРЄ щодо Європейських пенітенціарних правил. [246; 111; 112]. Згідно додатку до Рекомендації № R (2006) 2 Європейські пенітенціарні правила переглянутий текст Європейських мінімальних стандартних правил поведження з ув'язненими в частині 1 закріплені основних принципів: при поведженні з усіма особами, позбавленими волі, необхідно дотримуватись їхніх прав людини;

особи, позбавлені волі, зберігають усі права, яких вони не були законно позбавлені за рішенням суду, відповідно до якого вони засуджені до позбавлення волі чи взяті під варту; обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, повинні бути мінімально необхідними та відповідати тій обґрунтованій меті, з якої вони накладалися; утримання ув'язнених в умовах, які порушують їхні права людини, не може бути виправдано нестачею ресурсів; життя в місцях позбавлення волі повинно бути, наскільки це можливо, наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві; утримання під вартою має здійснюватися таким чином, щоб сприяти поверненню до суспільства осіб, позбавлених волі; варто заохочувати співробітництво із зовнішніми соціальними службами та, наскільки можливо, залучення громадянського суспільства до участі у питаннях в'язничного життя; персонал пенітенціарних установ виконує важливу суспільну функцію, і тому порядок їх набору, професійної підготовки та умови роботи повинні забезпечувати їм можливість підтримувати високі стандарти поведінки з ув'язненими; всі пенітенціарні установи повинні регулярно інспектуватися державними органами та піддаватися незалежному моніторингу [111].

Тобто, можна зробити висновок, що КМРС спрямовує свої зусилля на розробку, прийняття і забезпечення виконання стандартів, що стосуються поведінки із засудженими, реалізацією ними прав і свобод, відбування покарання тощо. Не дивлячись на рекомендаційний характер таких стандартів, формулювання держав-учасниць вказівок, керівництва для їх національної законотворчої діяльності, урядів з метою формування і здійснення політики і практики управління пенітенціарними закладами, КМРС наділений іншими координуючими й контролюючими функціями щодо цих питань.

На нашу думку, доцільно звернення до існуючої правової бази, правозастосовної практики з метою висвітлення даної проблематики.

Нагадаємо, що у Статуті РЄ є окрема глава IV «Комітет Міністрів», але нею не вичерпується регламентація діяльності даного статутного органу РЄ,

який діє від її імені відповідно до статей 13, 15 і 16 Статуту. Представниками в Комітеті є міністри закордонних справ, якщо міністр закордонних справ не може бути присутнім на засіданні Комітету або за інших обставин, коли це доцільно, замість нього може бути призначений замісник, який, у міру можливості, має бути членом уряду його країни (ст. 14).

На підставі ст. 15 Статуту встановлено чітко компетенцію КМРЄ, зокрема:

1) Комітет Міністрів розглядає, за рекомендацією Консультативної асамблеї або за своєю власною ініціативою, заходи, яких необхідно вжити для досягнення мети Ради Європи, включаючи питання про укладення конвенцій або угод і прийняття урядами спільної політики щодо конкретних питань. Висновки Комітету повідомляються членам Ради Генеральним секретарем.

2) у відповідних випадках висновки Комітету можуть приймати форму рекомендацій урядам країн - членів Ради, і Комітет може попросити уряди країн-членів Ради інформувати його про заходи, вжиті ними щодо таких рекомендацій. [382].

Як бачимо, у практичній роботі КМРЄ, пов'язаній із забезпеченням прав і свобод засуджених, набули поширення власне рекомендації, у тому числі якими затверджені правила, пенітенціарні правила, мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, основні принципи і т.і. Крім цього, на КМРЄ покладено, з урахуванням положень статей 24, 28, 30, 32, 33 і 35 про повноваження Консультативної асамблеї, прийняття обов'язкових до виконання рішень з усіх питань, що стосуються внутрішньої організації та процедур Ради Європи. З цією метою Комітет Міністрів затверджує необхідні фінансові та адміністративні правила.

Статутом РЄ передбачено можливість створювати КМРЄ консультативні та технічні комітети або комісії для досягнення окремих цілей, які він може вважати необхідними.

Разом з тим, даний орган на підставі ст. 20 Статуту уповноважений приймати:

резолуції, що стосуються таких важливих питань, як рекомендації щодо визначених норм Статуту (згідно зі ст. 15b); 19; 21a)і. та b); 33; рекомендації про внесення змін та доповнень до статей 1d), 7, 15, 20 та 22; питання, що стосуються Правил процедури або фінансових і адміністративних правил);

інші резолюції Комітету, включаючи затвердження бюджету, правил процедури, фінансових і адміністративних правил, рекомендації про внесення змін та доповнень до статей цього Статуту, не згаданих вище, а також рішення, у разі сумнівів, про застосування того чи іншого пункту цієї статті.

Якщо Комітет Міністрів не ухвалить іншого рішення, його засідання відбуваються: при зачинених дверях і в штаб-квартирі Ради. При цьому він визначає, яку слід поширювати інформацію про обговорення, що відбулося на закритому засіданні, та зроблені на ньому висновки.

Крім того, КМРС здійснює інші функції та повноваження, у т.ч. організаційні. Наприклад, він може запропонувати стати членом Ради Європи будь-якій європейській державі, яка вважається здатною і має бажання виконувати положення ст. 3. Будь-яка держава, що отримує таку пропозицію, стає членом Ради з моменту здачі на зберігання від її імені Генеральному секретарю документа про приєднання до цього Статуту (ст. 4 Статуту). В окремих випадках КМРС може запропонувати європейській країні, яка вважається здатною і має бажання виконувати положення ст. 3, стати асоційованим членом Ради Європи. Але слід зауважити, що асоційований член має право бути представленим тільки у Консультативній (Парламентській) асамблеї.

Наступна група функцій та повноважень КМРС зумовлена приписами стст. 7-9 Статуту РЄ. Наприклад, у разі грубого порушення ст. 3, будь-який член Ради Європи може бути тимчасово позбавлений права представництва, і КМРС може попросити його вийти з Ради згідно зі ст. 7. Якщо такий член Ради

не виконує це прохання, Комітет може прийняти рішення про припинення його членства в Раді, починаючи з дати, яку може визначити Комітет. Якщо член Ради не виконав своїх фінансових зобов'язань, КМРЄ може тимчасово позбавити його права представництва у Комітеті та Консультативній (Парламентській) асамблеї до того часу, поки він не виконає ці зобов'язання (ст. 9). Прикметно, що голосування в цьому органі не є консенсуальним за своєю природою, а ґрунтується на засадах поваги до рішення більшості, ступінь обов'язковості його рішень залежить не так від процесу голосування, скільки від форми прийнятого рішення.

Д. Аббакумова доводить, що рекомендаційні акти КМРЄ належать до норм «м'якого права», які формально не є обов'язковими для держав-членів, однак держави їх імплементують у власне законодавство та, у більшості випадків, виконують. На її думку, необхідним є надання Комітету Міністрів додаткових повноважень для підвищення ефективності його діяльності у сфері нагляду за виконанням рішень Європейського суду з прав людини [34]

Як відомо, конвенційний механізм захисту прав і свобод засуджених передбачає ухвалення ЄСПЛ індивідуальних та пілотних рішень у справах за зверненнями приватних осіб чи неурядових організацій або груп осіб. Остаточне рішення Суду передається Комітетові Міністрів, що як зазначалось, здійснює нагляд за його виконанням. Якщо КМРЄ вважає, що нагляд за виконанням остаточного рішення ускладнений проблемою тлумачення рішення, він може звернутися до Суду з метою надання відповідного роз'яснення. Водночас у разі, коли на переконання КМРЄ, Висока Договірна Сторона відмовляється виконувати остаточне рішення у справі, в якій вона є стороною, він може, після формального повідомлення цієї Сторони і шляхом ухвалення рішення більшістю у дві третини голосів представників, які мають право засідати в Комітеті, звернутися до Суду з питанням про додержання цієї Стороною свого зобов'язання [163].

Провадження у справі про порушення Високою Договірною Стороною своїх зобов'язань ініціюється Комітетом Міністрів лише за виняткових обставин. Воно може бути ініційовано у разі, коли зацікавлена Висока Договірна Сторона отримає офіційне повідомлення про намір КМРС відкрити таке провадження. Офіційне повідомлення Високої Договірної Сторони повинно бути зроблено, не пізніше ніж за шість місяців до початку провадження, якщо тільки Комітет міністрів не прийме інше рішення у вигляді проміжної резолюції. Така резолюція приймається більшістю голосів у дві третини голосів представників, які мають право засідати в Комітеті міністрів. Рішення про звернення до Суду має форму проміжної резолюції Комітету міністрів. Вона повинна бути вмотивованою і в стислій формі відображати позицію відповідної Високої Договірної Сторони. Представництво Комітету міністрів в Суді здійснюється головою Комітету міністрів, якщо тільки Комітет міністрів не прийме рішення про іншу форму представництва. Відповідне рішення приймається більшістю голосів у дві третини голосів представників, які беруть участь в голосуванні, і більшістю голосів представників, які мають право засідати в Комітеті міністрів [220].

Вищі судові установи сторін ЄКПЛ можуть звертатися до Суду щодо надання консультативних висновків з принципів питань, які стосуються тлумачення або застосування прав і свобод, визначених Конвенцією або протоколами до неї, зокрема, Протоколом № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікований Україною 05.10.2017 року [163].

Згідно зі ст. 46 Конвенції 1950 р. остаточні рішення ЄСПЛ передаються КМРС, який здійснює нагляд за їх виконанням. Сам процес виконання було врегульовано Регламентом КМРС про порядок контролю за виконанням постанов Європейського суду з прав людини і умов мирових угод 2006 р., Правилами КМРС щодо нагляду за виконанням рішень ЄСПЛ та ухвалами щодо дружнього врегулювання.

Чотири рази на рік відбуваються засідання КМРЄ (ДН-засідання), на яких розглядається прогрес у виконанні державами-членами Ради Європи рішень ЄСПЛ. При цьому з метою раціонально приділеного часу у разі наявності кількох рішень ЄСПЛ проти однієї країни щодо однотипних порушень Конвенції, КМРЄ об'єднує нагляд за виконанням таких рішень у групі справ. Як правило, наявність таких груп вказує на існування в державах-членах РЄ системної проблеми із захистом того чи іншого права, захищеного Конвенцією.

Наприклад, враховуючи рекомендації та зауваження ЄСПЛ і КМРЄ, 12 жовтня 2022 р. в межах групи справ «Сукачов проти України», «Невмержицький/Яковенко та Мельник проти України», Урядом України було прозвітовано про розроблені проєкти Законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо заходів, спрямованих на поновлення прав засуджених та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання» (реєстр. № 5652) та «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо заходів, спрямованих на поновлення прав засуджених осіб та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання» (реєстр. № 5653), які передбачають впровадження превентивних та компенсаційних заходів юридичного захисту у зв'язку з неналежними умовами тримання у пенітенціарних закладах. [62]

Залежно від політично значущих рішень, позиції держави-відповідачки щодо виконання конкретних рішень ЄСПЛ проти неї, позиції решти членів РЄ та інших обставин, рішення КМРЄ приймаються або консенсусом учасників без дебатів, або за результатами дебатів на такому засіданні. Враховуючи значну кількість рішень ЄСПЛ проти України, їх вплив на Україну і конвенційні механізми захисту прав і свобод засуджених, справи проти України зазвичай включаються до порядку денних таких ДН-засідань і переважно завжди деякі з них виносять на дебати.

Загалом спостерігається еволюція повноважень Комітету Міністрів, пов'язаних із функціонуванням положень Конвенції 1950 р., що

обґрунтовується змінами, що вносилися до контрольного механізму Конвенції починаючи з моменту її підписання. Безумовно, визначальною залишається роль КМРЄ при здійсненні наглядових повноважень за виконанням конвенцій та інших міжнародних договорів Ради Європи.

У свою чергу, Парламентська асамблея Ради Європи (англ. *Parliamentary Assembly of the Council of Europe*; фр. *Assemblée parlementaire du Conseil de l'Europe*) – дорадчий орган Ради Європи. Ще в оригінальному тексті Статуту 1949 р. окрема Глава V «Консультативна Асамблея» передбачила, що питання, що належать до її компетенції відповідно до цього Статуту, Консультативна Асамблея обговорює та надсилає Комітету Міністрів свої висновки у формі рекомендацій. [382]

Правові засади функціонування ПАРЄ становлять:

по-перше, Статут Ради Європи 1949 р.;

по-друге, статутні резолюції та інші статутні документи.

Власне у цих документах тієї чи іншою мірою закріплені повноваження, компетенція, правова природа і юридична сила рішень ПАРЄ.

Як відомо, її склад формується із представників парламентів усіх 46 держав – членів Ради Європи, з урахуванням принципів політичної та гендерної рівності. Завдяки таким засадам організації, ПАРЄ представляє інтереси основних європейських політичних сил і за своєю правовою природою є органом міжпарламентського співробітництва, з максимально широким представницьким складом на території континентальної Європи. Важливо, що встановлено різні форми участі у діяльності і для тих держав, які не є членами Ради Європи за територіальним критерієм (оскільки знаходяться за межами географічної Європи), однак прагнуть при цьому долучитися до поширення і підтримки загальноєвропейських демократичних цінностей, їх впровадження. Для таких країн ПАРЄ запровадила статус «спостерігача» і «партнера за демократію». У результаті вивчення правової природи ПАРЄ, її діяльності, документів та рішень, що приймаються в процесі її роботи, а також врахування

впливу, який Асамблея здійснює на Комітет Міністрів, дослідники роблять висновок, що ПАРЄ виходить за рамки дорадчого органу, а її консультативний статус поступово еволюціонував і набув ознак впливовості. [418].

Виключно ПАРЄ, її депутати самостійно визначають пріоритетність вирішення ними першочергових питань, що стосуються європейської політики, європейської демократії, питання прав людини, прав національних меншин, прав мігрантів і біженців, культури і науки, а також інші питання дотримання загальнолюдських цінностей, діяльності демократичних інституцій, реформ на цьому шляху. Таким чином, видається, що діяльність ПАРЄ фактично охоплює усі сфери функціонування Ради Європи, впливаючи на визначення пріоритетів діяльності усієї міжнародної організації, її порядку денного. Певною мірою вона знаходить відображення в актах, що стосуються забезпечення і захисту прав і свобод засуджених.

Варто відзначити, що статутними положення передбачено відсилання до Правил процедури Комітету Міністрів та Консультативної асамблеї, де встановлено і конкретизовано додаткові обставини та умови, за яких можуть здійснюватися ті чи інші функції та повноваження згаданих органів.

У результаті такого багатогранного функціонування ПАРЄ приймає ряд актів, а саме:

- 1) рекомендації (recommendations),
- 2) резолюції (resolutions),
- 3) висновки (opinions),
- 4) звіти комісій (committee opinions),
- 5) пропозиції (motions)
- 6) письмові заяви (written declarations), що приймаються від імені ПАРЄ,

Розкриття їх правової природи дозволяє стверджувати про реальний вплив і здатність впливати на рішення КМРЄ. Положення, закріплені у документах ПАРЄ, мають важливе значення для держав – членів Ради Європи,

оскільки спонукають їх до приведення власних національних законодавств до європейських демократичних стандартів.

Можна погодитись, що реально існуюча компетенція ПАРЄ дає підстави вважати, що чинні норми, що врегульовують її статус, наразі не відображають фактичної ролі, значення та компетенції, якими в дійсності наділена ПАРЄ. Тому існує нагальна потреба у внесенні змін до Статуту Ради Європи та інших статутних документів з метою закріплення і чіткого визначення повноважень, компетенції та юридичної сили рішень ПАРЄ. Поява і діяльність інших європейських міжнародних організацій та наднаціональних інституцій зумовлюють проведення масштабних реформ як самої Ради Європи, так і її органів. Зокрема, як було висвітлено у дисертації, суттєвих змін і перегляду потребує процес проведення моніторингу ПАРЄ щодо держав-членів Ради Європи на предмет виконання ними добровільно взятих під час вступу до цієї організації зобов'язань.

2.2. Практика Європейського суду з прав людини у сфері виконання зобов'язань України з прав та свобод засуджених

З часу приєднання до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1997 р. і її ратифікації для України виникли якісно нові зобов'язання за цим важливим міжнародно-правовим актом, що безумовно акумулював без перебільшення зразкові загальноновизнані загальноцивілізаційні стандарти прав і свобод людини. У результаті Україна прийняла на себе зобов'язання з її виконання та впровадження у національну правову систему її принципів, ідей та положень, а також впровадження рішень ЄСПЛ, які прийняті у зв'язку із порушенням державою-учасницею норм Конвенції. Тобто,

фактично нерозривним констатується її зв'язок з рішеннями ЄСПЛ. За Конвенцією визначено діяльність ЄСПЛ як субсидіарного механізму захисту прав і свобод людини, причому основна відповідальність за їх гарантування покладається на національні правові системи. Зокрема, як зазначалось вище, згідно зі ст. 1 Конвенції саме держави-учасниці беруть на себе обов'язок щодо забезпечення кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, прав і свобод, передбачених Конвенцією [163].

Якщо при розробці й прийнятті Конвенції держави-члени Ради Європи прагнули, щоб вона стала одним із заходів, спрямованих на забезпечення соціального та економічного розвитку європейських держав, то у результаті постійного еволюціонування, доповнення новими нормами, наразі спостерігаємо дієвий «живий організм», розгортання своєрідної прецедентної правової системи, заснованої на конвенційному механізмі й практиці його реалізації.

Важливо, що дана система охоплює права і свободи засуджених, сприяє удосконаленню існуючої правової основи, процедур та інструментів захисту, механізмів імплементації міжнародно-правових зобов'язань держав.

Деякі науковці характеризуючи цінність Конвенції як живого права, відзначають її конкретне наповнення нормами матеріального і процесуального права. Суть цього наповнення, як стверджує В.П. Паліюк, полягає в тому, що воно поширюється на невизначене коло ситуацій, яке з часом кількісно та якісно розширюється. Також права та свободи, що закріплені в Конвенції, постійно оновлюються новим змістом, уточнюються, конкретизуються не лише завдяки прийнятих додаткових протоколів, які охоплюють майже весь перелік громадянських та політичних прав, а також у результаті рішень Європейського Суду з прав людини, що мають силу прецеденту. [241, с.58]

О. Сорока визначає, що ЄКПЛ відіграє надзвичайно велике значення для створення та функціонування дієвої системи захисту прав людини, що забезпечується за допомогою справедливого судового розгляду, а також

покликана гарантувати повагу держав до фундаментальних прав людини [372, с. 79].

Як запевняють у своїх напрацюваннях П. Рабінович, І. Кушнір, О. Базов, Д. Гудима, О. Ільїна, С. Карвацька, В. Мицик, В. Маляренко, І. Мукан, П. Андрушко, О. Дудоров, С. Клименко, Т. Слінько, О. Сорока, В. Капустинський, О. Краснокутський, К. Задоя, Т. Фулей, М. Хоменко, М. Романов, Д. Махненко та інші, ЄСПЛ відводиться ключова роль і значення у механізмі забезпечення прав і свобод людини, захисту прав засуджених. Проте наявні певні особливості, на які звертають увагу дослідники.

Так, професор В.В. Мицик підкреслює, що на фоні існуючих правозахисних механізмів особливе місце посідає Європейський суд з прав людини, оскільки, на відміну від класичного міжнародного суду в сфері прав людини, право на звернення до нього не тільки є відкритим, але й не обумовлюється необхідністю висловлення на це згоди відповідної держави-відповідача та його рішення є не тільки юридично обов'язковими для держави-відповідача, але й має вплив на розвиток правової системи. [208]

На думку М. Хоменко і М. Романова, міжнародна співпраця держав у галузі прав людини відбувається у формі запровадження певних стандартів щодо змісту правового статусу індивіда та прийняття державами зобов'язань дотримуватися цих стандартів у своєму внутрішньому законодавстві та в повсякденній діяльності. Важливість Конвенції обумовлена не тільки широтою закріплених у ній прав, але й механізмами захисту, створеними для розслідування можливих порушень і для забезпечення виконання обов'язків, передбачених Конвенцією. Вона дає право громадянину держави, у якій поширилась юрисдикція Європейського суду, звернутися до цього органу, якщо громадянин вважає, що його права було порушено й суд виніс несправедливе рішення. Згадані автори зауважують, що рішення ЄСПЛ містять позиції, що сприяють забезпеченню запобігання катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження, оскільки Україна посідає одне з перших місць

за кількістю справ серед держав-членів Ради Європи, які перебували на розгляді в ЄСПЛ. Загалом у ЄСПЛ перебувало 56 250 справ проти держав – сторін Конвенції, на Україну припадали 7 100 справ, а це означає, що 12,6% від загальної кількості справ стосуються вірогідного порушення прав людини з боку держави. [413]

Аналогічну позицію аргументують й інші дослідники, підсумовуючи навіть висновками про неефективність національного механізму захисту прав та свобод громадян, який потребує удосконалення через провідне місце Україна займає за кількістю поданих скарг до ЄСПЛ [134].

Отже, засуджені, як і особи, які перебувають під слідством, тобто підозрювані – громадяни держави-учасниці Конвенції 1950 р. – мають право подати скаргу до ЄСПЛ після того, як вичерпано усі доступні національні засоби захисту. У попередніх підрозділах ми цитували положення ст. 3 «Заборона катування» і 5 «Право на свободу та особисту недоторканність», інші норми ЄКПЛ, які прямо чи опосередковано стосуються захисту прав і свобод засуджених. Так, кожен має право на свободу та особисту недоторканність; нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом: а) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом...» [163].

Тобто засуджені або їх представники мають право оскаржити порушення державою в особі її органів, установ, організацій, посадових осіб чи інших владних суб'єктів прав людини або основоположних свобод, які передбачені Конвенцією про захист прав та основоположних свобод людини та Протоколів до неї. Важливо, що ЄСПЛ у своїх рішеннях постійно працює над реалізацією інтерпретаційної функції, іншими словами здійснює роз'яснення основних категорій, узагальнення власної практики на цьому шляху.

Не заперечуючи проти позиції О. Краснокутського, що серед основних можна назвати рішення, які стосуються порушення ст. 3 Європейської конвенції «Заборона катування», за якою «нікого не може бути піддано

катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню». [177, с. 37; 163], зазначимо про доцільність ширшого горизонту підстав для звернень засуджених осіб до ЄСПЛ. До аргументації такого твердження повернемося далі.

Як встановлено у рішеннях ЄСПЛ, «Суд повторює, що стаття 3 Конвенції є втіленням основних цінностей демократичних суспільств, які входять до складу Ради Європи, і вважається одним із найважливіших основоположних положень Конвенції, відступ від якого не дозволяється (рішення у справі «Сельмуні проти Франції» (*Selmouni v. France*), заява № 25803/94, ECHR 1999-V; «Матьяр проти Туреччини» (*Matyar v. Turkey*), заява № 23423/94, п. 109, 2002 р.; «Ульку Екінчі проти Туреччини» (*Ulku Ekinci v. Turkey*), заява № 27602/95, п.136, 2002 р.; «Ірландія проти Сполученого Королівства» (*Ireland v. the United Kingdom*) 1978 р., п. 167, Series A, № 25); «Аккоч проти Туреччини» (*Akkoc v. Turkey*), заява № 22948/93, п.115, ECHR 2000-X); «Салман проти Туреччини» (*Salman v. Turkey*), заява № 21986/93, п.100, ECHR 2000-VII); «Полонський проти Росії» (*Polonskiy v. Russia*), заява № 30033/05, п. 123, від 2009 р.; «Мехмет Емін Юксель проти Туреччини» (*Mehmet Emin Yuksel v. Turkey*), заява № 40154/98, п.30, від 2004 р.) й інші [177]. Вони демонструють, що рішення ЄСПЛ активно використовуються у якості механізм захисту прав засуджених, зокрема, задля запобігання катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження.

Д. Махненко наполягає, що практикою ЄСПЛ не одноразово встановлено, що довічне позбавлення волі в Україні порушує норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, серед головних таких порушень, які вбачаються порушення ст. 3 та 14. Йдеться про те, що сам факт катування через неможливість перспективи звільнення, приносить страждання та принижує гідність довічно засуджених. Катування — це поводження найвищого рівня жорстокості, тому його заборона має абсолютний характер. Засуджені на довічне позбавлення волі не розуміють, що саме можуть зробити для того, щоб

скоротити строк відбування покарання, у них немає стимулу для виправлення, адже вони розуміють, що вже ніколи не вийдуть на волю. [201].

Численні справи проти України пов'язані з порушеннями ряду статей Конвенції, а саме найбільше вони стосуються порушень у т.ч. ст. 3 :

- щодо неналежних умов тримання під вартою («Коваль проти України» «Віслогузов проти України», «Данкевич проти України», тощо);
- незабезпечення належної і своєчасної медичної допомоги («Петухов проти України», «Кучерук проти України» і т.д.).

«Коваль проти України» – справа, яка демонструє ряд суттєвих порушень прав засуджених. Справа порушена за заявою (№65550/01), поданою проти України до Суду відповідно до ст. 34 ЄКПЛ громадянином України паном Василем Гавриловичем Ковалем 12 жовтня 2000 р. Заявник стверджував, що умови його ув'язнення, відсутність належного лікування та медичної допомоги у період з 30 листопада 1998 р. до 8 червня 2000 р. були такими, що принижували гідність та суперечили положенням ст. 3 Конвенції. У нього не було ефективних засобів юридичного захисту щодо його скарги відповідно до ст. 3, що суперечить ст. 13 Конвенції. Більше того, він стверджував, що було порушено п. 1 ст. 6 Конвенції, оскільки провадження у справі щодо звернення застави в доход держави, сплаченої дружиною заявника за його звільнення, було несправедливим. Як запевняв Коваль, державні органи не забезпечили належного та необхідного лікування та медичної допомоги. Він зазначав, що неналежні умови тримання його під вартою спричинили тяжкі страждання і погіршення його стану здоров'я. Заявник звертався до ст. 3 Конвенції, що забороняє катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження. Як зазначено у п. 66 рішення, під час перебування під вартою поводження з ним було жахливим і мало цілеспрямований характер зламати його моральний опір і примусити свідчити проти третіх осіб та зізнатися у злочинах, які він не вчиняв. Важливим аспектом є висвітлення порушень, пов'язаних із побутовими умовами засуджених. Так,

Коваль наголошує у скарзі на тому, що камери СІЗО № 13 були повні паразитів. Відкритий туалет був розташований недалеко від стола на підвищенні навпроти дверей камери розміром у 12 квадратних метрів, у якій перебувало вісім в'язнів. Хворі в'язні, переведені з інших установ виконання покарань або слідчих ізоляторів, деякі з яких страждали на туберкульоз та венеричні захворювання, перебували з іншими в'язнями у тих самих приміщеннях, створюючи небезпеку зараження.

У рішенні 2006 р. у справі «Коваль проти України» Суд одноголосно відхилив попередні зауваження Уряду, постановив, що було порушення ст.3 Конвенції в частині неналежних умов тримання заявника під вартою та неналежного лікування і медичної допомоги; ст. 13 Конвенції з огляду на відсутність ефективних засобів юридичного захисту щодо неналежних умов тримання під вартою; держава-відповідач має сплатити заявнику впродовж 3 місяців від дати набрання рішенням статусу остаточного 1000 євро як відшкодування матеріальної шкоди; 4000 євро відшкодування моральної шкоди; 1000 євро як відшкодування судових витрат. [376].

Справа «Віслогузов проти України» (заява №32362/02 громадянина України Сергія Миколайовича Віслогузова) стосується умов тримання під вартою та відсутності ефективних засобів юридичного захисту у зв'язку з цим (стст. 3 і 13 Конвенції), щодо втручання в кореспонденцію заявника та у право на подання індивідуальних заяв до Суду (статті 8 і 34 Конвенції). Заявник скаржився на те, що під час відбування покарання у Північній виправній колонії № 90, перебування в Сімферопольському СІЗО йому декілька разів примусово вводили психотропний препарат; камери були переповненими, харчування було недостатнім, а санітарно-гігієнічні умови – незадовільними; побутові умови тримання були неналежними з огляду на переповненість камер і відсутність вентиляції; протягом усього часу відбування покарання він був позбавлений медичної допомоги.

Внаслідок цього було порушено ст. 3 Конвенції, яка передбачає, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. ЄСПЛ у рішенні 2010 р. у даній справі констатував наявність порушень ст. 3 Конвенції у зв'язку з побутовими умовами тримання заявника в Сімферопольському СІЗО, ст.3 Конвенції у зв'язку з ненаданням заявникові належної медичної допомоги під час відбування ним покарання, ст. 8 Конвенції у зв'язку з вилученням і утримуванням листа Суду посадовими особами виправної установи, ст. 13 Конвенції, Україна не дотримала своїх зобов'язань за ст. 34 Конвенції. Тому держава-відповідач має виплатити заявнику 8000 євро відшкодування моральної шкоди [375].

Цікавою є справа «Сукачов проти України», де заявник скаржився на погану вентиляцію, систему водовідведення, антисанітарні умови тримання та тримання засуджених у переповнених камерах. Він стверджував, що це саме по собі становило порушення ст. 3 Конвенції, проте він не мав ніяких ефективних засобів правового захисту щодо своїх скарг. Враховуючи поточні міркування та наявну проблему, що існувала протягом тривалого часу, значну кількість осіб, на яку вона вплинула або здатна вплинути, а також термінову необхідність забезпечити їм необхідне та доречне відшкодування на національному рівні, ЄСПЛ вирішив застосувати процедуру пілотного рішення в цій справі та назвав комплексні заходи для вирішення структурної проблеми. Зрештою, враховуючи постійний і триваючий характер проблеми та явну відсутність будь-якого конкретного рішення, ЄСПЛ закликав органи влади України забезпечити доступні ефективні превентивні та компенсаторні засоби захисту [378].

На наш погляд, слід згадати деякі рішення ЄСПЛ у справах, що стосуються голодування на знак протесту проти неналежних умов тримання під вартою. і примусового годування. Йдеться про рішення у справах «Яковлєв проти України» 2022 р., «Невмержицький проти України» 2005 р. та ін., де заявники скаржилися не лише на примусове годування, а й на відсутність

медичного лікування, жахливі умови утримання, як такі, що підпадають під зміст ст. 3 Конвенції (катування або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання), тримання під вартою без належної санкції, що становило порушення п. 3 ст. 5 Конвенції (розгляд справи судом впродовж розумного строку, обмеження права та свободу на особисту недоторканність). Сукупність факторів спричинили необхідність протестної поведінки у виді голодування, і як наслідок, застосування примусового годування. Причому це стосується періодів, коли на особу поширювався гарантований Конституцією України принцип презумпції невинуватості, низка міжнародних стандартів і принципів, у т.ч. Мальтійської Декларації Всесвітньої медичної асоціації про ставлення до осіб, які оголосили голодування (прийнята 1991 р., переглянута 2017 р.), Токійської декларації про рекомендації лікарям щодо катування й інших видів жорстокого, негуманного чи принизливого поводження чи покарання (прийнята 1975 р., переглянута 2016 р.). Суд дійшов висновку, що держава належним чином не врегулювала ситуацію, пов'язану з голодуванням заявника, і піддала заявників жорстокому поводженню усупереч ст. 3 Конвенції тощо. [350]. Згадані справи і відповідні рішення ЄСПЛ, насамперед у справі «Невмержицький проти України», відображають неналежне правове регулювання і застосування норм права, що спрямовані на забезпечення поваги до людської гідності як основоположної конституційної гарантії. Детальніше зацентруємо увагу на прогалинах законодавства України у даній сфері у наступних підрозділах дослідження.

Справа «Петухов проти України» (Заява № 43374/02 від 2002 р.) стосується громадянина України п. Володимира Сергійовича Петухова. Заявник стверджував, зокрема за стст. 3 і 13 Конвенції, що лікування під час тримання під вартою було неадекватним та що за цією скаргою не було ефективних засобів юридичного захисту. Він також стверджував, посилаючись на п.1 і 3 ст. 5 та п. 1 ст. 6 Конвенції, що тримання його під вартою було незаконним та тривалим і що провадження, за результатами якого

продовжувався строк його тримання під вартою, не було справедливим. Насамкінець, заявник скаржився за п. 1 ст. 6 та ст. 13 Конвенції щодо тривалості кримінального провадження та відсутності ефективних засобів юридичного захисту стосовно цієї скарги. Відповідно до рішення 2010 р. у цій справі мало місце порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з відсутністю адекватної медичної допомоги під час тримання під вартою; п.1 і 3 ст. 5, ст. 13 Конвенції у зв'язку з відсутністю ефективних засобів юридичного захисту щодо оскаржуваної відсутності належної медичної допомоги. Суд постановив виплатити заявнику 8000 євро відшкодування моральної шкоди. [349]

У свою чергу, згодом було подано заяву № 41216/13 (справа «Петухов проти України (№2)» 2013 р. до ЄСПЛ, у якій заявник стверджував, зокрема, що тримався під вартою у неналежних умовах і без надання належної медичної допомоги всупереч стандартам, закріпленим ст.3 Конвенції. За цим самим положенням він також скаржився, що його покарання у виді довічного позбавлення волі було *de jure* і *de facto* таким, яке неможливо скоротити. Насамкінець заявник скаржився за ст. 8 Конвенції на обмеження його права на побачення з родичами у виправній колонії. Рішенням 2019 р. ЄСПЛ оголосив прийнятними скарги за ст.3 Конвенції на відсутність належної медичної допомоги під час тримання під вартою та те, що його покарання у виді довічного позбавлення волі є таким, яке неможливо скоротити; порушено ст.3 Конвенції у зв'язку з відсутністю належної медичної допомоги, доступної заявнику, під час тримання його під вартою; ст.3 Конвенції у зв'язку з тим, що покарання заявника у виді довічного позбавлення волі є таким, яке неможливо скоротити; немає необхідності розглядати питання прийнятності та суть скарги заявника за ст.8 Конвенції; держава-відповідач повинна сплатити заявнику 750 євро в якості відшкодування матеріальної шкоди; 10 000 євро в якості відшкодування моральної шкоди, якої заявник зазнав у зв'язку з відсутністю належної медичної допомоги, 10 000 євро в якості компенсації витрат на правову допомогу, понесених під час провадження у Суді; 20 євро в

якості компенсації поштових та інших витрат; відхилив решту вимог заявника щодо справедливої сатисфакції. [349]

До певної міри схожими є справи «Тросін проти України» (Trosin v. Ukraine, заява №39758/05 від 2012 р.), «Бігун проти України» (Bigun v. Ukraine, заява № 30315/10), «Полторацький проти України» (Заява № 38812/97), «Беляєв та інші проти України» (заява М. Беляєва № 34345/10 від 3 березня 2010 р., І. Карпенка № 50687/10 від 16 серпня 2010 р. і Р. Фарзієва № 70492/13 від 28 жовтня 2013 р.), у яких встановлено порушення ст. 8 Конвенції у зв'язку з обмеженням побачень з родичами під час тримання заявників під вартою після засудження [373; 374; 377]. Йдеться про наявну абсолютну заборону тривалих побачень з родичами, яка до травня 2014 р. існувала в Україні для засуджених до довічного позбавлення волі, що порушувало їх гарантовані конвенційні права, зокрема положення ст. 8 Конвенції, за яким «кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом». [163].

ЄСПЛ розглядав скаргу у справі «Полторацький проти України» (Заява № 38812/97), де піднімалось питання щодо тримання, поводження із заявником у так званому коридорі смерті в СІЗО Івано-Франківської області. Полторацький скаржився на обмеження права на побачення з родиною, на те, що йому не дозволяли мати зустрічі з адвокатом, а також відсилати й отримувати листи, дивитися телебачення і мати будь-який зв'язок із зовнішнім світом. ЄСПЛ зазначив, що таке втручання може бути виправданим лише у разі застосування «відповідно до закону». Проте у цій справі Суд вважає, що не можна сказати, що втручання у право заявника на повагу до приватного і сімейного життя та кореспонденцію було здійснено «відповідно до закону», як вимагається ст. 8 Конвенції, отже, зазначену статтю Конвенції було порушено [377].

У справі «Беляєв та інші проти України» заявники, які були засудженими до довічного позбавлення волі, що відбували покарання, зазначали, що зазнали

порушення права на повагу до приватного і сімейного життя через відсутність можливості мати тривалі візити зі своїми близькими родичами, членами сімей. Проте урядом були спростовані відповідні вимоги, але Суд визнав порушення ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації) разом зі ст. 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя) [373].

У результаті, як стверджує ЄСПЛ у рішенні у справі «Петухов проти України (№2)», видається те, що в Україні існували структурні (системні) проблеми щодо побачень з родичами в установах виконання покарань, але національне законодавство, як його було описано та розглянуто в рішеннях, хоча і були внесені певні зміни, наведені, *inter alia*, не вбачається, принаймні на перший погляд, таким, що відповідає загальним принципам щодо прав ув'язнених на побачення, як і ряду інших існуючих стандартів і міжнародних зобов'язань України. [349]

Іншим напрямом забезпечення прав засуджених може бути використання практики ЄСПЛ як забезпечення виконання ст. 6 Європейської конвенції «Право на справедливий суд». В цьому аспекті цікавим видається рішення ЄСПЛ у справі «Надточій проти України», заява № 7460/03, 15 травня 2008 р. [347]. Фактичні обставини справи щодо порушення ст. 6 Конвенції зводяться до того, що «... 12 серпня 2002 р. Новозаводський районний суд міста Чернігова розглянув справу за відсутності заявника, хоча в протоколі було вказано його місце відбування покарання та визнав його винним у адміністративному правопорушенні. Заявнику було повідомлено про зазначену постанову суду адміністрацією установи з виконання покарань, яка отримала копію постанови 23 серпня 2002 р. Суд вважає, що під час розгляду адміністративної справи щодо заявника останній відбував покарання за вироком суду у місцях позбавлення волі та не брав участі в адміністративному провадженні, незважаючи на те, що відповідні державні органи знали про становище заявника та місце, де він відбував покарання. Також Суд звертає увагу на твердження заявника про те, що він не повинен був нести відповідальність за

порушення митних правил, оскільки він знаходився у місцях позбавлення волі та не міг виконати своє зобов'язання щодо вивезення автомобіля. Національні органи перекваліфікували дії заявника на інше правопорушення – втрата майна, яке перебуває під митним контролем. Суд вважає, що у провадженні, яке розглядалося, важливі процесуальні гарантії були відсутні та що ці процесуальні недоліки, у світлі обставин справи, були достатньо серйозними, щоб піддати сумніву справедливість провадження. Відповідно, було порушено ст. 6 § 1 Конвенції». [347]

Також у цитованому рішенні Суд посилається на такі рішення ЄСПЛ: «Кузьміна проти України», заява № 11984/06, 16 червня 2016 р.; «Чопенко проти України», заява № 17735/06, 15 січня 2015 р.; «Салов проти України», заява № 65518/01, 6 вересня 2005 р.; «Коробов проти України», заява № 39598/03, 21 липня 2011 р.; «Жук проти України», заява № 45783/05, 21 жовтня 2010 р.; «Гурепка проти України (№ 2)», заява № 38789/04, 8 квітня 2010 р. тощо.

Ще один аспект, вартий нашої уваги, це порушення ст. 14 Конвенції «Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за іншою ознакою». Відсутність в Україні механізму перегляду покарання у вигляді довічного позбавлення волі, можливості умовно-дострокового звільнення таких засуджених, ставила їх у дискримінаційне положення порівняно з іншими особами, які засуджені до позбавлення волі на певний строк і на них поширюється передбачуваний механізм, зрозумілі умови з певним ступенем точності для скорочення строку покарання. Безумовно, за міжнародними стандартами засуджені до довічного позбавлення волі не можуть бути дискриміновані відносно інших засуджених, вони мають право знати, що можуть зробити для того, щоб мати можливість звільнення.

Відповідно до ст. 14 Конвенції, поняття дискримінації передбачає в основному випадки, коли з особою чи групою осіб без належних підстав поводяться гірше, порушуючи її конституційні та конвенційні права, ніж з іншими особами, навіть якщо Конвенція не передбачає кращого поводження. ЄСПЛ не виключає покарання у вигляді довічного позбавлення волі, проте практика Суду вказує на те, що довічно засуджені все ж не мають бути дискриміновані відносно інших засуджених, повинні мати шанс та реальну можливість відбуття покарання на певний строк.

ЄСПЛ не відхиляє можливості прийняття покарання у вигляді довічного позбавлення волі, проте наголошує, що такі засуджені повинні мати право та реальну можливість знати, як, коли та за яких умов зможуть стати вільними. У разі, якщо держава не передбачає чіткого та ефективного механізму звільнення, засуджені піддаються внутрішнім стражданням, які можуть призвести до психічних та фізичних захворювань, що в умовах повної ізоляції цілком ймовірні. [201]

Проаналізовані рішення свідчать, що Україна як держава-учасниця ЄКПЛ обов'язково повинна дотримуватися її норм, зокрема, в аспекті забезпечення прав і свобод засуджених. Як свідчить практика ЄСПЛ, права засуджених у нашій країні, на жаль, перебувають на неналежному рівні забезпечення. І деякі дослідники частково вже звертали увагу на існуючі у даній сфері проблеми.

Так, ЄКПЛ не вирізняє серед суб'єктів права засуджених громадян і це підтверджують положення ст. 1 ЄКПЛ: «Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції» [163]. Зрозуміло, що категорія «кожному» мається на увазі будь-який громадянин України. Поряд з цим, в окремих наукових працях зазначається, що «як міжнародні нормативно-правові акти, так і рішення ЄСПЛ не можуть бути безпосередньо використані суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин як джерело права, тобто як норматив, що регулює,

породжує, змінює або припиняє існування кримінально-виконавчих правовідносин» [177, с. 36].

На думку О. Ільїної, у галузі кримінально-виконавчого права рішення ЄСПЛ використовуються як джерела права, водночас у тих державах, в яких судові органи у певному розумінні функціонують незалежно від виконавчої та законодавчої влади, дія рішень Суду визначається судовою владою [134].

Інший дослідник І. Муқан аналізує інституційно-правові особливості функціонування суб'єктів державного управління з питань виконання рішень ЄСПЛ і ЄКПЛ, при цьому зазначає, що головним критерієм ефективності дії системи Конвенції є виконання рішень ЄСПЛ. Дієвість системи Конвенції забезпечується наявністю ефективного механізму їх виконання, основними суб'єктами якого є:

- Європейський суд з прав людини,
- Комітет міністрів Ради Європи,
- Мережа вищих судів (SCN) [220]

Вбачаємо, що такі наукові позиції потребують детальнішого вивчення, у т.ч. у майбутніх роботах.

За ст. 35 ЄКПЛ юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до статей 33, 34, 46 і 47 та ін. Цей напрям діяльності ЄСПЛ набуває особливого значення у контексті активізації євроінтеграційних процесів України. Національний механізм захисту прав та свобод громадян передбачає приведення українського законодавства у відповідність до норм ЄКПЛ, виконання рішень ЄСПЛ та врахування їх в подальшій правозастосовній діяльності, впровадження прогресивного європейського досвіду.

Висновки до розділу 2

За результатами вивчення системи інституційних органів Ради Європи на підставі статутних, конвенційних та інших міжнародно-правових актів, що регламентують їх організацію та функціонування, можна виокремити ті з них, які безпосередньо уповноважені на міжнародно-правове регулювання прав і свобод засуджених в існуючій європейській системі захисту прав і свобод людини, забезпечення належних умов для реалізації існуючих міжнародно-правових стандартів у даній сфері, виконання міжнародних зобов'язань як Радою Європи, її органами, так і державами-членами цієї організації.

Розвиваючи ідеї становлення європейської системи захисту прав і свобод засуджених, можна стверджувати, що на рівні Ради Європи спостерігається формування і функціонування інституційного механізму даної системи. Структурно він охоплює: основні інституції або органи Ради Європи: 1) Парламентську Асамблею, 2) Комітет Міністрів, 3) Європейський суд з прав людини, а також додаткові спеціальні інституції: 1) Європейський комітет з питань запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню, 2) Європейський комітет з проблем злочинності, 3) Європейський комітет з соціальних прав. Звісно, ними не вичерпується інституційний механізм європейської системи захисту прав і свобод засуджених, у рамках якого відбувається формування європейської правозахисної політики, європейської пенітенціарної політики у контексті посилення інтеграційних процесів.

Зокрема, два основні статутні органи Ради Європи – Парламентська Асамблея і Комітет Міністрів Ради Європи – наділені значним обсягом функцій, компетенції, конкретних повноважень з питань забезпечення захисту прав і свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових зобов'язань у рамках даної міжнародної міждержавної регіональної організації.

ПАРЄ розглядає переважно актуальні питання в рамках загального мандату організації, визначає напрями діяльності КМРС, міждержавного

співробітництва в рамках Ради Європи, здійснює координуючу роль у підтримці і впровадженні демократичних стандартів у Європі й сусідніх регіонах, сприяє вдосконаленню національного законодавства держав-членів, а також контрольну, моніторингову і постмоніторингову форми діяльності (як загалом ПАРЄ, так і її профільні комітети) щодо подання державами-членами періодичних звітів про виконання міжнародних зобов'язань перед Радою Європи.

У свою чергу, Комітет міністрів уповноважений вживати заходів задля досягнення мети Ради Європи, у т.ч. щодо розробки й ухвалення конвенцій, інших угод, прийняття урядами спільної політики щодо захисту прав і свобод засуджених. Його висновки у деяких випадках можуть мати форму рекомендацій урядам держав-членів, містити вимоги про їх інформування щодо вжитих заходів. Знаковою є контрольна-наглядова діяльність КМРЄ щодо справ і рішень ЄСПЛ з питань захисту прав і свобод засуджених, зокрема, на підставі ст. 46 Конвенції 1950 р. передбачено оцінку поточного стану виконання рішень ЄСПЛ. У процесі здійснення такого напрямку та з огляду на численні звернення до ЄСПЛ проти України на підставі системних порушень пенітенціарними установами України, органами судової влади і т.д. положень Конвенції, значна кількість таких справ і рішень перебувають під посиленням наглядом і контролем КМРЄ як такі, що не є виконаними.

Безумовно, Європейський суд з прав людини, на наш погляд, є унікальним ефективним субсидіарним механізмом забезпечення прав і свобод засуджених. Його важлива функція полягає у забезпеченні неухильного дотримання і виконання норм ЄКПЛ, її Протоколів державами-учасницями. Тобто основна відповідальність за гарантування і реалізацію прав і свобод засуджених покладається на національні правові системи держав, під юрисдикцією яких перебувають ці особи.

На основі вивчення справ і рішень ЄСПЛ у цих справах (зокрема, «Полторацький проти України», «Сукачов проти України», «Невмержицький

проти України», «Петухов проти України (№2)», «Бігун проти України», «Беляєв та інші проти України», «Коваль проти України», «Віслогузов проти України» та ін.) ЄСПЛ дослідив фактичний стан захисту прав і свобод засуджених в Україні, виокремлено ключові існуючі проблеми, а також окреслено шляхи їх вирішення. Констатовано, що найбільш поширені наступні порушення прав і свобод засуджених в Україні: за статтями 3, 5, 6, 8, 13, 14, 34 та ін. ЄКПЛ. Йдеться про потребу удосконалення таких напрямів забезпечення прав і свобод засуджених: забезпечення права на справедливий суд, запобігання катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження; забезпечення права на життя, права на ефективний засіб юридичного захисту; заборона рабства і примусової праці; заборона дискримінації; свобода думки, совісті і релігії; свобода вираження поглядів тощо. Важливим є гарантування засудженим всіх прав, закріплених у Конвенції 1950 р. і Протоколів до неї, забезпечення яких є можливим з урахуванням перебування осіб в установах виконання покарань.

Належне використання практики ЄСПЛ як дієвого механізму забезпечення прав і свобод засуджених, реалізації європейської пенітенціарної політики сприятимуть розвитку та ефективності європейської системи захисту прав і свобод засуджених, удосконаленню національних засобів захисту, відновленню/сприянню відновленню порушених прав і свобод засуджених осіб. Це стосується і належного виконання рішень ЄСПЛ відповідними державами, що свідчить про певне відставання України та інших держав у процесі імплементації міжнародно-правових зобов'язань у даній сфері.

Перспективними подальшими напрямками досліджень у цьому контексті можна також визначити і потребу детального аналізу діяльності Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню в національну правову систему; Європейського комітету з проблем злочинності, Європейського комітету з соціальних прав і т.д.

РОЗДІЛ 3.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ УКРАЇНОЮ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЩОДО ПРАВ ТА СВОБОД ЗАСУДЖЕНИХ

3.1. Становлення і розвиток організаційно-правових засад сучасної пенітенціарної системи : досвід України та інших держав

З проголошенням незалежності України 1991 р. і вступом нашої держави до Ради Європи 1995 р. активізувався процес системної трансформації пострадянської правової системи, органів державної влади, тобто усіх складових систем суспільства: політичної, економічної, правової, ідеологічної тощо. Ще до цих знакових подій, що фактично є епохальними для сучасної української історії державотворення і правотворення, як відомо було прийнято Декларацію про державний суверенітет України 16 липня 1990 р., на концептуальних засадах якої було вибудовано основні вектори і напрями, пріоритети і принципи подальшого законотворчого процесу незалежної суверенної демократичної правової унітарної Української держави. Це стосується розвитку кримінально-виконавчого права і законодавства України, тривалого реформування кримінально-виконавчої системи і пошуку оптимальної моделі кримінально-виконавчої політики держави. Слід врахувати той факт, що належного вітчизняного досвіду не було, а навпаки залишилася спадщина авторитарно-тоталітарної форми правління, елементи якої протягом ще тривалого часу домінували як в нормативно-правових актах – переважно підзаконних, формах і методах роботи органів державної влади, насамперед судових і правоохоронних, органах системи виконання покарань, так і у свідомості уповноважених посадових осіб на здійснення кримінально-виконавчої функції посттоталітарної держави.

Значний внесок у розвиток доктринальної основи організаційно-правових засад сучасної пенітенціарної системи України зроблено А.О. Осауленком, який підготував серію публікацій, включаючи докторську дисертацію на тему «Законодавчі основи становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України (1990–2005 рр.)» (Київ, 2020). Він наголошує, що в кінці XIX ст. і на початку XX ст. вже були спроби впровадження в законодавство та практику виконання покарань на українських землях прогресивних пенітенціарних ідей, що поступово поширювались у зарубіжних державах на шляху розгортання європейських пенітенціарних традицій. Хоча такі спроби залишились незавершеними, а у 20-30 роках XX ст. з певними ідеологічними корегуваннями, здійснювалась спроба впровадження цих ідей у зміст законодавства та практику виконання покарань в кожній із союзних республік, включаючи й УРСР. Згодом до початку 50-х років XX ст. цей процес був призупинений і характеризувався грубими порушеннями і нехтуваннями правами людини. У цих умовах повільними темпами розпочався процес часткового відновлення законності при виконанні кримінальних покарань, правовою базою якого стало прийняття 1969 р. Основ виправно-трудоного законодавства Союзу РСР і союзних республік, а також прийняття союзними республіками протягом 1970–1971 рр. Виправно-трудоного кодексів, ухвалення яких стало поштовхом для здійснення подальших досліджень у сфері виконання покарань. [234]

Цікавий підхід згаданого автора щодо періодизації процесу формування законодавчих основ кримінально-виконавчої системи України, за яким пропонується три періоди:

- 1) 1990 – 1995 рр., коли було зроблено перші кроки законодавчого забезпечення становлення кримінально-виконавчої системи;
- 2) 1996 – 2002 рр., пов'язаний з прийняттям нової Конституції України 1996 р., після значної модернізації попереднього Основного Закону, підписано і

ратифіковано ряд міжнародних Конвенцій з прав людини, прийнято Кримінальний кодекс України 2001 р.;

3) 2003 – 2005 рр, що стосується періоду впровадження прийнятого Кримінально-виконавчого кодексу України 2003 р., а також Закону «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» 2005 р., виконання зазначених та інших прогресивних законів у сфері кримінальної юстиції. Загалом, було прийнято значну кількість законів України (близько 90), більше 15 постанов Верховної Ради України, близько 40 указів Президента України, більше 90 постанов Кабінету Міністрів України. [233]

Наприклад, документом стратегічного – Постановою Кабінету Міністрів «Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР» від 11 липня 1991 р. № 88 – визначено 11 конкретних напрямків діяльності з подальшого реформування, спрямованих насамперед на соціальну переорієнтацію виконання покарань. Загалом згаданий законодавчий масив стосувався в основному принципів і загальних підходів становлення безпосередньо організаційно-управлінських нормативно-правових основ кримінально-виконавчої системи; правоохоронної діяльності в цілому; безпосередньої реалізації функцій кримінально-виконавчої системи, повноважень органів та установ виконання покарань, їх форм і методів роботи. На цьому шляху зароджується науковий інтерес до зарубіжної практики, тому з'являються порівняльно-правові дослідження пенітенціарних систем, міжнародної кримінології, міжнародно-правових стандартів поводження з ув'язненими, засудженими, їх правового статусу, форм міжнародного співробітництва з питань екстрадиції, надання правової допомоги у кримінальних та інших справах і т.д. На наше переконання, відсутність наукових розробок у досліджуваній сфері доволі негативно відобразилась на спробах новелізації правового статусу засуджених, організації управління і структури системи виконання покарань, фрагментарному підході регламентації

прав і свобод засуджених, способах їх захисту. Закономірно, що такі спроби не завжди давали очікувані позитивні результати.

У той же час європейські держави і держави інших континентів імплементавали існуючі міжнародні стандарти з прав і свобод засуджених, причому активно долучались до їх розробки і прийняття на універсальному і регіональних міжнародних рівнях. Тим самим такі держави як Іспанія, Італія, США, Нідерланди, Англія, Франція, Німеччина, Швеція, Норвегія, Латвія, Польща та інші сприяли у результаті тривалого часу становленню європейської пенітенціарної традиції, американської та інших пенітенціарних традицій.

Взірцевою моделлю найбільш демократичної пенітенціарної системи розглядають англійську, на яку проєкціонується англійська правова дійсність та багатостолітні традиції. Пенітенціарна система Англії будувалась спочатку на розумінні, що в'язниця – це не покарання у вигляді позбавлення волі, а утримання злочинців, які чекають суду. У цій країні тривалу історію налічує інститут «пробації» (від одного року до трьох років), що поширений на досудовому етапі, використовуючись у контексті заходів, не пов'язаних з триманням під вартою (проживання правопорушників під наглядом у виправних гуртожитках пробації або інших установах, періодичне звітування правопорушників до початку розгляду їх справи у суді, частковий домашній арешт з можливим використанням електронних засобів контролю, програми лікування наркозалежності та надання допомоги у пошуку роботи або навчанні). [256; 319].

Тобто поширені види покарання та магістратського суду – засудження до пробації вимог наказу, поряд із застосуванням заходів, що не пов'язані з позбавленням волі (відстрочка вироку – покарання реалізовується ще до його призначення, надання суспільних послуг, тобто безкоштовні роботи від 40 до 240 годин тощо). Завдання такої пенітенціарної системи – залучення правопорушника до активних дій на користь потерпілого, заходи з ліквідації

злочинних наслідків, сприяння виправній поведінці й попередження рецидиву. [40; 422].

Правову основу англійської системи виконання покарання становлять статутне право, що поєднується з прецедентами, нормами кримінального, кримінально-процесуального і пенітенціарного права: Тюремний Акт 1953 р. [2], Закони про кримінальне право 1967 р. і 1977 р., Закон про кримінально карний замах 1981 р., Закон про повноваження кримінальних судів 1973 р., Закон про магістратські суди 1980 р., Закони про кримінальну юстицію 1982 р., 1991 р., 1993 р, Закон про поліцію 1997 р., Закон про (покарання) 1997 р. та ін. Закони не містять регламентації діяльності установ тюремної служби, залишаючи це прерогативою відомчих інструкцій і правил Міністерства внутрішніх справ, що забезпечує гнучкість і оперативність в управлінні службою, дає можливість максимально індивідуалізувати виконання покарань. Загалом дослідники запевняють, що організація виконання покарань у вигляді тривалого та довічного позбавлення волі, що існує в Англії та Уельсі, представляє прогресивну комплексну систему роботи з засудженими, мотивуючу їх до доброї поведінки, що в свою чергу дозволяє перевід, на більш м'який режим утримання або застосування умовно-дострокового звільнення, в тому числі щодо засуджених до довічного позбавлення волі [422].

Пенітенціарна система Великобританії складається з центральних і місцевих в'язниць, такий поділ передбачає гнучку мережу виправних установ для різних категорій злочинів. У місцевих пенітенціарних установах (в'язницях графств, міських тюрмах) утримуються особи, які очікують засудження і винесення вироку. Крім того, тут відбувають покарання відповідно до трьох категорії злочинців: 1) певна частина засуджених на короткі терміни позбавлення волі; 2) засуджені за несплату штрафів, боргів і інші малозначні злочини; 3) неповнолітні засуджені у віці до 21 року. Центральні пенітенціарні установи Великобританії розділені на три групи: 1) для відбування коротких (до 18 місяців); 2) середніх (1,5 - 5 років); 3) тривалих (понад 5 років) термінів

позбавлення волі. Такий розподіл дозволяє: об'єднати у відносно однорідні групи близьких за ступенем соціальної небезпеки злочинців; більш точно і ефективно розраховувати процес їх виправлення за термінами, інтенсивності та іншим чинниками; відносно рівні терміни позбавлення волі знімають психологічну напругу, яка виникає в середовищі ув'язнених. [230; 422]. Питання забезпечення належних прав засудженим, пошук альтернативних покарань вирішуються на державному рівні в рамках пенітенціарної політики, а не кожною в'язницею окремо. У результаті відкриття нових в'язниць відкритого типу, що не мали обмежень, були відсутні тілесні покарання за невиконання режиму, їх метою стало пристосування засуджених до безконфліктного і законнослухняного життя у суспільстві.

С. Романцова відзначає, що англійська тюремна дисциплінарна практика як комплекс правил і процедур їх виконання спрямована на забезпечення та підтримку порядку і дисципліни. Наділення начальника в'язниці судовими повноваженнями щодо призначення та застосування всіх видів покарань, включаючи застосування додаткових днів до призначеного судом терміну відбування покарання, одночасно із залученням ув'язнених, адвоката, забезпечує її ефективність, диференційований підходу до ув'язнених, які представляють етнічні меншини, дозволяє оперативно реагувати на неправомірну поведінку ув'язнених, протидіяти дискримінації. [359]. Тобто належним чином забезпечуються права, свободи і законні інтереси громадян у пенітенціарних установах Великобританії.

Щодо захисту правового статусу засуджених осіб, у Великобританії існує більш як тридцять національних превентивних механізмів, що слідкують за дотриманням прав і свобод засуджених, реалізацією міжнародних стандартів. Один із них – це робота Асоціації незалежних відвідувань місць позбавлення волі, яка співпрацює з поліцією, поліцейськими радами, місцевими громадами, органами державної влади. Мета діяльності асоціації – покращення взаєморозуміння між поліцією та громадою. Незалежні відвідувачі місць

позбавлення волі є членами місцевих громад, які без оголошення відвідують поліцейські дільниці для перевірки умов утримання та поведження із затриманими. А організація незалежних відвідувань – це обов'язок кожної поліцейської ради. Дієвим механізмом є постійний моніторинг і контроль за діяльністю пенітенціарних закладів з боку місцевої влади. Оскільки засуджені мають право голосу на виборах, органи представники місцевої влади зацікавлені у забезпеченні належних умов утримання та праці засуджених.[130, с.190]

Відмінним є досвід Франції не лише у формах правового регулювання пенітенціарних норм. До 1994 р. тут застосовувались норми кримінального кодексу 1810 р., а 1992 р. прийнято закони, які разом з попередніми положеннями утворили новий Кримінальний кодекс Франції. Його засади зумовлені ідеями забезпечення прав людини, гуманізації кримінальної відповідальності і покарання, тому кодексом передбачено покарання за злочини у формі довічного ув'язнення, ув'язнення до 30 років і ув'язнення на строк до 15 років, термінове ув'язнення – не менше десяти років, а також покарання у вигляді виконання громадських робіт не більше 18 місяців. Французький дослідник М. Фуко вивчаючи досвід в'язничих реформ, підкреслює, що починаючи з 1791 р. уряд кожні 20–30 років намагався провести реформи з метою удосконалення процедури виконання покарань. Так, слід підкреслити значну роль суду у пенітенціарній системі, у виконавчому процесі. Він може визначити для засудженого режим напівсвободи (напіввільний режим) за умови, якщо той доведе необхідність своєю професійною діяльністю або наполегливістю в отриманні освіти або професійного навчання, стажування або тимчасової роботи з метою ресоціалізації, значною участю в житті сім'ї або потребою пройти курс лікування. Це значний крок до гуманізації покарань і поведження із засудженими. [412]

Пенітенціарна політика Франції базується на положеннях концепції «нового соціального захисту», за якою покарання має в першу чергу

переслідувати мету виправлення соціально небезпечних осіб, їх ресоціалізацію, що відображено і у Кримінально-процесуальному кодексі Франції. Встановлений у пенітенціарних установах режим підтримується системою стягнень і заохочень, більшість з яких пов'язана з позбавленням або наданням засудженим певних пільг. Застосування таких заходів диференціюється залежно від категорії засуджених і фази прогресивної системи. Заходами заохочення є дозволи: на додаткову посылку; займатися роботою особисто для себе; користуватися додатковими предметами особистого вжитку; на збільшення числа побачень і посилок. До дисциплінарних стягнень належать: догана; зменшення терміну для отримання пільг; повне або часткове позбавлення пільг, якими засуджений вже користується; переведення на роботу з більш важкими умовами праці; різні заборони; переведення в одиночну камеру; карцер на строк до 45 діб. Усе зазначене регулюється адміністративно-правовими нормами, які містяться Декреті, інструкціях і директивах Міністерства юстиції Франції. [10; 359; 371]

У свою чергу, в Іспанії також кодифіковане кримінально-виконавче законодавство, причому основні джерела регламентації захисту прав, свобод і законних інтересів громадян в пенітенціарних установах включають: Конституцію, Кримінальний кодекс в редакції Органічного закону № 15/2003, Закон про кримінальне судочинство, Основний пенітенціарний органічний закон, Кодекс військової юстиції в редакції Органічного закону [122]. На наш погляд, досвід імплементації пенітенціарних стандартів цієї держави є доволі успішним, ґрунтується на принципах верховенства права, індивідуалізації, гуманізації, координації, соціальної інтеграції, поєднання централізації планування і проектування політики з децентралізацією реалізації послуг тощо. За здійснення пенітенціарної політики відповідальне Міністерство внутрішніх справ, що забезпечується за допомогою Генерального секретаріату в'язниць, автономних співтовариств, їх владних органів, наприклад, Комітету забезпечення співпраці і згуртованості тюремної системи.

Сучасні в'язниці, інтеграційні центри соціального розвитку (SIC) для ув'язнених, які відбувають покарання у відкритому режимі, щоб їх інтеграція в суспільне життя вільних людей відбувалась простіше, – усі вони у формі зазвичай модульних просторів (містечка, селища з життєво необхідними послугами, виробничі майстерні) доволі функціональні й самодостатні, концентрують функції адаптації, реабілітації і підготовки ув'язнених, зокрема їх освіти, спорту, культури, гарантій безпеки в умовах виконання покарань. Тут передбачено добровільне прийняття заявника на засадах довіри, в'язні можуть вільно зустрічатися, їх робота, зобов'язання і лікування знаходиться за межами центру. Завдяки діджиталізації і цифровізації здійснюється дистанційне керування руху ув'язнених, можливість їх об'єднання і соціальної інтеграції, оскільки йдеться про браслет, пов'язаний з телефоном, детектор, особистий маркер за допомогою GPS. Такі електронні системи моніторингу також забезпечують обмеження руху, доцільні у конкретних випадках, у т.ч. гарантій особистої і громадської безпеки. У всіх в'язницях є майстерні, де ув'язнені можуть здійснювати платну продуктивну роботу і всі вони включені до загального соціального забезпечення, як вимагається Європейськими пенітенціарними правилами.

Оскільки ув'язнені жінки становлять близько 8% іспанської населення, деякі з них матері з дітьми у віці до 3 років, які разом перебувають, у 2006-2012 оснащено приміщення для повноцінного задоволення потреб дітей (дитячі садки, їдальні, садові майданчики для ігор тощо). Якщо обоє подружжя ув'язненні, вони можуть проживати у центрі разом з дітьми до 3 років, з дотриманням мінімального рівня безпеки і забезпечення гарантій догляду за неповнолітніми. [122; 188]. Такий новаторський досвід в Європі має на меті створити сприятливе середовище для дітей, розвивати їх емоційно і педагогічно, сприяти гармонійному розвитку дітей та їх відносин з матір'ю. Дотримання міжнародних стандартів, ЄПП відзначається і при наданні медико-санітарної допомоги мультидисциплінарною командою психіатрів, психологів,

лікарів загальної практики, медсестер, соціальних працівників, педагогів і професійних терапевтів, які відповідальні за забезпечення реабілітації правопорушника під біопсихосоціальну модель втручання, психопатологічну стабілізацію пацієнтів.

Тюремне населення в Іспанії постійно знижується з початку 2010 р., що свідчить про успішні послідовні реформи кримінальної юстиції, не дивлячись на посилення покарання за злочини насильства в сім'ї і безпеки дорожнього руху. Зрештою, цікавим є досвід контролю за діяльністю тюремної адміністрації Судами пенітенціарної нагляду, Омбудсменом, парламентом і Уряду, як і будь-якого іншого сектору державного управління. Юрисдикція згаданих судів поширюється на контроль виконання вироків, захисту прав і свобод засуджених, пенітенціарного персоналу, а також вони мають публічного прокурора, який несе відповідальність за законність у кримінальному виконавчому провадженні, захист прав та інтересів громадян, що охороняються законом.

Своєрідні особливості організації системи виконання кримінальних покарань у Німеччині пов'язані зі сферою конкуруючого законодавства федерації і земель, положення федерального кримінально-виконавчого закону конкретизуються нормативно-правовими актами федеральних земель в основному адміністративно-правового характеру. Федеральним конституційним судом неодноразово приймав рішення з питань прав і свобод засуджених у кримінально-виконавчому й адміністративному праві. Причому Кримінально-виконавчий закон тут було прийнято Бундестагом за ініціативи Конституційного суду, адже відсутність закону про регламентацію прав і свобод таких осіб визнано порушенням Основного закону ФРН. Стосовно специфіки кримінально-виконавчої політики в Німеччині, то тут все більше приділяється увага персоналу пенітенціарних установ; перетворенню ув'язнених у правослухняних громадян передбачає особливе піклування про них у період, що передує та після звільнення з місць позбавлення волі [196; 204;

359]. Важливо, що реалізації правового захисту прав, свобод і законних інтересів громадян у пенітенціарних установах Німеччини сприяють і федеральні землі на локальному і регіональному рівнях, адміністрації установ або відповідних органів, судова влада тощо.

Закономірним є звернення до польського досвіду організації пенітенціарної системи і відповідного реформування. На противагу відсутності значного вітчизняного українського досвіду, у Польщі пенітенціарні європейські традиції пов'язують з Кримінальним кодексом 1932 р., ключовими принципами якого були: рівність усіх перед законом, гуманізм, індивідуалізація кримінальної відповідальності та покарання. Дана держава значно модернізувала кримінальне законодавство з урахуванням європейських і світових стандартів, а при набутті членства ЄС, імплементувала європейські норми кримінально-виконавчого права. У результаті десятирічної кодифікації кримінального законодавства прийнято відповідний кодекс 1997 р., суттєво змінено положення кримінального, кримінально-виконавчого й кримінально-процесуального законодавства, запровадивши нові склади злочинів і кримінальних правопорушень, покарання. Також черговий етап реформування Державної кримінально-виконавчої служби 2013-2017 років зумовлений умовами асоціації з Європейським Союзом. [13; 31; 229]. Відповідно європейських стандартів за два роки було побудовано близько до 400 нових сучасних в'язниць. Найбільший обсяг змін кримінально-виконавчого законодавства Польщі внесено 2015 р, зокрема, щодо застосування системи електронного нагляду за поведінкою засуджених у визначених судом місцях (стаціонарний нагляд); незалежно від того, де проживає засуджений (тобто мобільний нагляд); перебування засудженого на заданій відстані від особи, визначеної судом (нагляд близькості); збільшення кількості осіб під час побачення із засудженим; надання можливості спілкування по телефону затриманого з адвокатом (до 2015 р. існувала заборона); забезпечення харчуванням ув'язнених є основним обов'язком тюремної адміністрації. [229].

Тобто поступово було імплементовано вимоги Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями, Правил Мандели, за якими вони мають право на якісне триразове харчування їжею, достатньо калорійною для підтримання його здоров'я, лікування після звільнення з кримінально-виконавчої установи (особам, звільненим з установ відбування покарань, будуть надаватися результати діагностичних обстежень, необхідні для подальшого лікування). засудженим надано також право на отримання споживчих посилок раз на місяць і т.д. [217; 259]. Наразі головна мета пенітенціарної системи Польщі – не тільки виконати покарання, а й повернути особу до суспільства, надати змогу навчатись і працювати, тобто її ресоціалізація. Тому у польських в'язницях засуджені особи мають змогу отримати освіту та вивчати іноземні мови. Найбільшим заохоченням для засуджених є можливість зустрічей з рідними, якщо особа бере активну участь у ресоціалізаційних роботах, їй як бонус надають право на ще одне побачення з рідними. Іноді організують відвідування театрів і музеїв, дозволяється користуватись інтернетом. Реалізація засудженими права на працю передбачає її оплату, відповідно до закону, їх заробітна плата не повинна становити менше ніж мінімальна зарплата по всій країні (орієнтовно 1750 злотих). Цікавим є досвід залучення засуджених до волонтерства, багато з них працюють у дитячих будинках, благодійних організаціях, установах соціального захисту.

Тюремна (пенітенціарна) служба Республіки Польща у своїй діяльності керується КВК Республіки Польща, а також Законом про Тюремну службу від 9 квітня 2010 р. Відповідно до ст. 2 останнього завданнями Тюремної служби Республіки Польща є:

1) здійснення реабілітації осіб, засуджених до позбавлення волі, в основному шляхом організації роботи на користь отримання професійної кваліфікації, навчання, проведення культурних та освітніх заходів, заходів у галузі фізичної культури і спорту;

2) виконання досудового утримання під вартою;

3) забезпечення особам, засудженим до позбавлення волі або тримання під вартою поваги до їх прав, особливо гуманних умов життя, поваги до їх гідності, здоров'я та релігійних переконань;

4) гуманне поводження з особами, позбавленими волі;

5) забезпечення захисту населення від злочинців;

6) забезпечення заходів безпеки у в'язницях і слідчих ізоляторах;

7) виступати на польській території органом досудового утримання під вартою та виконання покарання у вигляді позбавлення волі;

8) співробітництво з відповідними об'єднаннями інших держав і міжнародними організаціями на основі міжнародних угод. [31]

В умовах сьогодення пенітенціарна служба Польщі підпорядковується Міністерству юстиції. Проте за дотриманням прав і свобод засуджених осіб, крім контролюючих органів, слідкують також Омбудсмен з прав людини і правозахисні організації. Варте уваги Розпорядження у справі Фонду Допомоги скривдженим та засудженим особам міністра юстиції Польщі 2012 р., за яким держава надає першу правову і фінансову допомогу особам, що звільнились з місць позбавлення волі, на тимчасове проживання; періодичну оплату за оренду жилого приміщення, якщо особа клопоче про допомогу; рекомендації щодо працевлаштування особи або її професійної активізації; організації та фінансування підготовок та курсів, для підвищення кваліфікації особи; організації та фінансування програм, що піднімають суспільні питання, що мають на меті протидію криміногенним чинникам, а особливо агресії та насилля в сім'ї; надання коштів у зв'язку із спеціалізованим лікуванням, реабілітацією; надання коштів, пов'язаних з отриманням паспорта особи та інших необхідних документів.[13; 229; 244]

Звісно, певні проблеми тут існують, пов'язані із захистом прав і свобод засуджених, але міжнародні зобов'язання виконуються, очевидний їх прогрес стосується належним умов утримання засуджених, забезпечення харчування, освітніх і культурних потреб і т.д. На думку дослідників, після проведеної

реформи 2015 р. Республіка Польща пом'якшила умови перебування осіб у закладах позбавлення волі та привела свої норми у відповідність до міжнародних стандартів у даній сфері. Проаналізувавши, кримінально-виконавче законодавство України та Республіки Польща, Олашин М.М., Скибіцький Б.А. і Голинська М.І. прийшли до висновку, що спільним для обох країн є беззастережне визнання та запровадження європейських стандартів і гарантій прав та свобод людини й громадянина. Спеціальні юридичні гарантії прав і свобод засуджених, представлені нормативно- й організаційно-правовими механізмами як КВК України, так і КВК Республіки Польща й іншими законами, розпорядженнями компетентних державних органів України та Польщі. Загалом, на їх переконання, зіставлення українського й польського кримінально-виконавчого законодавства свідчить, що саме через таку юридичну категорію, як правовий статус засуджених до позбавлення волі, можна найбільш повно проаналізувати втілення міжнародних стандартів із прав і свобод засуджених у національне законодавство і, зокрема, в умовах війни. [229].

Погоджуємось, що такий досвід є необхідним для вивчення і доцільності його впровадження в Україні, особливо в частині процедур імплементації міжнародних зобов'язань, адаптації національного законодавства у зв'язку з отриманням статусу кандидата на вступ до ЄС.

Усе частіше зустрічаємо в останні роки порівняльний аналіз певних аспектів організації пенітенціарних систем, їх нормативно-правових, інституційних та інших особливостей. Наприклад, на підставі порівняння змісту КВК України та деяких пострадянських держав (Республіка Молдова та ін.), постсоціалістичних держав (Республіка Польща), а також окремих західноєвропейських держав (Великобританія, Італія, Франція, ФРН), північноамериканських держав (Канада та США), а також Японії, як однієї з провідних держав Азії, визначено такі закономірності:

1) законодавство України у сфері виконання покарань є більш прогресивним, ніж аналогічне законодавство інших досліджених пострадянських держав;

2) законодавство Республіки Польщі та країн «великої сімки» в більшій мірі відповідає міжнародним стандартам поводження з ув'язненими, а тому є значно прогресивнішим порівняно з Україною;

3) прогресивність значної кількості норм КВК України не завжди забезпечується ефективною їх реалізацією;

4) з деяких позицій практика виконання та відбування покарань в країнах «великої сімки» навіть значно переважає вимоги та рекомендації міжнародних стандартів поводження з ув'язненими. [233-234]

Особливі труднощі, пов'язані з довічним ув'язненням, тим паче що спостерігається наявність відповідних норм в основних законах ряду країн. У Португалії довічне ув'язнення скасовано конституцією (ст. 30 (1) Конституції Португалії 1989 р. В Іспанії довічне ув'язнення також відсутня. Доктрина застосування покарань в цій країні свідчить, що довічне висновок є неконституційним, оскільки, згідно з конституцією Іспанії, обов'язок в'язниці – надати засудженим ув'язненим можливість продемонструвати суспільству, що вони "соціально реабілітувалися". У Норвегії кримінальний кодекс також не передбачає довічного ув'язнення, такий вид покарання заборонено також конституціями ряду південноамериканських країн, зокрема у Бразилії і Колумбії. [240]

Водночас конституційними нормами зазвичай не регламентується правовий захист прав, свобод і законних інтересів засуджених в установах пенітенціарної служби, на противагу іншим категоріям громадян, не є кодифікованим правовий статус засуджених, проте достатньо чітко регламентований у спеціальних кодифікованих або інших законодавчих актах зарубіжних держав.

Узагальнення зарубіжного досвіду розвитку організаційно-правових засад сучасних пенітенціарних систем дозволяє визначити певні тенденції й закономірності, зокрема: закономірності трансформаційного процесу кримінально-виконавчих (пенітенціарних) систем; – налагодження і розвиток співпраці пенітенціарних служб, органів та/або установ з міжнародними організаціями, які забезпечують або сприяють забезпеченню виконання кримінальних покарань, захисту прав і свобод ув'язнених, шляхом обміну досвідом і позитивною практикою прискорить інтенсифікацію реформ та адаптацію національної пенітенціарної системи до міжнародних стандартів; – міжнародні стандарти, що стосуються поводження з ув'язненими, мають переважно рекомендаційний характер (зокрема, Європейські пенітенціарні правила, тощо), хоча багатьма державами використовуються у якості загальновизнаних, обов'язкових до виконання норм; – компаративістське вчення забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян в пенітенціарних установах країнах ЄС дає можливість оцінити, в яких аспектах національне законодавство загалом відповідає усталеним підходам, а в яких йде врозрід з переважаючими в ЄС тенденціями. [359]

Значна частина норм і принципів, що стосуються захисту прав і свобод засуджених, на наше переконання, відзначаються міжгалузевим регулюванням (Австрії, Угорщині, Болгарії, Литві, Латвії, Норвегії, Польщі, Чехії, Румунії, Франції, Німеччині і т.д.), законодавчо врегульовані принципи діяльності органів державної системи виконання кримінальних покарань щодо захисту прав, свобод і законних інтересів громадян в пенітенціарних установах; гарантії такого захисту тощо.

3.2. Відповідність національного законодавства з прав та свобод засуджених міжнародно-правовим зобов'язанням України

Як зазначалось вище, протягом 1990–1995 рр. спостерігався поступальний рух на шляху удосконалення національного законодавства України з питань організації управління системою виконання покарань, реального забезпечення прав і свобод засуджених. Важливо, що з прийняттям Основного Закону України 1996 р. закріплено відповідно до існуючих міжнародно-правових зобов'язань, загальноцивілізаційних стандартів права і свободи людини та громадянина, можливість виокристання національних і міжнародних механізмів їх захисту, систему їх відповідних гарантій. Конституційні норми як норми найвищої юридичної сили і прямої дії сприяли у тому числі закріпленню не тільки основних прав і свобод людини, їх гарантій, а й спеціальних положень, на підставі яких передбачено можливість звернення до міжнародних судових установ для захисту порушених прав і свобод, а також відповідні національні інструменти і механізми такого забезпечення. [173]

Після вступу України 9 листопада 1995 р. до Ради Європи почався процес з виконання своїх зобов'язань, який активізувався 1996 р. з прийняттям Конституції України. Тобто у цей період закладено правові основи реформування національної правової системи, особливо таких галузей як конституційне, кримінальне, кримінально-виконавче, кримінально-процесуальне законодавство. Закономірним на цьому шляху стало прийняття Кримінального кодексу та здійснення заходів з його практичної реалізації.

Слід відзначити, що наприклад зміст окремих статей КК України і, передусім, тих із них, які безпосередньо стосувались покарань, і, відповідно, функціонування кримінально-виконавчої системи, кардинально вплинув на її структуру і функціонування. Зокрема, для реалізації процедури виконання нових видів покарань, передбачених КК України, та недопущення правового вакууму було прийнято Закон України «Про внесення змін до Виправно-

трудового кодексу України», який вніс відповідні зміни до чинного на той час ВТК України та визначив правовий статус осіб, які їх відбувають. Цей закон набрав чинності з 1 вересня 2001 р. одночасно з набранням чинності КК України. [179]

У цей час задля зміцнення демократичних засад, а також враховуючи зобов'язання нашої держави після її вступу до Ради Європи, 22 квітня 1998р. Указом Президента України №344/98 було виведено кримінально-виконавчу систему зі складу Міністерства внутрішніх справ і в подальшому створено Державний департамент України з питань виконання покарань як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, який безпосередньо повинен був реалізовувати єдину державну політику у сфері виконання покарань. Логічним продовженням вищезазначеного рішення став Закон України від 2 березня 2000 р. «Про загальну структуру і чисельність кримінально-виконавчої системи України». [239]

Згодом ефективність реформування кримінально-виконавчої системи України значною мірою залежала від досконалості її законодавчих основ, чільне місце в структурі яких відводиться Кримінально-виконавчому кодексу України, який був прийнятий 11 липня 2003 р. Таким чином, з набранням чинності цього кодексу 1 січня 2004 р., завершився один із важливих етапів реформування галузі законодавства, що регулює виконання всіх видів кримінальних покарань. [185]

Фактично відбулась повна трансформація виправно-трудового права України в кримінально-виконавче, завершено один із головних етапів реалізації стратегічних напрямів кримінально-виконавчої політики Української держави.

Погоджуємось з дослідниками, що прийняття КВК України стало не тільки етапом реформи кримінально-виконавчої системи, але і одночасно стимулом її продовження та поглиблення, оскільки у відповідності з його положеннями в подальшому було прийнято ряд законів та інших нормативно-правових актів у сфері виконання всіх видів покарань. При формуванні змісту

норм, закріплених у КВК та інших законах України, були враховані рекомендації Ради Європи, а також виконано ряд зобов'язань, взятих нашою державою при вступі до цієї організації. [235]

Загалом задля приведення у відповідність національного законодавства з прав та свобод засуджених до взятих міжнародно-правовим зобов'язань України неодноразово вносились зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань 2010 р. [270]; щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів [271]; щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань: Закон України. [272]; щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення [273] і т.д.

Поряд з цим, наступні системні і постійні зміни законодавчої основи стосувались переважно організації системи виконання покарань, перейменування і зміни підпорядкування, зміни функціонального призначення і т.д. Усе це позначилось на стані забезпечення прав і свобод засуджених і виконання, імплементації міжнародно-правових зобов'язань у даній сфері.

Важливим кроком у напрямку розвитку кримінально-виконавчої системи стало прийняття 23 червня 2005 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», яким було визначено правовий статус служби та відповідно до якого на Державну кримінально-виконавчу службу України покладені завдання щодо здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Згодом відповідно до Указу Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 року № 1085/2010 утворено Державну пенітенціарну службу України шляхом реорганізації Державного департаменту України з питань виконання покарань. Наступним Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 394/2011 затверджено Положення про Державну пенітенціарну службу України та визначено, що Державна пенітенціарна служба України є центральним органом

виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції України.

20 жовтня 2011 року постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення територіальних органів Державної пенітенціарної служби» здійснено реорганізацію центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань та його територіальних органів. правонаступником Державного департаменту України з питань виконання покарань стала ДПтС України. Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції» від 18 травня 2016 р. № 343 ліквідовано Державну пенітенціарну службу, поклавши на Міністерство юстиції завдання і функції з реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

Зрештою постановою Кабінету Міністрів України «Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції» від 18 травня 2016 р. № 348 ліквідовано як юридичні особи публічного права територіальні органи управління Державної пенітенціарної служби та утворено як юридичні особи публічного права територіальні органи Міністерства юстиції – міжрегіональні управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації: Західне, Південне, Південно-Східне, Північно-Східне, Центральне, Центрально-Західне. Постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення міжрегіонального територіального органу Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань» від 13 вересня 2017 р. № 709 утворено як юридичну особу публічного права міжрегіональний територіальний орган Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань — Адміністрацію Державної кримінально-виконавчої служби України. Вказаний територіальний орган проіснував до початку 2020 року. А 24 січня 2020 року Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання територіальних органів Міністерства юстиції № 20» його і Центральне міжрегіональне управління з

питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції було ліквідовано і утворено як юридичну особу публічного права міжрегіональний територіальний орган Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань — Департамент з питань виконання кримінальних покарань, що є правонаступником територіальних органів Міністерства юстиції, які ліквідуються згідно цієї постанови. З утворенням Департаменту здійснюються заходи щодо формування чіткої і ефективної структури системи органів установ виконання покарань, активізації приведення кримінально-виконавчого законодавства у відповідність до вимог чинного законодавства, міжнародних стандартів виконання покарань, беззаперечного дотримання прав людини і громадянина та удосконалення кримінально-виконавчого законодавства.

Як бачимо, на цій основі відбувається процес модернізації національного законодавства з питань захисту прав і свобод засуджених, удосконалення інституційного механізму національної моделі імплементації міжнародно-правових зобов'язань у даній сфері.

Наявні проблеми реалізації положень міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених у різних галузях права і законодавства. Насамперед, це стосується галузей конституційного, адміністративного права і процесу, кримінально-виконавчого законодавства України. Стосовно останньої слід виокремити забезпечення внутрішнього режиму в установах виконання покарань; забезпечення контактів із зовнішнім світом; участі громадськості в діяльності установ виконання покарань; підбору, підготовки та діяльності персоналу установ виконання покарань України, та гарантій його правового та соціального захисту, повинні вирішуватись за наступними напрямками: забезпечення надійної ізоляції засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізація їх прав та законних інтересів; забезпечення безпеки засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених

залежно від виду колонії; зміни умов тримання засуджених; носіння форми одягу встановленого зразка; проведення обшукової та оглядової роботи; можливість застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї.

О. І. Іваньков наголошує, що, хоча реалізація цих вимог певною мірою відповідає міжнародним стандартам в сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі, практична діяльність потребує удосконалення, зокрема, у питаннях визначення та чіткого нормативно закріплення умов відбування покарань, реалізації їх прав та законних інтересів; забезпечення безпеки засуджених і персоналу; проведення обшукової та оглядової роботи, застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї. [133]

Важливими є контрольні та пов'язані з ними інші процедури забезпечення імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених у даній сфері. Так виокреммо участь громадськості у виправленні та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі не повинна обмежуватись лише діяльністю спостережних комісій у сфері здійснення громадського контролю за діяльністю органів та установ виконання покарань. Визначено, що участь громадськості слід спрямовувати на діяльність щодо надання засудженим адаптаційної допомоги під час відбування покарання та їх постпенітенціарний супровід. Фактично, національне законодавство, яке регламентує участь громадськості в процесі виправлення та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі, у повній мірі відповідає вимогам міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав цієї категорії засуджених та створює передумови більш повного залучення громадськості до всіх складових процесу виправлення та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі.

Особливості відображення сучасних підходів міжнародноправових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі до участі громадськості у діяльності установ виконання покарань свідчать про

те, що створені з метою здійснення громадського контролю спостережні комісії наділені значним комплексом прав і повноважень, які забезпечують їх реальну можливість щодо здійснення і залучення до процесу виправлення та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі громадських організацій і окремих громадян. Це в повній мірі вказує на домінування національного законодавства у цій сфері і характеризує пенітенціарну систему України як відкриту до громадського та інших видів контролю.

С. Царюк звертає увагу на особливості контролю за діяльністю установ виконання покарань у світлі вимог міжнародних стандартів. Так, для практики здійснення громадського контролю міжнародні стандарти у галузі захисту прав засуджених мають одне з визначальних значень. Це пов'язано з тим, що у міжнародних стандартах містяться, з одного боку, принципи поведження з особами, позбавленими волі, а з іншого – рекомендації щодо мінімально допустимого рівня такого поведження. [414]

Йдеться про належну реалізацію стандартів на регіональному рівні, що визначають мінімальний допустимий рівень поведження з ув'язненими, – це Європейські пенітенціарні правила Ради Європи, прийняті у 2006 р. ЄПП містять рекомендації щодо організації діяльності пенітенціарних установ, на які орієнтуються члени громадських спостережних комісій. ЄПП передбачають взаємодію з громадськістю у двох формах: перша (правила 90.1, 90.2) – постійне інформування пенітенціарним керівництвом громадськості про цілі пенітенціарної системи і роботи, що виконується персоналом пенітенціарних закладів, з метою сприяння кращому розумінню громадськістю ролі цих закладів у суспільстві; друга (правила 93.1, 93.2) – передбачення громадського контролю за умовами тримання й лікування ув'язнених із ув'язнених, якщо вони не надали своєї явно вираженої згоди. – передбачення громадського контролю за умовами тримання й лікування ув'язнених із обнародуванням результатів перевірок. Водночас на пенітенціарне керівництво покладається обов'язок сприяти представникам громадськості там, де це є доречним, якщо

вони пропонують свої послуги пенітенціарній установі, а також заохочувати співробітництво незалежних контролюючих органів із тими міжнародними організаціями, що юридично мають право відвідувати пенітенціарні заклади [111].

Щоб передбачені інспектування дали ефективний результат, мають бути дотримані такі конкретні умови. Зокрема, вимагається, щоб інспекції проводилися на регулярній основі, тобто постійно і з розумною частотою. Під час інспектування має проводитися оцінка всіх умов утримання, послуг і заходів, що здійснюються в тюрмі, а також оцінка рівня відносин між персоналом та засудженими. ЄПП визначають, що інспектори, які призначені компетентним органом, мають бути кваліфікованими і досвідченими працівниками. Судження досвідчених і кваліфікованих інспекторів, здатних виявити зловживання, необхідні для ретельного аналізу ситуації у тюрмі. Тому до звітів і рекомендацій інспекторів треба ставитися з належною увагою. Хоча інспектування мусить мати постійний характер, завжди потрібно проводити спеціальні інспекції у випадку бунту, застосування вогнепальної зброї, групового насильства, страйків, смертельного наслідку за обставин, що викликають підозри, тощо. Коли люди стають ув'язненими внаслідок міжнародного збройного конфлікту, особливо важливо за допомогою відповідних органів, зокрема Міжнародного Комітету Червоного Хреста, провести неупереджене інспектування, що ґрунтується на фактах, для виявлення обставин, за яких вони були захоплені в полон. В екстремальних обставинах необхідно, щоб до складу комісій входили дуже досвідчені, кваліфіковані і незалежні експерти. ЄПП зараз активно переглядаються. Цей процес запроваджує можливість посилити європейський захист прав людини у місцях позбавлення волі шляхом розвитку наглядових органів. Процес перегляду правил розпочався у 2017 р. Оскільки ЄПП є інструментом, що застосовується у 46 державах-членах Ради Європи, процес перегляду може мати широкий та глибокий вплив на органи внутрішніх інспекцій і контролю.

У переглянутому коментарі 2018 р. здійснена спроба усунути цю помітну прогалину, включивши більш детальний набір повноважень, якими повинні володіти інспекційні органи, зокрема передбачається, що органи контролю повинні: а) мати широкі повноваження щодо доступу до інформації; б) вільно обирати місця ув'язнення для відвідування; в) проводити приватні та повністю конфіденційні інтерв'ю з ув'язненими та персоналом тюрем; г) надавати рекомендації щодо того, що потрібно зробити, щоб відповідати стандартам, встановленим національним та міжнародним правом [414].

Описані вище реформи ЄПП хоча і вітаються прогресивною європейською спільнотою, однак загалом у їх розумінні вони є мінімальними вимогами для приведення цих норм у відповідність до міжнародних реалій, що стосуються інспекції та моніторингу тюрем. Будь-які переглянуті правила зазвичай не можуть охоплювати всі аспекти інспекції та моніторингу. Тому вважається необхідним для Ради Європи запровадити самостійний документ, можливо, у формі рекомендацій або керівних принципів, щодо інспекції та моніторингу місць ув'язнення. Такий документ міг би консолідувати принципи, висвітлені вище, та надавати більш глибокі та конкретні вказівки державам та інспекційним і контролюючим органам щодо того, як така діяльність повинна проводитися. Це було б особливо корисно для тих держав, які прагнуть розробити або змінити свої механізми інспектування та моніторингу, наприклад України. Ці вказівки повинні містити вимогу про те, щоб вітчизняні інспектори та спостерігачі прагнули безпосередньо зустрічатися з усіма ув'язненими, а не лише з тими, хто цього прагне, і щоб усе листування з ув'язненими та зустрічі з ними були конфіденційними. Ці нові керівні принципи повинні наголошувати на важливості того, щоб інспектори та монітори «могли бути видимими» у місцях ув'язнення, а також забезпечити часті анонсовані та неочікувані візити. Також ці принципи повинні містити більш конкретні вказівки щодо того, що означає незалежність інспекторів та моніторів, зокрема – передбачуваний процес призначення членів інспекційного органу, можливість пропонувати та

управляти власним бюджетом тощо. Цей документ також повинен вимагати від держав надавати ув'язненим інформацію мовою, якою вони їх розуміють, про діючі механізми інспекцій та моніторингу, щоб ув'язнені знали, як отримати до них доступ, якщо їм це потрібно. Однак слід також проводити кампанії з підвищення обізнаності про роботу інспекційних органів із співробітниками, директорами місць ув'язнення та громадськістю.

Яким чином стандарти, встановлені ЄПП та іншими актами впроваджуються у життя, демонструють існуючі аналітичні звіти, моніторингові звіти, у тому числі за участю громадських організацій. Їх висновки не завжди втішні, свідчать про часткову відповідність національного законодавства із захисту прав і свобод засуджених міжнародно-правовим зобов'язанням. Наприклад, йдеться про «Аналіз відповідності Кримінально-виконавчого кодексу України європейським стандартам та рекомендаціям Європейського комітету із запобігання катуванням та жорсткому поводженню» [36], «Аналітичний звіт про моніторингові візити до пенітенціарних та соціальних місць несвободи у 2023 році» [39].

Серед основних проблем невідповідності існуючим стандартам пенітенціарної системи України Д. Ягунов відзначає кризові системні явища, а саме: 1) небезпечно велике в'язничне населення (від себе можна додати ще й завелику кількість осіб під контролем національної служби пробації); 2) небезпечне переповнення пенітенціарних установ; 3) незадовільні умови тримання ув'язнених та незадовільні умови роботи в'язничного персоналу; 4) недобір в'язничного персоналу; 5) розчарування в'язничного персоналу у своїй роботі; 6) низький рівень в'язничної безпеки; 7) «токсичний» мікс ув'язнених та засуджених до тривалих строків покарання та/або до довічного ув'язнення, а також ув'язнених та засуджених, які мають психічні розлади; 8) бунти, масові заворушення та інші форми безпорядків у пенітенціарних установах тощо. [32, 429-430]. Згаданий автор підсумовуючи, зазначає, що деякі пенітенціарні реформи в Україні, зокрема 2016 – 2017 рр., не були забезпечені концептуально, засновуючись на певних пенологічних теоріях, домінували декларації та

революційні гасла, не було чітко ідентифіковано проблеми і конкретні шляхи їх вирішення, як і відповідальних за певні напрямки реформування і власне кінцевої мети пенітенціарного реформування. Навіть відзначаються деякі ірраціональні контр-реформаторські заходи, що перешкоджали належній реалізації статусу засуджених, конкретних їх прав і свобод. Тому Д Ягунов обґрунтовує проведення всеохоплюючого аудиту пенітенціарної системи, встановлення усіх кримінологічно значущих показників та індикаторів системи за останні роки, регулярне представлення громадськості усіх статистичних показників функціонування пенітенціарної системи; позбавлення реформаторського процесу будь-яких ознак таємності; надання чіткого та зрозумілого обґрунтування конкретної моделі державного управління пенітенціарною системою України; надання чіткої позиції Міністерства юстиції щодо інституту пенітенціарних слідчих і т.д. [32, 429-430].

Погоджуємось, що важливий обсяг роботи на шляху імплементації міжнародно-правових зобов'язань здійснюють Міністерство юстиції України, Державна кримінально-виконавча служба України, Міністерство закордонних справ України, Уповноважений ВРУ з прав людини, безпосередньо установи виконання покарань. Звісно, проблеми політичного, соціально-економічного, кадрового характеру перешкоджають належному виконанню міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених.

Наразі присутній інший негативний чинник – повномасштабна збройна агресія РФ проти України, що посилює негативні тенденції і проблеми на цьому шляху. Тому необхідним є акумулювання зусиль усіх гілок влади, експертів, громадськості, науковців у пошуку шляхів їх вирішення.

3.3. Удосконалення забезпечення прав і свобод засуджених в Україні на сучасному етапі

Враховуючи неодноразові звернення уваги дослідниками, українськими і міжнародними експертами, громадськими організаціями, насамперед правозахисними, на не цілком задовільний стан системи кримінальної юстиції, перманентні реформи пенітенціарної сфери в Україні, існуючий механізм ресоціалізації засуджених, ці питання вимагають невідкладного розв'язання.

Так, на 1 січня 2022 р. в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах утримувалась 48251 особа, що становить 111,7 особи на 100 тис. населення і дорівнює в цілому середньому показнику інших країн Ради Європи, проте перевищує відповідні показники розвинутих країн. Крім цього моральна застарілість і матеріальна зношеність ресурсів системи органів та установ виконання покарань, руйнування, знищення і пошкодження інфраструктури (гуртожитків, камер, інших приміщень та обладнання) внаслідок воєнних дій, вимушене ущільнення установ виконання покарань, недостатній обсяг фінансування перешкоджають здійсненню пенітенціарної політики і реформуванню сфери виконання кримінальних покарань і пробації. В останні роки відчутне недофінансування даної сфери (47,78 % від загальної потреби), що також не сприяло належному виконанню міжнародних зобов'язань щодо кримінальних покарань, умов тримання, медичного, матеріально-технічного забезпечення засуджених та осіб, взятих під варту. [388]

Закномірним стало зростання кількості рішень Європейського суду з прав людини щодо порушення прав засуджених та осіб, взятих під варту, в Україні і відповідно до фінансових, репутаційних та іміджевих втрат держави. Ми вже звертали увагу на рішення ЄСПЛ у справах “Сукачов проти України” (заява № 14057/17, рішення від 30 січня 2020 р.), у якому Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що порушення прав, гарантованих Конвенцією 1950 р. і Протоколами до неї, свідчать про наявність в Україні тривалої структурної

проблеми неналежних умов тримання осіб під вартою та відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту. Було відзначено, що засуджені та ув'язнені повинні триматися під вартою в умовах, які відповідають вимогам ст. 3 Конвенції та гарантують повагу до людської гідності під час відбуття ними призначеного покарання. Органи державної влади повинні створити в пенітенціарних установах такий режим і умови, що не перевищують мінімальний рівень страждань, який особа може зазнавати під час відбуття покарання. Крім того, умови тримання під вартою, що порушують права людини, не можуть бути виправдані відсутністю ресурсів.

Власне загальновідомо, що інфраструктура пенітенціарної системи і до війни не відповідала міжнародним стандартам. Умови тримання у багатьох слідчих ізоляторах та установах виконання покарань не задовольняють базові потреби засуджених та осіб, взятих під варту, і прирівнюються Європейським судом з прав людини до катувань, що ускладнює досягнення завдань виправлення та ресоціалізації засуджених, зменшення кількості повторних злочинів і надзвичайних подій. ЄСПЛ неодноразово зверталась увага, зокрема, на переповненість слідчих ізоляторів, недостатню кількість та низьку якість продуктів харчування, неналежну медичну допомогу, нестачу денного світла та свіжого повітря, невиправдані режимні обмеження. Тому умови позбавлення волі, особливості середовища засуджених та осіб, взятих під варту, потребують створення додаткових гарантій захисту людини в місцях позбавлення волі, у тому числі з урахуванням воєнних викликів.

Неналежне реагування, а іноді і його відсутність на національному рівні на заяви, скарги засуджених та осіб, взятих під варту, щодо неналежної поведінки працівників пенітенціарної системи та інших засуджених та осіб, взятих під варту, неефективне розслідування скарг на таке поводження, вплив тюремної субкультури та злочинного середовища створюють передумови для визнання ЄСПЛ, Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню,

іншими міжнародними організаціями та експертами фактів порушень положень Конвенції у зв'язку із катуванням, жорстоким, нелюдським та/або таким, що принижує гідність, поводженням чи покаранням.

На сьогодні порушення вимог статті 3 “Заборона катування” Конвенції у зв'язку з нелюдським та/або таким, що принижує гідність, поводженням, якого зазнали заявники з огляду на переповненість у камерах, неналежні умови тримання під вартою та ненадання належної медичної допомоги під час тримання під вартою, а також ст. 13 “Право на ефективний засіб юридичного захисту” Конвенції у зв'язку відсутністю ефективного юридичного засобу захисту за такими скаргами, констатоване Європейським судом з прав людини у близько 190 справах щодо України, з яких 133 справи перебувають під посиленним наглядом Комітету міністрів Ради Європи як такі, що не є виконаними.

Через такі системні проблеми тривають з 2005 року, Комітет міністрів Ради Європи щороку вносить відповідні рішення Європейського суду з прав людини до порядку денного чергових засідань з метою оцінки поточного стану їх виконання відповідно до статті 46 Конвенції. Вони спричиняють надмірне навантаження на державний бюджет. Лише за останні п'ять років за рішеннями Європейського суду з прав людини заявникам було виплачено понад 1 млн. євро присудженої сатисфакції внаслідок порушення статті 3 Конвенції у зазначеній категорії справ. [388]

Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, представники якого з 1998 року відвідують органи і установи пенітенціарної системи та перевіряють умови тримання і поводження із засудженими та особами, взятими під варту, публікує доповіді про виявлені проблеми та надає рекомендації, зокрема щодо приведення умов тримання до міжнародних стандартів; збільшення житлової площі на особу та недопустимість колективного тримання; покращення медичного забезпечення та поступової інтеграції

надання медичної допомоги засудженим та особам, взятим під варту, у єдиному (загальному) медичному просторі; забезпечення достатньої кількості персоналу пенітенціарної системи та встановлення позитивних відносин між ними і засудженими та особами, взятими під варту; неприпустимості катувань з боку персоналу пенітенціарної системи, залякування та насильства одних в'язнів над іншими; гуманізації системи виконання покарань.

Під час реалізації права засуджених та осіб, взятих під варту, на охорону здоров'я та медичне обслуговування Європейським судом з прав людини, Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню констатовано порушення медичного і немедичного характеру та зазначено, що потребує удосконалення діагностика та лікування загальносоматичних і соціально небезпечних захворювань, зокрема ВІЛ-інфекції, туберкульозу та вірусних гепатитів. Необхідно модернізувати правові та організаційні засади надання психіатричної допомоги особам з психічними розладами, у тому числі шляхом впровадження програм лікування з використанням лікарських засобів замісної підтримувальної терапії. Існує потреба у створенні належних умов тримання і здійсненні реабілітаційних заходів, спрямованих на оздоровлення таких осіб.

Також потребують забезпечення доступність для осіб з інвалідністю соціальних, медичних, реабілітаційних та інших послуг. Потребує поновлення підхід до тримання в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах засуджених та осіб, взятих під варту, залежно від їх стану здоров'я.

Ефективне використання наявних ресурсів Державної кримінально-виконавчої служби у частині рівномірного розміщення засуджених, створення гідних умов тримання, дотримання санітарно-гігієнічних норм, а також застосування кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, орієнтування на ресоціалізацію засудженого, зміну його поведінки без ізоляції від суспільства залишається перспективним, ефективним та економним підходом в умовах війни.

Одним із шляхів поліпшення ситуації у слідчих ізоляторах, установах виконання покарань є розвиток пробації та вдосконалення порядку застосування альтернативних позбавленню волі методів покарання.

Серед проблем, що потребують розв'язання, - відсутність стовідсоткової паспортизації ув'язнених та засуджених.

Протягом тривалого часу у соціально-виховній та психологічній роботі із засудженими і особами, взятими під варту, спостерігається формальний підхід до процесу виправлення та ресоціалізації, а також залишковий принцип уваги до відділів соціально-виховної та психологічної роботи.

Інструменти вивчення, оцінки засуджених та виховного впливу на них були малоефективними, а їх застосування - непослідовним.

Сучасний інструментарій впливу на засуджених ще тільки формується, а наявний - не гарантує створення умов для ресоціалізації в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, що сприятиме зміні поведінки засуджених та запобігатиме вчиненню ними правопорушень після звільнення.

Є потреба у розширенні переліку інструментів, форм соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими під час відбування покарання і після звільнення, удосконалення порядку надання засудженим освітніх послуг, забезпечення корисної зайнятості засуджених, ефективного використання їх вільного часу.

Регламентация порядку та умов виконання і відбування кримінальних покарань, організація охорони в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, контроль і нагляд за особами, які тримаються в місцях позбавлення волі, забезпечення стабільної та контрольованої оперативної обстановки у виправних закладах, організація взаємодії з органами державної влади, правоохоронним органами та прийняття у зв'язку із цим організаційно-управлінських рішень не повною мірою враховують новітні підходи щодо охорони та нагляду, забезпечення безпеки і стану правопорядку засуджених та осіб, взятих під варту.

Зміна соціальних пріоритетів, усунення надмірних обмежень у сфері виконання кримінальних покарань, застосування сучасних інженерно-технічних засобів охорони та нагляду, співпраця з органами державної влади та органами місцевого самоврядування повинні сприяти впровадженню динамічної безпеки, розвитку прогресивної системи виконання кримінальних покарань, формуванню безпечного середовища та гарантування безпеки громадян.

Виконання завдань у сфері виконання кримінальних покарань нерозривно пов'язане з мотивацією, розумінням цілей реформування пенітенціарної системи та відповідним рівнем компетентності персоналу органів та установ виконання покарань і пробації.

Складні умови служби та праці, неналежне матеріальне, соціально-правове забезпечення та непрестижність служби зумовлюють, з однієї сторони, “кадровий голод”, а з іншої, - високі корупційні ризики.

Пенітенціарна система потребує залучення працівників, здатних виконувати завдання з виконання покарання із застосуванням сучасних підходів і методів роботи. Проте відомче навчання не є актуальним та збалансованим і не задовольняє потреб пенітенціарної системи.

Високий рівень цифровізації суспільства, необхідність аналізу великого обсягу даних для ухвалення обґрунтованих управлінських рішень потребують впровадження нових методів та інструментів роботи пенітенціарної системи, розвитку цифрової інфраструктури, підвищення рівня цифрової та комп'ютерної грамотності персоналу, виділення фінансування для впровадження інформаційних технологій та інновацій.

У системі органів та установ виконання покарань відсутні належні технічні, програмні рішення (онлайн-платформи, бази даних тощо) для удосконалення діяльності, прискорення та підвищення рівня зручності, безпечності обміну інформацією, її оброблення, систематизації та аналізу.

Відсутність або застарілість матеріально-технічного забезпечення, низький рівень комп'ютерної грамотності персоналу, недоліки забезпечення

доступу до Інтернету суттєво ускладнюють впровадження інформаційних технологій та інновацій, нових методів та інструментів роботи, розвитку цифрової інфраструктури органів та установ виконання покарань.

Отже, удосконалення забезпечення прав і свобод засуджених в Україні на сучасному етапі вбачаємо з прийняттям і реалізацією Стратегії реформування пенітенціарної системи України на період до 2026 р. та затвердженого операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. №1153-р. Нею визначено такі основні стратегічні цілі на 2022-2026 роки: 1) створення належних умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту; 2) створення ефективної системи запобігання та протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; 3) забезпечення права на охорону здоров'я та належне медичне обслуговування в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; 4) збільшення застосування покарань та запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, та подальший розвиток органів пробації; 5) удосконалення методів та інструментів виправлення і ресоціалізації засуджених та їх подальше впровадження; 6) забезпечення належного рівня безпеки та правопорядку в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; 7) формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу пенітенціарної системи; 8) розширення можливостей цифровізації пенітенціарної системи. [388]

На наше переконання, потребує належного впровадження й інші стратегічні й програмні документи, зокрема, Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки, Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затверджена Указом Президента України № 392/2020 від 14.09.2020 р. [386-387] тощо.

Слід звернути увагу і у контексті забезпечення захисту прав засуджених на підбір, підготовку, навчання і діяльність персоналу установ виконання покарань України, та гарантій їх правового та соціального захист.

Формалізована система підготовки співробітників органів та установ виконання покарань недостатньо охоплює питання вивчення світового досвіду і міжнародних норм в сфері забезпечення захисту прав людини. Згідно вимог міжнародних стандартів ці питання необхідно врегулювати національним законодавством за наступними напрямками: дотримання Кодексу етики та службової поведінки персоналу; підбір, підготовка та перепідготовка кадрів для пенітенціарних установ; соціальний та правовий захист; заходи запобігання порушень персоналом прав засуджених до позбавлення волі та ін. Доведено, що на сучасному етапі розвитку національної системи виконання кримінальних покарань зазначені питання залишаються актуальними, про що вказують результати міжнародного та громадського моніторингу, дослідження вітчизняних науковців та відгуки практичних співробітників. Особливе занепокоєння викликає питання правового та соціального захисту персоналу, його матеріально-побутового забезпечення, що обумовлює відповідні пропозиції до національного кримінально-виконавчого законодавства щодо змін в цій сфері.

З 24 лютого 2022 року, Україна зазнала активного нападу з боку росії, повномасштабного вторгнення у формі агресії, у результаті чого заподіяно катастрофічних наслідків як для нашої держави, Українського народу, так і для усього світу, міжнародного правопорядку і системи міжнародної безпеки.

Погоджуємось, що особливо установи виконання покарань, ізолятори тимчасового тримання та слідчі ізолятори, що знаходяться на тимчасово окупованих територіях, чи в безпосередній близькості до ведення воєнних дій, в яких перебували люди, стали особливо незахищеними та зазнали труднощів щодо дотримання належних умов перебування засуджених. Як зазначив М. Романов, установи є режимними об'єктами, отже, їх персонал не може швидко і легко, в робочому порядку, вирішувати питання переміщення засуджених, їх перевезення або евакуації. Такі дії потребують матеріальних, людських та часових ресурсів. Так само не можуть бути оперативно вирішено питання щодо

охорони об'єкта, забезпечення тих, хто в них знаходиться. Не можна засуджених і відпустити «по домах», оскільки вони є засудженими і відбувають кримінальне покарання. З метою дотримання захисту прав засуджених в умовах воєнного стану урядом було прийнято низку документів, зокрема, Тимчасовий порядок тримання осіб, засуджених до обмеження волі, у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 березня 2022 р. № 320, який передбачає евакуацію засуджених осіб до безпечних установ позбавлення волі, переведення їх з одного виправного центру (дільниці для тримання засуджених) до іншого виправного центру (дільниці для тримання засуджених), про повідомлення протягом трьох діб одного із членів його сім'ї або близьких родичів за вибором засудженого про зміну місця перебування тощо [320; 392]. Саме такими юридичними, послідовними кроками наша держава доводить всьому світу, що не зважаючи на воєнний стан, Україна дотримується всіх міжнародних стандартів щодо дотримання прав засуджених.

Усе вищевикладене зумовлює суттєву ревізію національного законодавства і загалом правової системи України.

Насамперед, обґрунтованими вбачаємо пропозиції і рекомендації щодо удосконалення імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених в Україні, їх належного забезпечення, реформування пенітенціарної системи, протидії корупції, забезпечення гендерної рівності і недискримінації, соціалізації засуджених під час відбування покарання, ресоціалізації і реінтеграції після звільнення, підвищення їх правової культури, правового виховання і правосвідомості, постпенітенціарної допомоги засудженим органами пробації.

Доцільним є врахування кращих зарубіжних практик і запровадження інститутів пенітенціарного омбудсмена, пенітенціарної медіації, розширення форм здійснення громадського контролю за діяльністю органів та установ виконання покарань, під час усіх складових процесу виправлення та ресоціалізації засуджених, міжнародного і громадського моніторингу, а також підбору,

підготовки, навчання і підвищення кваліфікації персоналу органів і установ пенітенціарної системи.

Висновки до розділу 3

За результатами дослідження процесу імплементації Україною міжнародно-правових зобов'язань щодо прав та свобод засуджених, становлення і розвитку сучасних пенітенціарних систем визначено ряд тенденцій і закономірностей. Зокрема, вони пов'язані зі становленням європейської пенітенціарної традиції, європейської пенітенціарної політики, з урахуванням процесів глобалізації, європейської та євроатлантичної інтеграції, а також впливом на формування і реалізацію національної пенітенціарної політики, пріоритетність напрямів і форм міжнародного співробітництва у даній сфері.

Кримінально-виконавча система України у 1991 р. характеризувалась як пострадянська, базувалась на недосконалому і жорсткому законодавстві, з домінуючими підзаконними актами регулювання, авторитарними методами управління, що зумовило негуманні умови відбування покарань засудженими, нехтування їх правами, свободами і законними інтересами. Тоді ж було визначено основні напрями реформи даної системи, спрямовані на соціальну переорієнтацію виконання покарань, внесення змін і доповнень у законодавство. Активізації даної реформи надав вступ України до Ради Європи 1995 р. і відповідне розширення обсягу міжнародно-правових зобов'язань стосовно прав та свобод людини, включаючи засуджених.

Важливо, що на рівні Основного Закону України 1996 р. закріплено відповідно до існуючих міжнародно-правових зобов'язань, загальноцивілізаційних стандартів права і свободи людини та громадянина, можливість виокристання національних і міжнародних механізмів їх захисту, систему їх відповідних гарантій. На цій основі відбувається процес модернізації національного законодавства з питань захисту прав і свобод засуджених,

удосконалення інституційного механізму національної моделі імплементації міжнародно-правових зобов'язань у даній сфері.

Тривалий вибір оптимальної пенітенціарної моделі з-поміж інших чинників пов'язаний з прийняттям Кримінально-виконавчого кодексу України 2003 р., що базується на принципах демократизації, гуманізації, індивідуалізації кримінальних покарань з урахуванням сучасних досягнень психології і педагогіки; Закону «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» 2005 р., яким визначено правовий статус даної служби та покладені завдання щодо здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань; а також значними новаціями на рівні підзаконного нормативно-правового регулювання.

З 2011 р. Державна пенітенціарна служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції України. Тому було здійснено реорганізацію центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань та його територіальних органів. Такі зміни набули фактично системного характеру і відбувались 2016 – 2017 рр., 2020 р. на шляху оптимізації системи центральних органів виконавчої влади України, а наразі пов'язані зі створенням та реорганізацією міжрегіонального територіального органу Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань — Департаменту з питань виконання кримінальних покарань – правонаступника територіальних органів Міністерства юстиції України.

З прийняттям Стратегії реформування пенітенціарної системи України на період до 2026 р. ознаменовано якісно новий етап удосконалення правової основи системи захисту прав і свобод засуджених в Україні. Загалом трансформація пострадянської кримінально-виконавчої системи України у сучасну пенітенціарну систему за результатами тривалих реформ, спрямована на соціальну переорієнтацію системи виконання покарань, розширення міжнародно-правових зобов'язань після вступу України до Ради Європи,

отримання статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу, належну імплементацію таких зобов'язань і міжнародно-правових стандартів прав і свобод засуджених.

Водночас очевидні як здобутки, так і проблеми на цьому шляху, що зумовило викладення пропозицій і рекомендацій з удосконалення національного законодавства і правозастосовної практики, що стосується забезпечення прав і свобод засуджених в Україні, протидії корупції, забезпечення гендерної рівності і недискримінації, соціалізації засуджених під час відбування покарання, ресоціалізації і реінтеграції після звільнення, підвищення їх правової культури, правового виховання і правосвідомості, постпенітенціарної допомоги засудженим органами пробації.

Доцільним є врахування кращих зарубіжних практик, насамперед Польщі, Іспанії, Німеччини, Франції та ін. Так, досвід реформування пенітенціарної системи Польщі є необхідним для вивчення і доцільності його впровадження в Україні, особливо в частині процедур імплементації міжнародних зобов'язань, адаптації національного законодавства у зв'язку з отриманням статусу кандидата на вступ до ЄС.

Інший вартий уваги і, на наше переконання, запозичення іспанський досвіду, а саме: контролю за діяльністю тюремної адміністрації Судами пенітенціарної нагляду, Омбудсменом, парламентом і Уряду Іспанії; розбудови інтеграційних центрів соціального розвитку (SIC) для засуджених, які відбувають покарання у відкритому режимі, щоб їх інтеграція в суспільне життя вільних людей відбувалась простіше сучасних електронних систем моніторингу засуджених, гарантій особистої і громадської безпеки.

Обґрунтовано, з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду запровадження інститутів пенітенціарного омбудсмена, пенітенціарної медіації, удосконалення порядку подання і розгляду звернень і скарг у випадку порушення прав і свобод засуджених; розширення форм здійснення громадського контролю за діяльністю органів та установ виконання покарань,

під час усіх складових процесу виправлення та ресоціалізації засуджених, міжнародного і громадського моніторингу, а також підбору, підготовки, навчання і підвищення кваліфікації персоналу органів і установ пенітенціарної системи в умовах правового режиму воєнного стану, європейської та євроатлантичної інтеграції України та ін.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено важливі теоретичні й практичні проблеми імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених, а також обґрунтовано на цій основі положення, висновки, пропозиції і рекомендації, спрямовані на удосконалення даного процесу в Україні, забезпечення прав та свобод засуджених.

1. З урахуванням предмета дослідження здійснено узагальнення існуючої доктринальної основи, на цій підставі відзначено, що заявлена проблематика досліджується переважно у наукових працях з теорії міжнародного права, європейського права в частині забезпечення прав людини, механізмів і процедур їх реалізації і захисту, визначення природи і сутності імплементації міжнародно-правових зобов'язань, міжнародних стандартів, а також на науковому доробку з кримінально-виконавчого права, конституційного, кримінального, адміністративного права і процесу. Відзначено недостатність монографічних та інших досліджень власне питань імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених в Україні, гарантій їх реалізації, відповідних порівняльно-правових досліджень.

2. Водночас при підготовці даного дослідження і за його результатами значно розширено методологічний інструментарій у даній сфері. Так, з огляду на міждисциплінарний і міжгалузевий характер проблематики імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених, розширення поняттєво-категорійного апарату дослідження ґрунтується на сукупності філософсько-світоглядних, загальнонаукових, конкретно-наукових і спеціально-правових методів наукового пізнання. Особливо варто виокремити діалектичний, порівняльно-правовий, історико-правовий, формально-юридичний, логіко-юридичний, гносеологічний і герменевтичний методи, метод техніко-юридичного аналізу, системного і структурно-функціонального аналізу, стратегування, правового моделювання і прогнозування; філософсько-

світоглядні підходи і методологічні принципи (плюралізму, системності, всебічності, об'єктивності, історизму, детермінізму, міждисциплінарності, комплексності й т.д.).

3. Становлення системи міжнародно-правового регулювання прав та свобод засуджених на універсальному і регіональному рівнях пов'язано з організацією і проведенням у сер. XIX – поч. XX ст. міжнародних тюремних конгресів (1846-1935 рр.), розвитком і функціонуванням перших пенітенціарних систем (зокрема, таких як «пенсільванська», «обернська», «келійна», «змішана» або «прогресивна» тощо), суттєвим впливом на сучасні пенітенціарні системи і міжнародно-правові стандарти прав та свобод засуджених досвіду США, Нідерландів, Англії, Франції, Швеції. Разом з тим, основоположними для систем міжнародно-правового регулювання прав та свобод засуджених, європейської системи захисту прав і свобод засуджених, системи міжнародно-правових зобов'язань у даній сфері є загальні норми та основні принципи міжнародного права, міжнародного права з прав людини, міжнародного кримінального права, спрямовані на створення належних умов, засобів і процедур реалізації, дотримання і захисту, відновлення або сприяння відновленню порушених прав і свобод засуджених, а також міжнародно-правова основа організації та функціонування міжнародних організацій, міжнародних органів та інших інституцій у даній сфері. На цій основі у дисертації виокремлено поняття і природу міжнародно-правового статусу засуджених, його види та основні ознаки, структурну характеристику, співвідношення з міжнародно-правовим статусом людини і громадянина.

4. Проаналізовано тенденції міжнародно-правового регулювання з питань прав та свобод засуджених на універсальному і регіональному рівнях. Так, ключовою є роль ООН, зокрема, Генеральної Асамблеї ООН у розробці, прийнятті та забезпеченні імплементації загальних актів з прав людини, а також спеціальних актів: Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання 1984 р.;

Основних принципів поводження з в'язнями 1990 р.; Мінімальних стандартних правил ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила) 1990 р.; Правил ООН стосовно поводження з ув'язненими жінками і засобів покарання для жінок-правопорушниць без позбавлення їх свободи (Бангкокські правила) 2010 р.; Мінімальних стандартних правил ООН поводження із в'язнями (Правила Мандели) 2015 р. та ін. Власне на ООН, її органи, спеціальні інституції покладено завдання стосовно забезпечення їх реалізації, у деяких випадках, координації або контролю за виконанням міжнародно-правових зобов'язань. Тут слід відзначити Комітет ООН з прав людини, Комітет ООН проти катувань, відповідні його підкомітети тощо.

5. Базуючись на різних критеріях класифіковано існуючі міжнародні стандарти з питань прав і свобод засуджених наступним чином: загальнообов'язкові та рекомендаційні; універсальні та регіональні; регулюючі та охоронні; загальні (стосуються захисту прав і свобод усіх категорій засуджених і поводження з ними) та спеціальні (стосуються жінок; неповнолітніх; осіб, взятих від варту; жертв злочину; засуджених до різних видів покарань; хворих та інших уразливих категорій засуджених; персоналу пенітенціарних установ); залежно від конкретних видів прав і свобод, зокрема, що стосуються прав на інформацію, звернення, гуманне ставлення та повагу людської гідності засуджених, охорону здоров'я, освіти, соціальне забезпечення, оплату праці; правничу допомогу, свободу сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії; свободу творчості тощо). При цьому привернуто увагу до позитивних і негативних міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених.

6. Розроблено авторську концепцію європейської системи захисту прав і свобод засуджених, що становить комплексне явище, засноване на міжнародній системі захисту прав і свобод засуджених, реалізується на європейському рівні за допомогою відповідного договірно-правового та інституційного механізмів. Так, ключовими актами, що становлять правову основу досліджуваної системи, є:

Статут Ради Європи, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 р.; Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками 1964 р.; Європейська конвенція про передачу засуджених осіб 1983 р.; Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах 1972 р.; Конвенція про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) та ін. Поряд з конвенційними зобов'язаннями України перед Радою Європи, встановлені міжнародно-правові зобов'язання за Європейською соціальною хартією (переглянутою) 1996 р., а також діють Європейські пенітенціарні правила 2006 р., Правила Ради Європи про пробацію 2010 р., Європейський кодекс етики працівників пенітенціарних закладів 2012 р.; Керівні принципи щодо набору, добору, освіти, професійної підготовки та підвищення кваліфікації працівників пенітенціарних установ та пробації 2019 р.

Не дивлячись на чисельні норми і принципи «м'якого права», рекомендаційний характер, вбачається необхідним при удосконаленні чинного законодавства України максимальне їх врахування, адже у їх положеннях концентровано успішні зарубіжні практики реформування пенітенціарних систем, пенітенціарної політики, існуючі загальні й спеціальні норми і принципи забезпечення прав і свобод людини.

7. Узагальнено систему інституційних органів Ради Європи у забезпеченні прав та свобод засуджених, що включає Парламентську Асамблею, Комітет Міністрів, Європейський суд з прав людини, а також Європейський комітет з питань запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню, Європейський комітет з проблем злочинності, Європейський комітет з соціальних прав. Виокремлено контрольні, превентивні, конвенційні, судові і позасудові процедури забезпечення прав та свобод засуджених.

Підкреслено визначальну роль і значення ЄСПЛ у забезпеченні прав та свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових зобов'язань за Конвенцією 1950 р., її Протоколами. Рішення ЄСПЛ у справах «Полторацький проти України», «Сукачов проти України», «Петухов проти України (№2)», «Невмержицький проти України», «Бігун проти України», «Беляєв та інші проти України», «Коваль проти України», «Віслогузов проти України» демонструють їх вплив на фактичний стан захисту прав і свобод засуджених, існуючі проблеми, а також окреслюють шляхи їх вирішення. Належне використання практики ЄСПЛ як механізму забезпечення прав засуджених, виконання рішень ЄСПЛ сприятимуть розвитку та ефективності європейської системи захисту прав і свобод засуджених, удосконаленню національних засобів захисту, відновлення або сприяння відновленню порушених прав і свобод засуджених.

8. Кримінально-виконавча система України у 1991 р. характеризувалась як пострадянська, базувалась на недосконалості і жорсткому законодавстві, з домінуючими підзаконними актами регулювання, авторитарними методами управління, що зумовило негуманні умови відбування покарань засудженими, нехтування їх правами, свободами і законними інтересами. Тоді ж було визначено основні напрями реформи даної системи, спрямовані на соціальну переорієнтацію виконання покарань, внесення змін і доповнень у законодавство. Активізації даної реформи надав вступ України до Ради Європи 1995 р. і розширення обсягу міжнародно-правових зобов'язань. Тривалий вибір оптимальної пенітенціарної моделі пов'язаний з прийняттям Кримінально-виконавчого кодексу України 2003 р., Закону «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» 2005 р., значною модернізацією інших нормативно-правових актів на шляху імплементації міжнародно-правових стандартів прав і свобод засуджених. Актуальною на сучасному етапі залишається новелізація законодавства, реалізація Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р. і т.д.

9. Обґрунтовано пропозиції і рекомендації щодо удосконалення імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених в Україні, їх належного забезпечення, реформування пенітенціарної системи, протидії корупції, забезпечення гендерної рівності і недискримінації, соціалізації засуджених під час відбування покарання, ресоціалізації і реінтеграції після звільнення, підвищення їх правової культури, правового виховання і правосвідомості, постпенітенціарної допомоги засудженим органами пробації. Доцільним є врахування кращих зарубіжних практик і запровадження інститутів пенітенціарного омбудсмена, пенітенціарної медіації, розширення форм здійснення громадського контролю за діяльністю органів та установ виконання покарань, під час усіх складових процесу виправлення та ресоціалізації засуджених, міжнародного і громадського моніторингу, а також підбору, підготовки, навчання і підвищення кваліфікації персоналу органів і установ пенітенціарної системи.

10. Сформовано понятійно-категорійний апарат дослідження, обґрунтовано авторські позиції щодо трактування низки нових категорій або удосконалення загальноприйнятих. Ключовими напрямками подальших наукових досліджень визначено, зокрема, національна модель імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод людини в Україні; механізми, форми і способи імплементації міжнародно-правових зобов'язань України; європейська пенітенціарна політика, цифровізація пенітенціарної системи, міжнародна і європейська кримінологія, пенітологія, пенітенціарна безпека в умовах правового режиму воєнного стану, європейської та євроатлантичної інтеграції України та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. About Confederation of European Probation (CEP). URL: <https://www.cep-probation.org/about-confederation-of-european-probation/>
2. Act concerning the execution of prison sentences and measures of rehabilitation and prevention involving deprivation of liberty (Prison Act). 46 p.
3. Cantora A. Navigating the job search after incarceration: the experiences of work-release participants. *Criminal Justice Studies*. Vol. 28, 2015. Issue 2.
4. Conclusions 2014. Ukraine. European Committee of Social Rights. January 2015. Articles 2, 4, 5, 6, 21, 22, 26, 28 and 29 of the Revised Charter. URL: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/ConclusionsIndex_en.asp.
5. Gnatovskyy M., Ioffe Y. Twenty Years of the ECHR in Ukraine. *European Journal of International Law: EJIL*: 2017, September 18. URL: <https://www.ejiltalk.org/twenty-years-of-the-echr-in-ukraine/>
6. Codul de executare al Republicii Moldova din 24.12.2004. URL: http://lex.justice.md/document_rus.php?id=08875698:5902B469
7. Coyle A. A Human Rights Approach to Prison Management International Centre for Prison Studies. URL: https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/handbook_2nd_ed_eng_8.pdf
8. Council of Europe. Human Rights and Rule of Law. Prisons and Community Sanctions and Measures. URL: http://www.coe.int/t/DGHL/STANDARDSETTING/PRISONS/default_en.asp.
9. Death penalty. Excerpt from the UNDG Guidance Note on Human Rights for Resident Coordinators and UN Country Teams. 2017. URL: <https://undg.org/wp-content/uploads/2017/12/DEATH-PENALTY.pdf>.
10. Décret n°2007-930 du 15 mai 2007 portant statut particulier du corps des directeurs des services pénitentiaires. URL: <https://www.Legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEX T000006056399>
11. Department of Corrections. Hiring Process. URL: <https://www.michigan.gov/corrections/careers/hiring-process>

12. Smit D.v.Z., Snacken S. Principles of European Prison Law and Policy (Penology and human rights). The United States by Oxford University Press Inc., New York, 2009. 464 p.

13. Efektywność system penitencjarnego Polsc./ T. Szymanowski. URL: <http://www.wroclaw.so.gov.pl/downloads/konferencja/TeodorSzymanowski.pdf>

14. General comment № 24 (2019) on children`s rights in the child justice system: adopted by the Committee on the Rights of the Child on 18 September 2019 №CRC/C/GC/24. URL: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPrICAqhKb7yhsqIkirKQZLK2M58RF%2F5F0vEnG3QGKUxFivhToQfjGxYjV05tUAIgpOwHQJsFPdJXCiixFSrDRwow8HeKLLh8cgOw1SN6vJ%2Bf0RPR9UMtGkA4>.

15. Jarman B. Only one way to swim? The offence and the life course in accounts of adaptation to life imprisonment. *The British Journal of Criminology*, 2020, № 60(6), 1460-1479.

16. Harding R. Towards human rights compliance in Australian prisons. 22 Apr. 2022.

17. Howard John: prison reformer. With a foreword by Hugh J. Klare URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b3386190;view=1up;seq=34>

18. Information note on the collective complaints procedure. European social Charter`s procedure of collective complaints. Department of the European social Charter and the European code of social security. The Council of Europe. URL: <http://www.coe.int/en/web/portal/high-level-conference-esc-2014>

19. Kaminska N.V., Shcherban I.V. Implementation of the Rome Statute of the International Criminal Court: historical, theoretical and practical aspects. K., 2023. 220p.

20. Kovalyov A. Classification of international legal obligations on the rights and freedoms of convicts. *Visegrad journal on human rights*. 2023. № 5. C. 127-133.

21. Laurence R. Helfer. Redesigning the European Court of Human Rights: Embeddedness as a Deep Structural Principle of the European Human Rights Regime. *The European Journal of International Law*. Vol. 19. № 1.

22. Namavicius J. Life imprisonment reform in Lithuania. *Law*, 2023, №127. P. 77-100.
23. Prisoners' rights – CitizensInformation. URL: http://www.citizensinformation.ie/en/justice/prison_system/prisonersrights.html
24. Simon R. J., Waal Ch. A.D. Prisons the world over. Lanham: Lexington Books, 2009. 162 p.
25. The Death Penalty: Condemned. URL: <https://www.icj.org/wpcontent/uploads/2000/09/Death-penalty-condemned-conference-report-2000-eng.pdf>
26. The European Social Charter. URL: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Presentation/AboutCharter_en.asp.
27. The Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/default_en.htm
28. Tokarchuk L., Pereverzyeva O., Volkova N., Vanitska I., Bodnaru M., Constitutional principles of protection of family rights and interests of the child in civil proceedings. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11. Iss. 49. P.61-68.
29. Treaty office of the Council of Europe. URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=035&CM=8&DF=01/02/2015&CL=ENG>.
30. United Nations Treaty collection. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3&chapter=4&lang=en.
31. Ustawa o służbie więziennej z 9 kwietnia 2010 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20100790523>.
32. Yagunov D.V. Prison reform in Ukraine: some analytical notes and recommendations. *European political and law discourse*, 2016. Vol. 3. Iss. 4. P. 167-184.
33. Zyl S.D., Appleton C. Life imprisonment: A global human rights analysis. Cambridge: Harvard University Press, 2019.
34. Аббакумова Д.В. Комітет Міністрів Ради Європи: міжнародно-правова природа та повноваження : монографія. Х. : Право, 2016. 256 с.

35. Альтернативна доповідь про виконання Україною Європейської соціальної хартії (переглянутої) Тематична група «Охорона здоров'я, соціальне забезпечення, соціальний захист» (статті 3, 11 12, 14, 23, 30) Доповідь Української Гельсінської спілки з прав людини. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/Alternative-Report-ESCR-19.12_ukr.pdf

36. Аналіз відповідності Кримінально-виконавчого кодексу України європейським стандартам та рекомендаціям Європейського комітету із запобігання катуванням та жорстокому поводженню. URL: <https://library.khpg.org/index.php?id=1184074406>

37. Аналіз проблем запровадження громадського моніторингу в установах Державного департаменту України з питань виконання покарань : посіб. / укл. І. В. Іваньков. К.: КІМ, 2007. 536 с.

38. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2022 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_zdisn_pravos_2022.pdf

39. Аналітичний звіт про моніторингові візити до пенітенціарних та соціальних місць несвободи у 2023 році/ Г.В. Овдієнко; за заг. ред. В.О. Човгана. Х., 2023. 62 с.

40. Андреященко Р.А. Пенитенциарная система Англии и Уэльса в XVI–XX вв.: историко-юридическое исследование : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Ек., 2006. 180 с.

41. Анцупова Т. О. Право Ради Європи як особлива підсистема міжнародного права. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7171f2f5-c2a7-4525-94a7-c32add2d38a5/content>

42. Бабін Б.В. Програмне регулювання у сучасному міжнародному праві: еволюція, форми та механізми реалізації: монографія. Од.: Фенікс, 2012. 454 с.

43. Бадира В.А., Букалов О.П., Гель А.П. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України. Х., 2011. 368 с.

44. Базов В.П. Теорія та принципи міжнародного гуманітарного права: монографія. Київ: Фенікс, 2020. 512 с.

45. Базов В.П., Катеринчук К.В. Обмеження прав та свобод людини і громадянина *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпро, 2023. № 3.

46. Базов О.В. Міжнародно-правові засади організації та діяльності міжнародних кримінальних судів: монографія. Київ: Алерта, 2023. 628 с.

47. Баймуратов М.О. Міжнародне право: підручник. Суми: «Університетська книга»; Одеса: Астропринт, 2006. 424 с.

48. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я., Наумкіна С.М. Організаційно-нормативна парадигма ювенальної превенції в територіальній громаді: Роль органів місцевого самоврядування в її формуванні та реалізації в умовах миру та воєнного стану: monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. Р. 9-41.

49. Бараш Є.Ю. Організаційно-правові засади діяльності установ виконання покарань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Х., 2006. 189 с.

50. Бараш Є.Ю. Адміністративно-правові засади управління державною кримінально-виконавчою службою України: дис.. докт. юрид. наук : 12.00.07. Х, 2012. 474 с.

51. Барков О. Реалізація засудженими права на звернення при вирішенні питання щодо застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 9(153). С.180-183

52. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. М., 1995. 303 с.

53. Белкіна Д.С. Правові колізії та прогалини у сучасному кримінально-виконавчому праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2020. 20 с.

54. Білоус К.С. Правове регулювання підготовки до звільнення засуджених до позбавлення волі: дис. ... доктора філософії: 081 «Право». Х., 2023. 224 с.

55. Богатирьов І.Г. Українська пенітенціарна наука: монографія. Х.: Харків юридичний, 2008. 294 с.

56. Богдан Ю.М. Методологічний інструментарій дослідження правового статусу засуджених до позбавлення волі на певний строк в умовах реформування (розвитку) пенітенціарної системи України *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4 С. 255-259.

57. Бодюл Є.М. Проблеми доктринального визначення поняття «пенітенціарна система». *Науковий вісник НАВС*. 2013. № 1. С. 29–35.

58. Бочелюк В.Й., Денисова Т.А. Кримінально-виконавча психологія : підручник. К. : Істина, 2008. 328 с.

59. Бреус С.М. Конституційне право засуджених до покарання у вигляді позбавлення волі на безоплатну професійну правничу допомогу : міжнародні стандарти та національні аспекти реалізації. *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ*. К., 2017. С. 240-243.

60. Бурдіна Т. Міжнародні стандарти процедури застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів дисциплінарного впливу. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2021. Вип. 73. С. 131–139

61. Виборчий кодекс України № 396-IX від 19.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>

62. Виконання рішень Європейського суду з прав людини щодо компенсаційних заходів юридичного характеру. URL: <https://el-research.center/2023/04/12/vykonannya-rishen-yevropeyskoho-sudu-z-prav-lyudyny-shchodo-kompensatsiynykh-zakhodiv-yurydychnoho-kharakteru/>

63. Виправно-трудоий кодекс України : Закон від 23.12.1970 № 3325-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3325-07/ed20040101> (втратив чинність)

64. Висновок №190 (1995) ПАРЄ щодо заявки України на вступ до Ради Європи. Страсбург, 26 вересня 1995 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_590

65. Вільно користуватись Інтернетом та телефонами можуть засуджені в колоніях Чернігівщини. URL: <http://www.gorod.cn.ua/news/gorod-i-region/58644-vilno-koristuvatis-internetom-ta-telefonami-mozhut-zasudzheni-v-kolonijah-chernigivshini.html>.

66. Войченко С.В. Договори Ради Європи в кримінально-правовій сфері та їх імплементація в Україні: дис.. канд.. юрид. наук: 12.00.11. Од., 2010. 200 с.

67. Войціховський А.В. Міжнародне право: підручник. Харків, 2020. 544 с.

68. Волошин Ю.О., Марцеляк О.В., Янчук А.О. Омбудсмен із питань охорони здоров'я як фактор гарантування прав людини в умовах медичної реформи в Україні. *Запорізький медичний журнал*. 2019. № 5. С. 702-706

69. Врещ, Ю., Радченко, О., Толстенко, Ю. Міжнародно-правові пенітенціарні стандарти. *ЛЮГОΣ. Мистецтво наукової думки*, 2019. №8. С. 128-132. <https://doi.org/10.36074/2617-7064.08.031>

70. Галай А.О. Організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установ виконання покарання: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07/ Київ. інст. внутр. справ. К., 2003. 229 с.

71. Галай А.О. Концепція пенітенціарної діяльності в Україні: правовий аспект *Захист соціальних прав людини і громадянина в Україні: проблеми юридичного забезпечення*: матеріали науково-практ. конфер. (Київ, 30 січня 2003 р.) / за ред. Н.Б. Болотіної. К.: МП "Леся", 2003. С. 148-155.

72. Гель А.П. Функції спостережної комісії як суб'єкта громадського контролю за дотриманням прав засуджених: питання правової регламентації. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 8. С. 116–121.

73. Гіждіван Л. Ю. Становлення та розвиток співробітництва України з Радою Європи у сфері прав людини: дис. канд. юрид наук : 12.00.11 / НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. К., 2001 203 с.

74. Глотова О.Д. Поняття пенітенціарної безпеки. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/12_12_2017/pdf/10.pdf

75. Гоголь В.В., Габлей Н.Г. Свобода віросповідання засудженого як вияв індивідуальної свободи релігії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i31.993>

76. Головатий С. Рада Європи і людські права. *Право України*. 2017. № 4. С.9

77. Горох О.П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. К., 2019. 697 с.

78. Гречанюк С.К. Взаємодія Державної кримінально-виконавчої служби України з публічними інституціями: моногр. Ірп.: Нац. унів. ДПСУ, 2011. 400 с.

79. Гречанюк С.К. Організаційно-правові засади взаємодії кримінально-виконавчих установ з державними органами та недержавними організаціями : автореф. дис. .. канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2006. 21 с.

80. Гритенко О.А. Дисциплінарна практика в жіночих кримінально-виконавчих установах мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання: теоретичні та соціальноправові аспекти : монографія / за заг. ред. В.О. Меркулової. Од.: ОДУВС, 2015. 217 с.

81. Гритенко О.А. Прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: теоретичні та правові аспекти : монографія. Од. : Гельветика, 2020. 400 с.

82. Гритенко О.А. Теоретико-правові концептуальні засади прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: дис. докт. юрид. наук :12.00.08. Од., 2021

83. Гритенко О.А., Меркулова В.О., Резніченко Г.С. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей : монографія / за заг. ред. В.О. Меркулової. Од. : ОДУВС, 2015. 286 с.

84. Грушицький А.І. Реалізація права на правову допомогу засудженими до позбавлення волі: дис.. канд. юрид. наук: 12.00.08. К.,2012. 286 с.

85. Гулак О.В. Організаційно-правові засади діяльності підприємств кримінально-виконавчих установ відкритого типу: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2008. 252 с.

86. Гуцуляк М.Я. Правовий статус осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт. *Вісник Запорізького національного універ.* 2010. № 3. С. 138–142.

87. Гуцуляк М. Я. Про окремі питання реалізації європейських стандартів поводження із засудженими в Україні *Актуальні питання застосування кримінально-виконавчого законодавства* : матеріали «круглого столу» (Київ, 18 березня 2015 р.) / відп. ред. В.А. Кирилюк. К., 2015. С. 27-29.

88. «Дев'ять кіл пекла»: місця несвободи в Україні під час російської окупації. Березень 2022 – грудень 2022. Серія публікацій про катування та організоване насильство №42 (перекл. з англ.) / В.Човган, М.Романов, В. Мельничук. 2023. 76 с.

89. Декларація про захист усіх осіб від тортур та інших жорстоких, нелюдських, або які принижують гідність видів поводження і покарання 1975 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text

90. Декларація про релігійну свободу «Гідності людської – Dignitatis Humanae» / Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації. Льв.: Видав. відділ «Свічадо», 1996. С. 375–392.

91. Демченко М.І. Шляхи удосконалення моделі сучасної пенітенціарної установи. Проблеми пенітенціарної теорії і практики: *Щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ* / редкол.: В. М. Синьов (голов. ред.) та ін. К.: КІВС, «МП Леся», 2003. № 8. С. 40–42.

92. Денисов В.Н. Про особливості імплементації соціально-економічних та культурних прав у системі міжнародного права прав людини. *Правова держава.* К., 2001. Вип. 12. С. 504-515.

93. Денисов С.Ф., Заїка Д.Є. Міжнародно-правові стандарти щодо виправлення та ресоціалізації засуджених. *Вісник пенітенціарної асоціації України.* 2021. №1(15). С. 49-66.

94. Державна кримінально-виконавча служба України. Офіційний сайт. URL: <http://www.kvs.gov.ua/>

95. Деякі питання тримання осіб, засуджених до обмеження волі, у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 березня 2022 р. № 320. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-2022-%D0%BF#Text>

96. Довідка про результати роботи щодо виконання зауважень і пропозицій (у межах компетенції Держдепартаменту), викладених у попередній Доповіді Європейського комітету по запобіганню тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, за наслідками інспекційного візиту до України у період з 9 по 21 вересня 2009 р. К., 2009.

97. Довічні вироки: Україна має повернути свободу несправедливо засудженим. URL: <https://dejure.foundation/dovichni-vyroky>

98. Доповідь Ради Європи про місця позбавлення волі. URL: <http://wp.unil.ch/space/files/2015/02/SPACE-I-2013-English.pdf>

99. Дотримання прав ув'язнених в Україні. URL: <https://library.khpg.org/index.php?id=1157701172>

100. Дуюнова Т.В. Особливості виконання довічного позбавлення волі стосовно засуджених жінок. *Форум права*. 2013. № 1. С. 280-283.

101. Дьякова А. Фактичні обставини для розуміння засуджених як носіїв конституційних прав і свобод. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*, 2023. №36. URL <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-08>

102. Експертний центр з прав людини Управління нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях та інших заходів примусового характеру у місцях несвободи Генеральної прокуратури України. URL: <https://rm.coe.int/report-on-custody-and-release-of-idps-/16807841c3>

103. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987, ратифікована Законом України від 24.01.1997 №33/97-ВР. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_068

104. Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р., Додатковий протокол 1975 р. та Другий додатковий протокол 1978 р. до Конвенції; ратифіковано Законом України від 16.01.1998 р. №43/98-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/>

105. Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками від 30.11.1964; Закон про приєднання України від 22.09.1995 р. № 336/95-ВР. *Відомості ВРУ*. 1995. № 31. Ст. 247.

106. Європейська конвенція про передачу засуджених осіб від 21.03.1983; Закон України про приєднання від 22.09.1995 р. № 337/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

107. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р. Додатковий протокол 1978 р. до Конвенції : ратифіковано Законом України від 16.01.1998 р. № 44/98-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/>

108. Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах, 1972 р.; закон про приєднання України від 22.09.1995 р. № 339/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 31. Ст. 250.

109. Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р., ратифікована із заявами Законом № 137-V від 14.09.2006. Протоколи: від 05.05.1988, від 21.10.1991, від 09.11.1995. URL :https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text

110. Європейський комітет із запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_068

111. Європейські пенітенціарні правила: Рекомендація №R (2006)2 КМРЕ 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032

112. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила: затверджені КМРЕ 1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032/ed19870212

113. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. 708 с.

114. Єсімов С.С. Превентивне регулювання: теоретичні аспекти. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 3 (9). С. 40–47.
115. Жебровська К.А. Універсалізм і релятивізм правових цінностей у діалозі правових систем: монографія. Одеса: Фенікс, 2018. 222 с.
116. Жук І.Л. Праця засуджених в пенітенціарних установах України: проблеми та напрями гуманізації: дис. канд.. екон. наук: 08.09.01 / НАН України. Рада по вивченню продуктивних сил України. К., 2003. 229 с.
117. Журавська З.В. Міжнародні стандарти щодо права засуджених на особисту безпеку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. №3. С. 133-136. URL: http://sej.org.ua/3_2017/40.pdf
118. Забезпечення прав засуджених осіб та їх особистої безпеки в період воєнного часу. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/zabezpechennia-prav-zasudzhenykh-osib-ta-ikh-osobystoi-bezpeky-v-period-voiennoho-chasu/>
119. Завгородній В.А. Рішення Європейського Суду з прав людини як акти тлумачення норм конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія: Право. 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 29–33.
120. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) ГА ООН від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
121. Загальні засади діяльності спостережних комісій: науково-практичний посібник/ О.В. Анпілогов, Ю.В. Кутєпов, І.С. Яковець, К.А. Автухов ; за заг. ред. А.Х. Степанюк. Х. : Право, 2014. 284 с.
122. Загребельна І., Ярошенко В. Зарубіжний досвід застосування заходів заохочення щодо осіб засуджених до позбавлення волі на певний строк. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 339–343.
123. Задорожна С.М. Загальні принципи міжнародного права: еволюція та сучасність: монографія. Черн.: Черн. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 360 с.

124. Заєць М.В. Зарубіжний досвід виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 258-260.
125. Замула А.Ю. Міжнародно-правова заборона катування як фактор впливу на ефективність боротьби з тероризмом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Нац. авіац. ун-т МОН України. Одеса, 2017. 285 с.
126. Засуджені на Рівненщині вже мають Інтернет. URL: <http://golosno.com.ua/novini/1428675908-zasudzheni-na-rivnenshchini-vzhe-mayut-internet.html>.
127. Збірник документів Ради Європи з запобігання перенаселеності в'язниць, 2015. 174 с. URL: <https://rm.coe.int/168047ebb5>
128. Збірник міжнародно-правових актів та угод з питань діяльності пенітенціарних установ і поводження з в'язнями / упор. О.І. Шинальський, В.Г. Неділько, І.О. Артеменко та ін. Київ: АННА–Т, 2008. 502 с.
129. Звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект). URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/488050.pdf>
130. Іваньков І.В. Принципи громадського контролю: посібник для спостережних комісій України. М. : PRI, 2007. С. 40–52.
131. Іваньков І.В. Тюремні установи в Україні в системі карально-охоронного механізму держави (кінець ХІХ–середина ХХ ст): дис. канд. наук: 12.00.01. К. 2005. 204 с.
132. Іваньков І.В., Мукшименко А.П., Яковець І.С. Рекомендації нової редакції Європейських пенітенціарних правил у галузі дотримання прав засуджених і ув'язнених та захисту персоналу в практичній діяльності установ кримінально-виконавчої системи. Повний лекційний курс. К.–Х.–Чернігів: Громадський захисник, 2007. 135 с.
133. Іваньков О.І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 16 с.

134. Ільїна О.В Використання практики Європейського суду з прав людини як механізму забезпечення прав засуджених. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* 2019 №5. URL : http://apnl.dnu.in.ua/5_2019/32.pdf

135. Інструкція про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі (прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження: затверджена наказом Міністерства юстиції України від 19.08.2019 № 2599/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-19#Text>

136. Камінська Н.В., Ковальов А.В. Антропологічний вимір досліджень прав та свобод засуджених. Філософські та методологічні проблеми права. 2020. № 1. С. 8-13.

137. Капустинський В.А. Вплив діяльності Європейського суду з прав людини на формування національних правозахисних систем і дотримання державами стандартів захисту прав людини: дис.. канд.. юрид. наук: 12.00.11 / Інститут законодавства Верховної Ради України. К., 2006. 263 с.

138. Карелін В.В. Гарантії дотримання правових принципів застосування заходів заохочення та стягнення під час виконання покарання у виді позбавлення волі. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра.* 2017. № 2. С. 133- 141.

139. Каркач П.М., Курочка М.Й. Прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні кримінальних покарань: навч. посіб. / за ред. чл.-кор. АПрН України, проф. Е.О. Дідодренка. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. 248 с.

140. Кельман М. С. Методологія як форма мислення і складових культури дослідника: навч. посіб. для аспірантів та магістрів. Львів: Растра-7, 2017. 220 с.

141. Керівні принципи щодо правосуддя, дружнього до дітей: прийняті КМРЕ 2010 р. Пояснювальна записка. Вид-во. Ради Європи, 2013. 94 с. URL: <https://archive.crin.org/en/library/legal-database/council-europe-guidelineschild-friendly-justice.html>.

142. Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Кримінально-виконавча політика України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08/ Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2019. 36 с.

143. Кирилюк В.А., Стеблинська О.С. Імплементация міжнародних стандартів щодо забезпечення прав засуджених у діяльності органів та установ виконання покарань. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 323-327.

144. Кіршенблат С. Тлумачення прав ув'язнених осіб у міжнародно-правових джерелах: збір. наукових статей / за заг. ред. О. Доброжинського, С. Сворака. Чернівці, 2006.

145. Клименко С. В. Проблеми імплементції міжнародних стандартів щодо виконання кримінальних покарань у кримінально-виконавче законодавство України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. С. 232-234. URL: <http://rap.in.ua/12014/71.pdf>.

146. Коваль Т.О. Міжнародно-правові акти регулювання праці засуджених. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Право», 2019. №26. С. 171-175.

147. Ковальов А.В. Проблемні питання здійснення міжнародного нагляду та контролю за дотриманням прав та свобод засуджених осіб в Україні та країнах ЄС. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 2. Т.2. С. 150-154.

148. Ковальов А.В. Вплив міжнародних конвенцій та практики Європейського суду з прав людини на забезпечення прав та свобод засуджених осіб в Україні та країнах ЄС. *Альманах міжнародного права*. 2017. Вип. 17. С. 81-89.

149. Ковальов А.В. Проблемні питання забезпечення прав та свобод засуджених в Україні. *Право. UA*. 2018, №3. С. 127-134.

150. Ковальов А.В. Порівняльно-правовий аналіз кримінально-виконавчої системи України та Польщі. *Juridica stiintifica in condi iile de integrare europeana Ucraina si Moldova: repere moderne de dezvoltare juridical*: матеріали міжнар. науково-практ. конф. (24-25 березня 2017). Chisinau, 2017. С. 316-318.

151. Ковальов А.В. Проблемні питання виправлення та ресоціалізації засуджених осіб до позбавлення волі за законодавством деяких зарубіжних країн. *Україна між заходом і сходом: реалії та перспективи*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (15 березня 2017). Київ, 2017. Вип. 25. Том 1. С. 120-125.

152. Ковальов А.В. Досвід зарубіжних країн щодо забезпечення права на освіту засуджених осіб. *Conceptul de dezvoltare a statului de drept in Moldova si Ucraina in contextul proceselor de eurointegrare*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (4-5 листопада 2016). Chisinau, 2016. С. 230-233.

153. Кодекс законів про працю України (у редакції від 31.12. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

154. Кодекс поведінки посадових осіб при підтриманні правопорядку: затв. Резолюцією 34/169 ГА ООН 1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_788

155. Козлов П.П., Нікітін Ю.В., Стрелков Л.О. Режим виконання кримінальних покарань: монографія. К. : КНТ, 2008. 272 с.

156. Колб О.Г. Про деякі змістовні елементи поняття "кримінально-виконавча діяльність персоналу органів та установ виконання покарань". *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2017. №1. С. 164-172.

157. Колодчин Д.В. Проблеми застосування міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених у місцях несвободи. URL: https://dspace.megu.edu.ua:8443/jspui/bitstream/123456789/3149/1/megu.rovno.ua_lawconf_%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%8C_%D0%A71_2021-97-99.pdf

158. Колодчина А.Л. Реалізація Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених у місцях несвободи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіон. акад. упр. персоналом". Київ, 2020. 19 с.

159. Колодчина А.Л., Богатирьова О.І. Прокуратура як суб'єкт реалізації Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених у місцях

несвободи/ за заг. ред докт. юрид. наук, проф. І.Г. Богатирьова. К.: Даконр, 2021. 198 с.

160. Колос А.С. Правовий статус засуджених у національному кримінально-виконавчому законодавстві. *Право та державне управління*. 2019. № 4. С.106-109.

161. Комментарий к тексту Европейских пенитенциарных правил Res (2006)2. URL: <https://www.refworld.org.ru/pdfid/55c36e8b4.pdf>

162. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

163. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.; Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004;

164. Конвенція ООН про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання у державі, громадянами якої вони є 1978 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

165. Конвенція про права дитини 1989 р., ратифікована Постановою Верховної Ради України № 789-ХІІ від 27 лютого 1991 р. *Відомості ВРУ*. 1991. № 13. Ст. 145. (статті 3, 4, 9, 12, 16, 32, 37, 40).

166. Конвенція про права інвалідів від 13 грудня 2006 р., ратифікована Законом України від 16.12.2009 № 1767-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

167. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р., ратифікована із застереженнями законом від 10.11.1994 № 240/94-ВР (вихід з Конвенції за Законом № 2783-ІХ від 01.12.2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text

168. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р., ратифікована 26.01.1987 №3484-11-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

169. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська Конвенція)/ офіційний переклад. URL: <https://rm.coe.int/1680462546>

170. Конопельський В.Я. Кримінально-виконавчі засади диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015.

171. Конопельський В.Я. Порядок та умови виконання покарань в зарубіжних країнах. Лекція. URL: <https://oduvsv.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/Lec 12-2015.pdf>

172. Конопельський В.Я. Про поняття та зміст міжнародних стандартів з питань диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі. *Право і суспільство*. 2014. № 5-2. С. 282-286.

173. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

174. Компроміс і конфлікт у праві : антрополого-комунікативний підхід до аналізу : моногр. / за ред. Бобровник С.В. К. : «Юридична думка», 2011. 384 с.

175. Кофман Б.Я. Правова соціалізація як основа реалізації правового статусу людини і громадянина в місцевому самоврядуванні. *Держава і право*. 2019. № 83. С. 118-136

176. Краснокутський О. Класифікація міжнародно-правових механізмів забезпечення прав засуджених до позбавлення волі. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2018/9/47.pdf>

177. Краснокутський О.В. Практика Європейського суду з прав людини як один з механізмів забезпечення прав засуджених. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 2. Том 2. С. 34–38.

178. Крикушенко О.Г. Забезпечення прав засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу людської гідності. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/18_04_2019/pdf/4.pdf

179. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>
180. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
181. Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави : матеріали XI Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (Чернігів, 26 травня 2023 р.) / гол. ред. В.Ф. Пузирний; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: АДПтС, 2023. 154 с.
182. Кримінально-виконавче право : навч. посіб. / за ред. Т.А. Денисової. К.: Истина, 2008. 400 с.
183. Кримінально-виконавче право : підручник/ за заг. ред. Б.М. Головкина, А.Х. Степанюка. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2019. 288 с.
184. Кримінально-виконавче право України: підручник / О.М. Джужа, І.Г.Богатирьов, О.Г. Колб, В.В. Василевич та ін.; за заг. ред докт. юрид. наук, проф.. О.М. Джужи. К.: Атіка, 2010. 752 с.
185. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
186. Кримінально-виконавчий кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків: Одіссей, 2008. 560 с.
187. Кубальський В.Н., Момотюк В.О. Жіноча злочинність: особливості та тенденції розвитку в Україні. *Судова апеляція*, 2018, №4. С. 60-68.
188. Кубрак Р. Порівняльний аналіз системи виконання покарань Іспанії та України. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2020. Вип. 3 (47). С. 86–90.
189. Кузьма В.Ю. Міжнародно-правові аспекти співробітництва Ради Європи з Європейським Союзом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 – міжнародне право. Од., 2018. 21 с.
190. Кузьма М. Деякі проблеми впровадження в національне законодавство України міжнародних стандартів виконання покарання у виді позбавлення волі на

певний строк щодо неповнолітніх. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2017. Вип. 64. С. 208–217.

191. Лисодєд О.В. Адаптація правового статусу засуджених до позбавлення волі до європейських стандартів як засіб забезпечення прав людини в установах виконання покарань. *Права людини в Україні в сучасних умовах : пошук нових механізмів утвердження та забезпечення* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 груд. 2014 р.). Київ, 2014. С. 157–161.

192. Лисодєд О.В. Закріплення міжнародних та європейських стандартів поведження із засудженими у Кримінально-виконавчому законодавстві України (на прикладі закону України від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII) *Питання боротьби зі злочинністю*. 2015. Вип. 30. С. 64-76.

193. Литвак О.М., Палічук О.І. Кримопенологічний аналіз амністії та помилування. *Право України*. 2008. №1. С.90-97.

194. Ліпкан В. Теорія національної безпеки : підручник. Київ : КНТ, 2009. 631 с.

195. Лукашевич С.Ю. Попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі : монографія. Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2006. 104 с.

196. Лучко С.В. Становлення та розвиток пенітенціарних установ зарубіжних країн: порівняльний аналіз *Зарубіжний досвід функціонування пенітенціарних систем: сторінки історії та виклики сьогодення*: матер. круглого столу (Київ, 14 травня 2015 р.) / відп. ред. О.В. Сокальська. К., 2015. С. 47–50.

197. Львовчкін В.А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 К., 2002. 18 с.

198. Макаренко Т.В. Державний контроль за діяльністю установ виконання покарань в Україні. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.07. К. 2011. 199 с.

199. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2005. С. 475–482.
200. Марисюк К.Б. Міжнародні тюремні конгреси першої серії (1846–1857рр.). *Форум права*. 2012. №3. С. 418-421.
201. Махненко Д. Довічно засуджені: шанс на дотримання конвенційних прав є. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/dovichno-zasudzheni-shans-na-dotrimannya-konvenciynih-prav-e.html>
202. Мелентьев М.П. Пенітенціарні системи зарубіжних країн: навч.-практ. посібник. К., 1993. 164 с.
203. Методологія превентивного моніторингу дотримання прав людини в пенітенціарних установах на підконтрольній Уряду території України / ГО «Харківська правозахисна група». Харків: 2023. 92 с.
204. Микитась І.М. Зарубіжний досвід організації виконання покарання. ІКВС НАВС, 2014. С. 60–62. URL: <http://www.naiou.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zahodi/zbirniki/zb-akt-pr-krumin-pr.pdf>.
205. Микієвич М.М. Інституційне право Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки. Л.: Видав. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2005. 415 с.
206. Михайлик О.Г. Класифікація різновидів насильства в місцях несвободи України. URL: https://dspace.megu.edu.ua:8443/jspui/bitstream/123456789/3149/1/megu.rovno.ua_lawconf_%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%8C_%D0%A71_2021-97-99.pdf
207. Міжнародне право у світі динамічних змін: контури майбутнього міжнародного правопорядку: колектив. монографія/ за наук. ред. В. Репецького, І. Земана, В. Гутника. Львів-Дрогобич: Коло, 2021. 420 с.
208. Міжнародне публічне право : підручник : у 2 т. / [В.В. Мицик, М.В. Буроменський, О.В. Буткевич та ін.]; за ред. В.В. Мицика. Харків : Право, 2019. Т. 1 : Основи теорії. 2019. 416 с.

209. Міжнародне співробітництво у сфері виконання покарань. Акти Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи / уклад. К. Марисюк. Львів : Юрид. факул. Львів. націон. універ. імені Івана Франка, 2007. 180 с.

210. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966, ратиф. 19.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

211. Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права від 16.12.1966, ратифікована 19.10.1973-ВР. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/213460d8-1b27-4bdf-b505-bdcdfc18f6d6/content>

212. Міжнародні права людини. Стандарти для працівників в'язниць. ООН. Нью Йорк і Женева, 2005 URL: <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/training11Add3en.pdf>

213. Міжнародні стандарти поводження із засудженими. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96_%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8_%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%96%D0%B7_%D0%B7%D0%B0%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8

214. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань: методичні рекомендації / уклад. О.В. Романюк, В.О. Човган. Біла Церква, 2016. 131 с.

215. Мінімальні стандартні правила ООН відносно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила») від 14 грудня 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_907#Text

216. Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text .

217. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями від 30.08.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text.

218. Міщук М., Беліков С. Теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поведінки й тримання засуджених. *Legal Bulletin*, 2020. С. 106–114. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/295>

219. Моніторинг дотримання соціально-економічних прав засуджених осіб в Україні/ за ред. О.П. Корнієнко. К.: "АДЕФ-Україна", 2008. Моніторинг дотримання прав і свобод людини в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах у період COVID-19. / К. Автухов, О. Гатіятулін, М. Сидоренко; Україна без тортур. К., 2021. 42 с.

220. Муқан І.В. Інституційно-правові особливості функціонування суб'єктів державного управління з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2020. №6. С.58-64

221. Мушак Н.Б. Міжнародно-правові засади захисту та забезпечення прав людини в європейських міжнародних організаціях: дис.. канд. юрид. наук: 12.00.11 / Київ. ун-т права НАН України. Київ, 2011. 235 с.

222. На Волині засудженим дали доступ до Інтернету. URL: <http://www.volynnews.com/news/society/na-volyni-zasudzhenym-daly-dostup-do-internetu>.

223. Назарко Ю.В. Право засуджених на охорону здоров'я в Україні та світі. *Юридична наука: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 30 лист. 2017 р.). К.: НАВС, 2017. С. 121-123.

224. Наливайко Л.Р., Степаненко К.В. Міжнародно-правові стандарти прав людини: навч. посібник. Дніпро: ДДУВС, 2019. 184 с.

225. Настанова з ефективного розслідування і документування катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання. Стамбульський протокол, наданий Верховному комісару ООН з прав людини 09.08.1999. URL : <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-06/Istanbul%20Protocol%20in%20Ukrainian.pdf>

226. Науково-практичний коментар до Кримінально-виконавчого кодексу України/ І.Г. Богатирьов, О.М. Джу́жа, О.І. Богатирьова та ін; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. І.Г. Богатирьова. К.: Атіка, 2010. 344 с.

227. Національний превентивний механізм. URL : <https://monitor-info.com.ua/about-us/nacionalnyu-preventyvnyu-mekhanizm-i4308>

228. Нуруллаєв І.С.о. Міжнародно-правове співробітництво у боротьбі зі злочинністю (сучасні особливості та основні тенденції розвитку): монографія. Одеса: «Гельветика», 2020. 520 с.

229. Олашин М.М., Скибіцький Б.А., Голинська М.І. До питання захисту прав засудженого в Україні та Республіці Польща: порівняльний аналіз. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: право, публічне управління та адміністрування, 2022. №6. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2022-6-01-01>

230. Оксфордська історія в'язниць : практика покарання у західному суспільстві / за ред.: Н. Морріса, Д. Ротмена : пер. з англ. Київ: Всесвіт, 2009. 560 с.

231. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : монографія. К., 2008. 472 с.

232. Оніка Л.П. Міжнародні стандарти поведженні із засудженими жінками та їх імплементація в законодавство і практику виконання кримінальних покарань в Україні. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту* : серія «Юрид. науки». 2014. Вип. 6-1. С. 153-157.

233. Осауленко А.О. Законодавчі основи становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України (1990–2005 рр.) : монографія. Київ : Вадекс, 2019. 450 с.

234. Осауленко А.О. Законодавчі основи становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України (1990–2005 рр.): автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2020. 39 с.

235. Осауленко А.О. Заходи з реформування кримінально-виконавчої системи у зв'язку з підготовкою вступу України до Ради Європи (1994–1995 роки). *Форум права*. 2018. №3. С. 63–71. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2018_3_10.pdf.

236. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2801-12>

237. Основні принципи поводження з в'язнями, схвалені Резолюцією ГА ООН 45/111 від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_230#Text

238. Отримання безоплатної правової допомоги засудженими громадянами. URL: <https://legallaid.gov.ua/novyny/otrymannya-bezoplatnoyi-pravovoyi-dopomogy-zasudzhenymu-gromadyanamu/>

239. Офіційний веб-сайт Державної пенітенціарної служби України URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/index>

240. Офіційний сайт Ради Європи. Коротко про Раду Європи <https://www.coe.int/web/portal/home> <https://www.coe.int/uk/web/about-us/structure>

241. Паліюк В.П. Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод. К.: Фенікс, 2004. 264 с.

242. Палєєва Ю.С. Інститут спеціалізованого омбудсмена: запровадження в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 6. С. 44–46. URL: http://lsey.org.ua/6_2015/12.pdf

243. Пашковський М.І. Особливості доказування у кримінальних справах, пов'язаних з наданням міжнародної правової допомоги: дис.. канд. юрид. наук: 12.00.09. Од., 2002. 243 с.

244. Пенітенціарна кримінологія : підручник / І.Г. Богатирьов, А.В. Боровик, О.М. Джужа та ін. Од.: Видав. дім «Гельветика», 2022. 464 с.

245. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування: вид. 4, перер. та доп. Од., 2011. 446 с.

246. Переверзєва О.С. Правові засади регулювання засуджених у Раді Європи. *Право.UA*. 2023. №2. С.205-211.

247. Пилипенко Д.О. Принципи кримінально-виконавчого права: теоретико-правове дослідження : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2023. 428 с.

248. План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова». URL : <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282>

249. Положення про порядок здійснення помилування: затверджено Указом Президента України від 21 квітня 2015 р. № 223/2015 (редакція від 26.12.2023, підстава 838/2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015#Text>

250. Положення про центральну та міжрегіональну комісії з питань визначення засудженим до позбавлення волі виду установи виконання покарань, місця відбування покарання особам, засудженим до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту та обмеження волі, їх направлення і переведення для відбування покарання: затв. наказом Міністерства юстиції № 680/5 від 27.02.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0266-17#Text>

251. Порядок здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : затверджено наказом Міністерства юстиції України від 29 січня 2019 р. № 272/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

252. Порядок організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі : наказ Міністерства охорони здоров'я та Міністерства юстиції України від 15.08.2014 р. № 1348/5/572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14#n11>

253. Порядок організації надання засудженим до позбавлення волі доступу до глобальної мережі Інтернет : затв. наказом Міністерства юстиції України від 1 серпня 2014 р. № 1275/5. *Офіц. вісн. України*. 2014. № 69. Ст. 1950. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1280-17>

254. Почанська О.С. Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні: дис. ... докт. юрид. наук, спец.: 12.00.07. Суми, 2020. 495 с.

255. Почанська О. Основні форми використання міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Наук. вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 1. Т.2. С. 166-172.

256. Початок формування пробації у Великобританії. URL: <https://www.theguardian.com/society/2007/may/02/crime.penal>

257. Права засуджених осіб. Європейська комісія. URL: http://ec.europa.eu/justice/criminal/recognition-decision/prisoners/index_en.htm

258. Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. К.: Сфера, 2002. 243 с.

259. Правила Нельсона Мандели. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з в'язнями. URL: https://www.unodc.org/res/justice-and-prison-reform/cpcj-prison-reform_html/UKR_final_Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf

260. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України № 28236/5 від 28.08.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text>

261. Правила ООН щодо поводження з жінками-в'язнями та заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, по відношенню до жінок-правопорушниць (Бангкокські правила) 2010 р. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/70295.html>

262. Правовий poradnik для засуджених до позбавлення волі 2016. URL: <https://rm.coe.int/16806ab97e>

263. Практика примусового годування в Україні в контексті реалізації статті 3 Конституції України URL: <https://yvu.com.ua/praktyka-prymusovogo-goduvannya-v-ukrayini-v-konteksti-realizatsiyi-statti-3-konstytutsiyi-ukrayiny/>

264. Принципи медичної етики, що визначають роль працівників охорони здоров'я, особливо лікарів, в захисті ув'язнених чи затриманих осіб від катувань і інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів

поводження і покарання: затверджені Резолюцією 37/194 ГА ООН від 18 грудня 1982 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU82005R?ed=1982_12_18

265. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 0507.2012 №5076-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

266. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 01.12.1994 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80#Text>

267. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України 2.06.2011 № 3460-VI (у редакції Закону № 3022-IX від 10.04.2023). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

268. Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

269. Про виконавче провадження: закон України від 02.06.2016 р. № 1404-V-III URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>

270. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань : Закон України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/1828-17>

271. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів : Закон України від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/1186-18>

272. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань: Закон України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1488-19>

273. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення : Закон України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1487-19>.

274. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 №2713-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text>

275. Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Указ Президента України від 31.07.2004 р. № 854/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854/2004>

276. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII

277. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 01.10.1996 №392/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text>

278. Про затвердження Інструкції з організації перегляду кореспонденції осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах: наказ Міністерства юстиції України від 02.07.2013 №1304/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1110-13>

279. Про затвердження Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі : наказ Міністерства юстиції України від 07.03.2013 №396. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0387-13>

280. Про затвердження Переліку закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України : наказ Міністерства юстиції України від 21.03.2013 №499/5. URL :<https://zakon.rada.gov.ua/go/z0472-13>

281. Про затвердження Положення про організацію лазне-прального обслуговування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах : наказ Міністерства юстиції України від 08.06.2012 № 849/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0947-12>

282. Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2004 №429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/429-2004-%D0%BF>

283. Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України із закладами охорони здоров'я з питань надання медичної допомоги особам, узятим під варту : наказ Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України від 10.02.2012 №239/5/104. URL :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0769-12#Text>

284. Про затвердження Порядку забезпечення речовим майном та норм належності речового майна для засуджених, які відбувають покарання в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах: наказ Міністерства юстиції України від 20.02.2012 №280/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0261-12>

285. Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах: наказ Міністерства юстиції України від 12.02.2014 №324/5. Втрата чинності від 16.05.2017, підстава - z0549-17 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0299-14>

286. Про затвердження Порядку інформування установами виконання покарань та слідчими ізоляторами Державної кримінально-виконавчої служби України дипломатичних представництв та (або) консульських установ іноземних держав в Україні стосовно іноземців, узятих під варту, або засуджених, або до яких застосовано тимчасовий чи екстрадиційний арешт: наказ Міністерства юстиції України від 02.12.2014 №2024/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0667-20>

287. Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі: наказ Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України від 15.08.2014 №1348/5/572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14#Text>

288. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 №393/96-ВР. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/Press_Electron-Zvernenya_Sumy_A4.pdf

289. Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві». Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 №8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0008700-03>

290. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 № 1645-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1645-14>

291. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 №1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1906-15>

292. Про Національну поліцію: Закон України № 580-VIII від 2.07.2015 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

293. Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках та інших приймальниках Міністерства внутрішніх справ: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.1992 № 336. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/336-92-%D0%BF>

294. Про основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.1991 р. № 88.
URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88a-91-п>

295. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 №2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>

296. Про попереднє ув'язнення: закон України від 30.06.1993 № 3352-XII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text>

297. Про правонаступництво України : Закон України від 12.09.1991 р. № 1543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1543-12>

298. Про Порядок надання медичної допомоги хворим на туберкульоз особам, взятим під варту, чи які тримаються в установах виконання покарань: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2014 №205. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/205-2014-%D0%BF>

299. Про порядок установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: наказ Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 03.04.2018 р. № 974/5/467/609/280
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0408-18#Text>

300. Про пробацію: закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

301. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1697-18>

302. Про протидію захворюванню на туберкульоз: Закон України від 05.07.2001 №2586-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2586-14>

303. Про ратифікацію Договору між Україною і Грузією про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання : Закон України від 21.11.1997 р. № 670/97-ВР. *Відомості ВРУ*. 1998. № 11–12 . Ст. 48.

304. Про ратифікацію Договору між Україною і Китайською Народною Республікою про передачу засуджених для відбування покарання : Закон України від 07.03.2002 р. № 3106-III. *Відомості ВРУ*. 2002. № 32. Ст. 230.

305. Про ратифікацію Договору між Україною і Республікою Вірменія про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання : Закон України від 15.11.2001 р. № 2798-III. *Відомості ВРУ*. 2002. № 7. Ст. 59.

306. Про ратифікацію Договору між Україною та Азербайджанською Республікою про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання : Закон України від 21.11.1997 р. № 669/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/031_002

307. Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Казахстан про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання : Закон України від 18.05.2000 р. № 1738-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/398_032

308. Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Узбекистан про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання: Закон України від 19.03.1999 р. № 532-XIV. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T990532>

309. Про реалізацію положень статті 122 Кримінально-виконавчого кодексу України : постанова Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. №454. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/454-2014-%D0%BF#Text>

310. Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17.03.2011 р. № 3160-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text>

311. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.03.1993 №2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0002700-93>

312. Про схвалення Концепції Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на період до 2017 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 р. № 1511-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1511-2008-%D1%80>

313. Про тимчасові дільниці-поселення при виправно-трудовах колоніях : Постанова Верховної Ради України від 06.05.1993 р. № 3194-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3194-12>

314. Про тимчасові слідчі ізолятори на територіях виправно-трудовах колоній : Постанова Верховної Ради України від 06.05.1993 р. № 3195-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3195-12>

315. Про удосконалення громадського контролю за дотриманням прав засуджених в установах виконання покарань. Мін'юст України. Роз'яснення/ Ю.В.Олійник. 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-11>

316. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким»: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 №2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0002700-02>

317. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. *Відомості ВРУ*. 1998. № 20. Ст. 99.

318. Про утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань : Указ Президента України від 22.04.1998 р. № 344/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/98> (поточна редакція від 12.03.1999) ЖАХ

319. Пробація у Великобританії . URL : <https://www.gov.uk/government/organisations/her-majestys-prison-and-probation-service/about>

320. Проблематика пенітенціарної системи. Веб-сайт UNODC United Nations Office on Drugs and Crime. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/justice-and-prison-reform/prison-reform-and-alternatives-to-imprisonment.html>

321. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України / за заг. ред. Є. Ю. Захарова. Харків: Права людини, 2009. 368 с.

322. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?p_f3511=56249.

323. Проект Закону про пенітенціарну систему реєстр. № 5293 від 22.03.2021 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71498

324. Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право : навч. посібник. Вид друге, доп. і перер. К.: КНТ, 2010. 280 с.

325. Пташинський О.Б. Пенітенціарна система України. Монографія. К., 2004. 204 с.

326. Пташинський О.Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні: дис. канд.. юрид наук: 12.00.08 / Інститут держави і права ім.. В.М.Корецького. К..2001 135 с.

327. Пузирьов М. Фундаментальні засади виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у Канаді: порівняльно-правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 160-164.

328. Пуйко В. Правові проблеми забезпечення соціально-правового статусу засуджених до позбавлення волі. *Пробл. пенітенц. теорії і практики: щорічн. бюл-нь КІВС*. 2003. № 8. С. 11-16.

329. Рабінович П.М. Європейські стандарти прав людини: онтологічні, гносеологічні та праксеологічні аспекти *Вісник Академії правових наук України*. До 10-річчя Академії правових наук України. С. 114.

330. Рабінович П. Знання практики Європейського суду з прав людини як передумова ефективного використання механізму їх захисту в Україні. *Право України*. 2009. № 4. С. 42–46.

331. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Нац. акад. правових наук України*. 2016. № 1 (84). С. 19-29.

332. Раданович Н.М. Національна імплементація міжнародних договорів щодо прав людини: загальнотеоретичне дослідження (на матеріалах впровадження Конвенції про захист прав і основних свобод людини) : дис.. канд. юрид. наук: 12.00.01. Л., 2000 175 с.

333. Радов Г.О. Першочергові проблеми пенітенціарної політики України на сучасному етапі *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. К. : КІВС, 1996. № 1. С. 12–16.

334. Реалізація виборчих прав засуджених. URL: <http://pochaiv-rada.gov.ua/novyny/realizatsiya-vyborchyh-prav-zasudjenyh/>

335. Резолюція 43/173 ГА ООН від 9 грудня 1988 р. «Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_206.

336. Резолюція (62) 2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам відносно виборчих, громадянських та соціальних прав ув'язнених від 1 лютого 1962 р. Міжнародне співробітництво у сфері виконання покарань. Акти ООН та Ради Європи / укл. К.Б. Марисюк. Львів, 2007. С. 164-167.

337. Резолюція № (76) 10 Комітету міністрів Ради Європи про деякі заходи покарання, альтернативні позбавленню волі від 9 березня 1976 р. Міжнародне співробітництво у сфері виконання покарань. Акти Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи / уклад. К.Б. Марисюк. Львів, 2007. С. 167-168.

338. Резолюція № (75) 25 Комітету міністрів Ради Європи про працю ув'язнених від 18 вересня 1975 р. URL: <https://iplex360.com.ua/npa.php?list=1014.1.21>

339. Рекомендація N R (2000) 4 Комітету міністрів Ради Європи про освіту дітей рома/циган у Європі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_727

340. Рекомендація №CM/Rec (2010)1 Комітету Міністрів Ради Європи про Правила Ради Європи про пробацію від 20.01.2010. URL: <https://rm.coe.int/16806f4097>

341. Рекомендація №R (99) 22 Комітету міністрів державам-членам стосовно переповненості в'язниць і зростання кількості ув'язнених від 30.09.1999. URL: <https://rm.coe.int/16806f4097>

342. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи стосовно системи ув'язнення та поводження з небезпечними злочинцями від 24.09.1982. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/159295_159295

343. Рекомендація Rec (2003)23 Комітету міністрів Ради Про поводження тюремної адміністрації з засудженими довічно і засудженими до тривалих термінів позбавлення волі від 09.10.2003. URL: <https://www.probation.gov.ua/>

344. Рекомендація Rec (2006)13 Комітету Міністрів державам-учасникам щодо застосування тримання під вартою, умов, у яких воно відбувається, і запровадження гарантій від зловживань з Пояснювальною запискою від 27.09.2006. URL: <https://rm.coe.int/16806f40e5>

345. Рекомендація Rec(2003)22 про умовно-дострокове звільнення від 24.09.2003. URL: <https://rm.coe.int/16806f411a>

346. Римський статут Міжнародного кримінального суду : міжнар. док. від 17 лип. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588

347. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Надточій проти України» від 15.05.2008 (Заява № 7460/03). *Офіційний вісник України*. 2008. №85. С. 71. Ст. 2867.

348. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21.04.2011 (Заява № 42310/04). *Офіційний вісник України*. 2011. № 88. С. 188. Ст. 3225.

349. Рішення ЄСПЛ у справі «Петухов проти України» (Заява № 43374/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_638#Text; Рішення у справі «Петухов проти України (№ 2)». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d98#Text

350. Рішення ЄСПЛ у справі «Яковлев проти України» 2022 року. URL: <https://zakononline.com.ua/documents/show/521277758180>; рішення у справі «Невмержицький проти України» 2005 р. URL: <https://khrpg.org/1075312544>

351. Рішення Конституційного Суду України у справі про соціальні гарантії громадян) від 9.07.2007 р. № 6-рп/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0a6p710-07#Text>.

352. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі) від 16 вересня 2021 р. № 6-р(II)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text>

353. Рішення у справі за конституційною скаргою Лужинецького Анатолія Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів частини першої статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо особистого і сімейного життя особи, засудженої до довічного позбавлення волі) № 11-р(II)/2023 від 20 грудня 2023 р. <https://ccu.gov.ua/dokument/11-rii2023>

354. Романенко О.В. Пенітенціарна функція демократичної правової держави та роль громадського суспільства в механізмі її реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 19 с.

355. Романов М. Установи виконання покарань під час війни. (04.11.2022). Інформаційний портал «Права людини в Україні». URL: <https://khpg.org/1608811011>.

356. Романов М. Порухення соціально-економічних прав засуджених. URL: <http://khpg.org/1239800976>

357. Романов М.В. Захист прав засудженого як правовий феномен. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №7. С. 334-337.

358. Романов М.В. Право засудженого на особисту безпеку. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2014/47.pdf

359. Романцова С.В. Досвід країн Європейського Союзу щодо захисту прав і свобод громадян у пенітенціарних установах *Аналітично-порівняльне правознавство*. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287308/281209>

360. Рудник Т.В. Реалізація принципу гуманізму при виконанні та відбукванні покарання у виді позбавлення волі: дис. канд. юрид наук: 12.00.08. К., 2010. 243 с.

361. Руднева О.М. Міжнародні стандарти прав людини та їх роль в розвитку правової системи України: теоретична характеристика: автореф. дис. докт. юрид. наук 12.00.01 Харків, 2011. 36 с.

362. Рябих Н.В. Міжнародно-правові стандарти у галузі захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі. *Форум права*. 2016. №2. С. 175–179. URL: <https://nbuv.gov.ua/UJRN/FP>.

363. Савранська Г.М. Порівняльний аналіз сучасних підходів до визначення поняття "соціальна безпека". *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 14.

364. Савчук К.О. Стандарти міжнародні. *Юридична енциклопедія: В 6 том. / Ред. кол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол) та ін. К.: «Укр. Енциклоп.»*. Т. 5: П-С. 2003. С. 615.

365. Санченко А.Є. Acquis Ради Європи у системі європейського права: дис. ... канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.11 – міжнародне право. К., 2011. 220 с.

366. Севостьянова Н.І. Звернення до Європейського Суду з прав людини як реалізація права на правосуддя: дис..канд. юрид. наук : 12.00.11 / Нац. ун-т Одес. Юрид. акад.. О., 2011. 214 с.

367. Сенджем Джеймс, Октіган Майкл Онлайн-курс для персоналу уповноважених органів з питань пробації. Білоцерківський центр ПКП ДКВС України, 2019. 208 с.

368. Сироїд Т.Л., Фоміна Л.О. Міжнародний захист прав людини: навч. посіб. Харків: Право, 2019. 310 с.

369. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. К.: Довіра, 2000. 1018 с.

370. Саєнко В.Г. Послуги пенітенціарної системи в середовищі з порушеним економічним забезпеченням: дис.. д-ра екон. наук : 08.00.03. Дон., 2011. 556 с.

371. Сокальська О.В., Луга Д.С. В'язнична система Франції: етапи формування та сучасний стан *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 39(1). С. 18–22.

372. Сорока О.О. Реалізація практики Європейського суду з прав людини у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2015. 254 с.

373. Справа «Беляєв та інші проти України» (Заява № 34345/10 та 2 інші заяви) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d89#Text

374. Справа «Бігун проти України» (Заява № 30315/10). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d50#Text.

375. Справа «Віслогузов проти України» (Заява № 32362/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_568#Text.

376. Справа «Коваль проти України» (Заява № 65550/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_143#Text.

377. Справа «Полторацький проти України» (Заява № 38812/97). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_838#Text.

378. Справа «Сукачов проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f12#Text.

379. Стаднік В.В. Філософсько-правові засади розбудови системи пенітенціарних закладів для неповнолітніх. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2002. № 7. С. 86–92.

380. Стандарти КЗК. – Страсбург: Європейський Комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (CPT/Inf/E (2002). 112 с. URL: <http://www.cpt.coe.int/lang/ukr/ukr-standards.pdf>

381. Стандарти України: каталог 2007: у 3 т. / уклад. І.В. Ковальова, В.А. Павлюкова ; заг. ред. В.Л. Іванов. Л.: ПП «НТЦ Леонорм-Стандарт», 2007. Т.1: Показчик. 2007. 348 с.

382. Статут Ради Європи від 5.05.1949. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_001; Про приєднання України до Статуту Ради Європи : Закон України від 31.10.1995 р. № 398/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text

383. Степанюк А.Х., Яковець І.С. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи : монографія. Х.: Кроссруд, 2007. 184 с.

384. Степанюк А.Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 393 с.

385. Стефанов С.О. Організаційно-правові проблеми трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Од., 2002. 191 с.

386. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки. URL: <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4>

387. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»: Указ Президента України № 392/2020 від 14.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>

388. Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. №1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>

389. Стрельбіцька Л.Я. Механізм захисту прав та основних свобод засудженого. *Електронний часопис Національного університету “Острозька академія”* Серія “Право”. №2. С. 48-50. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/1115/1/Strelbitska29112011.pdf>

390. Стулов О. Правова регламентація працевикористання засуджених до позбавлення волі: погляд крізь призму Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 160-163

391. Супрун Д.М. Організаційно-правові засади та юрисдикційні основи діяльності Європейського Суду з прав людини: дис.. канд.. юрид. наук: 12.00.11 / Київ. нац.. ун-т. ім.. Т.Г. Шевченка. К., 2002. 219 с.

392. Сучасні проблеми розвитку міжнародного та європейського права. З нагоди ювілею професора І.Г.Біласа: монографія/ заг. ред. д.п.н., проф. В.В.Копійки. Київ, 2023. 304 с.

393. Телефанко Б.М. Міжнародні стандарти забезпечення прав засуджених. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №12. URL: http://lsej.org.ua/12_2022/115.pdf

394. Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування : монографія / К.А. Автухов, О. В. Гальцова, М. Ю. Кутєпов та ін. ; за заг. ред. А.Ф. Степанюка. Харків : Право, 2021. 488 с.

395. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. 2-ге вид., переробл. і допов. К., 2008. 688 с.

396. Теорія держави і права : навч. посіб. / Горун О., Камінська Н., Фатхутдінова О. К.: КНТ, 2011. 216 с.

397. Тимченко Л.Д., Кононенко В.П. Процесуальна реалізація гарантій безпеки України та захисту її інтересів. *Право України*. 2021. № 1. С. 229-245

398. Тихомиров Д.О. Теоретико-правові засади державної політики в сфері безпеки: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 346 с.

399. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ: Хай-Тек Прес, 2016. 628 с.

400. Толстенко, Ю.О. Міжнародне співробітництво в пенітенціарній сфері: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11/ Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Україна. Харків, 201323 с.

401. Толстенко Ю. О. Міжнародно-правовий захист прав осіб, засуджених до кримінальних покарань у межах Ради Європи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». Вип. 25, 2018. С. 144-147.

402. Туряниця В.В. До проблеми вдосконалення поняття «правова соціалізація особистості». *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 27-29.

403. Уповноважений здійснює контроль щодо дотримання прав засуджених на охорону здоров'я. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/4319-yp-upovnovazhenij-zdijsnyuye-kontrol-schodo-dotrimannya-prav-zasudzhenix/>

404. Фалалєєва Л.Г. Захист основоположних прав у інтеграційному правопорядку Європейського Союзу: монографія. Київ: ФОП Кандиба Т. П., 2020. 455 с.

405. Фатхутдінов В.Г. Правоохоронна діяльність: природа та гуманістичний вимір : монографія. Х., 2008. 197 с.

406. Федорова А. Зобов'язання України за Європейською соціальною хартією (переглянутою): юридичні наслідки в разі невиконання. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149248646.pdf>

407. Формування оптимальної моделі залучення засуджених до праці: монографія / під ред. Ф.П. Шульженка (перша част.), О.В. Кузьменко (друга част.). К., 2022. 441 с.

408. Фріс П.Л. Ідеологія кримінально-правової політики: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2021. 389 с.
409. Фріс П.Л. Кримінально–правова політика України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 36 с.
410. Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань: соціальні, правові та криминологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів: навч. посіб. К.: АртЕк, 1997. 208 с.
411. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-метод. посіб. для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.
412. Фуко М. Наглядати й карати: Народження в'язниці / пер. з фр. П. Таращук. К.: Основи, 1998. 392 с.
413. Хоменко М., Романов М. Європейський суд з прав людини у механізмі захисту прав засуджених URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/41.pdf>
414. Царюк С.В. Контроль за діяльністю установ виконання покарань у світлі вимог міжнародних стандартів URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1208063>
415. Чеботарьова Ю.А. Правовий статус засудженого до позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. Харків, 2005. С. 13.
416. Чудик Н.О. Особливості відбування покарань неповнолітніми особами. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 180-182.
417. Шаптала Н., Камінська Н. Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації у сучасному науковому дискурсі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. №1. С.57-69. URL: <https://doi.org/10.33270/01222302.57>
418. Шварцева М.І. Парламентська (Консультативна) Асамблея Ради Європи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.11 – міжнародне право. Харків, 2016. 22 с.

419. Шевчук С.В. Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського Суду з прав людини. *Право України*. 2010. №2. 55-63 с.

420. Шкута О.О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Зап., 2017. 480 с.

421. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2019 рік. URL: <http://ombudsman.gov.ua/>.

422. Шуліка В.І. Порівняльно-правова характеристика пенітенціарних систем Англії, Північної Ірландії, Шотландії та Уельсу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267746/263579>.

423. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол) та ін. К.: «Укр. Енциклоп.», 1998-2003.

424. Юридичний словник. URL: <http://zakony.com.ua/juridical.html?Catid=36270>

425. Юшко А.М. Реалізація права на безпечні та здорові умови праці за Європейською соціальною хартією в умовах пандемії. *Актуальні проблеми соціального права*. Вип. 10. *Європейська соціальна хартія та проблеми реалізації соціальних прав в умовах глобалізації*: матер. міжнар. науково-практ. конфер. (до 25-річчя Європейської соціальної хартії (23 квітня 2021 р.). Л., 2021. С. 140-144.

426. Шумна Л. Особливості праці засуджених до позбавлення волі: і право, і обов'язок. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 2. С. 160-167.

427. Ягунов Д.В. Державне управління пенітенціарною системою України: механізми ресоціалізації засуджених: дис....канд. наук з держ. упр: 25.00.02. Од., 2004. 234 с.

428. Ягунов Д.В. Європейські правила пробації: переклад, науково-практичний коментар та допоміжні матеріали / Рада Європи. Од.: Фенікс, 2013. 236 с.

429. Ягунов Д.В. Пенітенціарна політика в добу глобалізації: «приватне» versus «публічне» (сучасний стан в'язничної приватизації). *European political and law discourse*, 2020. Vol. 7. Issue 4. P. 71–87.

430. Ягунов Д.В. Пенітенціарна політика як складова соціального контролю: автореф. дис. докт. політ. наук : 23.00.02 / Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2021. 40 с.

431. Ягунов Д.В. Сучасна пенологія: альтернативний курс : монографія. Одеса : Фенікс, 2010. 176 с.

432. Яковець І.С. Деякі питання розподілу до установ виконання покарань засуджених за умисне вбивство. *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: матер. наук.-практ. конф. / редкол.: Сташис В.В., Борисов В.І. та ін. К., Х.: Юрінком Інтер, 2004. С. 201-203.*

433. Ямельська Х.Ю. Міжнародні засади правового регулювання діяльності із запобігання неналежному поведженню з особами, позбавленими свободи: дис. ... доктора філософії : 293 «Міжнародне право». Київ, 2021. 237 с.

434. Ярмол Л.В. Свобода віросповідання: позитивні тенденції та проблеми юридичного забезпечення в Україні. *Юридичний науковий журнал. 2020. № 6. С. 39–42*

435. Яцишин М.М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України : монографія. Луцьк, 2010. 448 с.

ДОДАТКИ
ДОДАТОК А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані наукові результати дисертації

Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Камінська Н.В., Ковальов А.В. Антропологічний вимір досліджень прав та свобод засуджених. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1. С. 8-13. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1242/1245> <https://doi.org/10.33270/0220190> (0,38 др. арк.; особисто автору (0,21 др. арк.: внесок автора відображено на стор. щодо дослідження розширення обсягу прав і свобод засуджених, забезпечення їх державами, створення й утримання установ виконання покарань згідно з існуючими міжнародними стандартами).
2. Ковальов А.В. Проблемні питання здійснення міжнародного нагляду та контролю за дотриманням прав та свобод засуджених осіб в Україні та країнах ЄС. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 2. Т.2. С. 150-154. (0,21 др. арк.).
3. Ковальов А.В. Вплив міжнародних конвенцій та практики Європейського суду з прав людини на забезпечення прав та свобод засуджених осіб в Україні та країнах ЄС. *Альманах міжнародного права*. 2017. Вип. 17. С. 81-89. (0,35 др. арк.).
4. Ковальов А.В. Законодавчі аспекти регулювання прав та свобод засуджених в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. №5. Т. 2. С. 106-109. (0,2 др. арк.).
5. Ковальов А.В. Проблемні питання забезпечення прав та свобод засуджених в Україні. *Право. UA*. 2018, №3. С. 127-134. (0,31 др. арк.).

Публікації у міжнародних періодичних наукових виданнях інших держав:

6. Kovalyov A. Classification of international legal obligations on the rights and freedoms of convicts Класифікація міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених *Visegrad journal on human rights*. 2023. № 5. С. 127-133. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2023/08/Vishegrad_05_2023.pdf (Словаччина) (0,3 др. арк.).

7. Ковальов А.В. Генеза становлення та розвитку прав та свобод засуджених в Україні. *Верховенство права*. 2017. №1. С. 116-123. https://sdvr.info/wp-content/uploads/2021/09/vp_2017_1-6.pdf (Молдова) (0,33 др. арк.).

Опубліковані праці апробаційного характеру,

які додатково відображають результати дослідження:

8. Ковальов А.В. Порівняльно-правовий аналіз кримінально-виконавчої системи України та Польщі. *Juridica stiintifica in condi iile de integrare europeana Ucraina si Moldova: repere moderne de dezvoltare juridical*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (24-25 березня 2017). Chisinau, 2017. С. 316-318. (0,11 др. арк.).

9. Ковальов А.В. Проблемні питання виправлення та ресоціалізації засуджених осіб до позбавлення волі за законодавством деяких зарубіжних країн. *Україна між заходом і сходом: реалії та перспективи*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (15 березня 2017). Київ, 2017. Вип. 25. Том 1. С. 120-125. (0,21 др. арк.).

10. Ковальов А.В. Досвід зарубіжних країн щодо забезпечення права на освіту засуджених осіб. *Conceptul de dezvoltare a statului de drept in Moldova si Ucraina in contextul proceselor de eurointegrare*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (4-5 листопада 2016). Chisinau, 2016. С. 230-233. (0,13 др. арк.).

ДОДАТОК Б

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. Президента Науково-дослідного
інституту публічного права,

доктор юридичних наук, професор

Сергій КОРОЄД

«*С*» листопада 2023 року.

А К Т

впровадження результатів дисертаційного дослідження Ковальова Артема Вадимовича на тему: «Імплементация міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених в Україні» у науково-дослідну роботу Науково-дослідного інституту публічного права

Комісія в складі: в.о. президента Науково-дослідного інституту публічного права, доктора юридичних наук, професора Короєда Сергія Олексійовича, завідувача аспірантури, доктора юридичних наук, професора Сороки Лариси Володимирівни, завідувача відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт, доктора юридичних наук, професора Куркової Ксенії Миколаївни, склала цей акт про те, що матеріали дисертації Ковальова Артема Вадимовича на тему: «Імплементация міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених в Україні» (на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право) мають необхідний теоретичний, методологічний рівень і практичну значимість та використовуються у науково-дослідній роботі наукових відділів Науково-дослідного інституту публічного права під час проведення загальнотеоретичних і галузевих досліджень, спрямованих на вирішення теоретико-методологічних проблем науки міжнародного права, та використовуються Інститутом в межах реалізації тем наукових досліджень «Правове забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (номер державної реєстрації 0120U105390).

Використання результатів дисертації сприятиме активізації та підвищенню ефективності наукової роботи працівників відділів та аспірантів Науково-дослідного інституту публічного права.

ВИСНОВОК

Результати дисертації Ковальова Артема Вадимовича на тему: «Імплементация міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених в Україні» вважати впровадженими у науково-дослідну роботу Науково-

дослідного інституту публічного права, під час проведення загальнотеоретичних і галузевих досліджень, спрямованих на вирішення теоретико-методологічних проблем науки міжнародного права.

Голова комісії:

Члени комісії:

The image shows a circular official stamp in light blue ink, partially obscured by several handwritten signatures in dark blue ink. The signatures are written in a cursive style. The stamp contains some illegible text, likely the name of the institution or a date.

Сергій КОРОЄД

Лариса СОРОКА

Ксенія КУРКОВА

**ФАКУЛЬТЕТ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
НАЦІОНАЛЬНОГО
АВІАЦІЙНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Просп. Любомира Гузара, 1
Київ, 03058, Україна
Тел.: +380 44 406 71 96
Факс: +380 44 406 73 57
www.fmv.nau.edu.ua
fmv.nau@gmail.com

**FACULTY OF
INTERNATIONAL RELATIONS
NATIONAL
AVIATION UNIVERSITY**

1, Liubomyr Huzar Ave.
Kyiv, 03058, Ukraine
Phone: +380 44 406 71 96
Fax: +380 44 406 73 57
www.fmv.nau.edu.ua
fmv.nau@gmail.com

№ _____
На № 15/9 від 23.11.2023

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Ковальова Артема Вадимовича на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право (тема
«Імплементация міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод
засуджених в Україні»)**

Результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного авіаційного університету Ковальова Артема Вадимовича на тему: «Імплементация міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених в Україні» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 - міжнародне право використовувалися викладачами кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства в процесі здійснення освітньої діяльності, упроваджуючи відповідні методичні розробки при підготовці лекційних і семінарських занять, викладанні дисциплін «Порівняльне конституційне право», «Міжнародне правосуддя», «Порівняльне кримінальне право», «Методологія міжнародно-правових досліджень», «Міжнародно-правові механізми захисту прав людини» та під час проходження науково-дослідної практики студентами спеціальності 293 «Міжнародне право».

Теоретичне і практичне значення згаданих методичних розробок і наукових напрацювань Ковальова А. В. полягає у поглибленні знань майбутніх у тому числі викладачів, працівників правоохоронних і правозахисних органів, а також удосконаленні професійних компетентностей здобувачів вищої освіти і

т.д.

Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження Ковальова Артема Вадимовича на тему: «Імплементція міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених в Україні» обговорена та схвалена на засіданні кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету (протокол № 14 від 23 листопада 2023 року).

Завідувач кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства

Роман МАКСИМОВИЧ